

Азия-Еуропа

Ақпараттық сараптама журналы
Басылымның 6-ші жылы, №61, Сәуір (04) 2021

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ'NÜN AYLIK YAYINIDIR ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ АЙ САЙЫН ШЫҒАТЫН БАСЫЛЫМЫ

ECONOMIC EFFECTS OF RENEWABLE ENERGY DEVELOPMENT

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЭФФЕКТЫ РАЗВИТИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМОЙ ЭНЕРГЕТИКИ

RÖPORTAJ СҰХБАТ

ГАРВАРД УНИВЕРСИТЕТІ ФЭРБЭНК ҚЫТАЙ
ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫНЫҢ ЗЕРТТЕУШІ
ПРОФЕССОРЫ, Т.Ғ.Д., СИНОЛОГ,
ШЫҒЫСТАНУШЫ НҰРЛАН КЕНЖЕАХМЕТ

HARVARD ÜNİVERSİTESİ FAIRBANK ÇİN
ARAŞTIRMALARI MERKEZİ UZMANI, SİNOLOG,
ŞARKİYATÇI PROF. DR. NURLAN KENJEAHMET

GENDER
ASSESSMENT
IN CENTRAL
ASIA

ГЕНДЕРНАЯ
ОЦЕНКА В
ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
GULNAR NADIROVA

CHANGING CONFIGURATION OF
THE GLOBAL DEMOCRACY: A BRIEF
ANALYSIS OF THE DEMOCRACY INDEX
REPORT

ИЗМЕНЕНИЕ РАСКЛАДА ГЛОБАЛЬНОЙ
ДЕМОКРАТИИ: КРАТКИЙ АНАЛИЗ ОТЧЕТА
ПО ИНДЕКСУ ДЕМОКРАТИИ
KANAT MAKHANOV

Asya Avrupa / Азия Еуропа
(Haber – Yorum) / (Ақпараттық сараптама)

Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınıdır
Еуразия ғылыми-зерттеу институты басылымы

Sahibi / Меншік иесі
Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü /
Ахмет Ясауи университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институты директоры
Doç. Dr. Vakur Sümer

Genel Yayın Yönetmeni / Бас редактор
Zhengizkhan Zhanaltay

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Жауапты редактор
Dr. Suat Beylur

Haber Müdürü / Жаңалықтарға жауапты редактор
Baljan Eshmetova

Tercüme Ekibi / Аудармашылар тобы
Dr. Zhuldyz Kanapiyanova
Omirbek Hanayi
Kanat Makhanov

Sekretarya / Хатшылық
Asel Ingaybekova

Metin Redaksiyon / Мәтінді өңдеу
Dr. Suat Beylur

Teknik Redaksiyon / Техникалық редактор
Kanat Makhanov

Yayın Kurulu / Редакция алқасы
Doç. Dr. Vakur Sümer
Zhengizkhan Zhanaltay
Dr. Suat Beylur
Dr. Zhandos Ranov
Dr. Gulnar Nadirova

Yönetim Merkezi / Басқару орталығы

Almalı Audanı, Mametova 48, 050004
Almaty, Kazakhstan
Tel. +7 (727) 279 97 94
Fax. +7 (727) 279 97 94
E-mail: info@eurasian-research.org

Sürelî yayın tescil belgesi No: 15793-Ж, tarihi: 27.01.2016.

Kazakistan Cumhuriyeti Haberleşme ve İletişim Bakanlığı tarafından verilmiştir.

Tüm hakları saklıdır. Mülakat, haber-yorum ve analizlerde ifade edilen görüşler yazarların kendi görüşleri olup Enstitü'nün yayın politikasını yansıtmamaktadır. Bu yayında yer alan yazılar ve fotoğraflar izinsiz, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Tiraj: 300 adet. Her ay yayınlanmaktadır. Dağıtımı Kazakistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını kapsamaktadır. Dağıtımı ücretsizdir.

Мерзімді баспасөз басылымын есепке қою туралы куәлік №: 15793-Ж, күні: 27.01.2016 ж.

Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігі тарапынан берілді.

Барлық құқықтар қорғалған. Сұхбат, ақпараттық сараптама мен талдауларда айтылған пікірлер тек авторлардың жеке көзқарастары болып табылады және Институттың ұстанымын білдірмейді. Бұл басылымда жарияланған мақалалар мен фотосуреттерді рұқсатсыз және дереккөзді көрсетпей пайдалануға тыйым салынады. Дереккөзді көрсетіп, сілтеме жасауға болады.

Тираж: 300 дана. Ай сайын жарияланады. Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасы аумағында тегін таратылады.

DOÇ. DR. VAKUR SÜMER

Kıymetli okuyucularımız,

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'ne bağlı Avrasya Araştırma Enstitüsü'nün aylık yayını Asya Avrupa dergisinin 61. Sayısı ile karşınızda olmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Geride bıraktığımız ayda, Enstitümüz, her zamanki yayın ve etkinlik takvimine ek olarak üç önemli akademik etkinlik gerçekleştirdi. Günümüzün en yakıcı meselelerinden olan iklim değişikliği ile hayatımızın her boyutunun vazgeçilmez bir unsuru olarak karşımıza çıkan enerji meselesini 4 Mart 2021 tarihinde, Türkiye Enerji Stratejileri ve Politikaları Araştırma Merkezi (TESPAM) ve Gazi Üniversitesi ile ortaklaşa düzenlediğimiz "İklim ve Enerji Forumu - 2021"de derinlemesine ele aldık. Altı adet panelde iklim ve enerji meselesinin keşişimindeki önemli konu başlıkları, alanında uzman isimler tarafından masaya yatırıldı. Bu etkinliği, TESPAM ile birlikte, gelecek yıllarda da yapmayı ve gelenekselleştirmeyi hedefledik.

Yine geçtiğimiz ay, gerek Türk Dünyası, gerekse küredeki tüm ülkeler için hayati bir konu olan enerji meselesini, etkinlik paydaşımız TESPAM ile birlikte üç gün süren "Türk Enerji Birliği Kongresi"nde ele aldık. Kongre süresince; yüze yakın bilim insanı, iş insanı, gazeteci ve uzman, Türk Dünyası ve çevre coğrafyalar ekseninde, gerek fosil, gerekse yenilenebilir enerji kaynaklarını, enerjide yeni teknoloji ve eğilimleri, enerjinin jeopolitik ve hukuki boyutlarını, enerji meselesinin sosyolojik yansımalarını, ve "Türk Dünyasında enerji" denildiğinde akla gelebilecek tüm önemli meseleleri bilimsel bir bakış açısıyla tartışılar. Gelecek vadeden sonuçların ortaya konulduğu Kongre'ye gönderilen makalelerin özetleri de bir kitap olarak konuya ilgi duyanlara açık erişim olarak sunuldu.

Yine geride bıraktığımız ayda, İstiklal Marşı'nın Yüzüncü Yılı münasebetiyle bir panel düzenledik ve Kazakistan'ın istiklal mücadelesinin ve edebiyatının öncü ismi Mağcan Cumabay ve İstiklal Şairimiz Mehmet Akif Ersoy'u bir arada andık. Kazakistan ve Türkiye başta olmaz üzere Türk Dünyası'nın abidevi şahsiyetlerini genç nesillere tanıtmaya misyonumuzu sürdüreceğiz.

Yeni sayımızda görüşebilmek umuduyla saygılarımızı sunarız.

Құрметті оқырмандар,

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетіне қарасты Еуразия ғылыми-зерттеу институтының ай сайын шығатын Азия Еуропа журналының 61-нөмірінде сіздермен бірге болғанымызға қуаныштымыз.

Өткен айда біздің институт әдеттегі басылымдар мен оқиғалар күнтізбесіне қосымша үш маңызды академиялық іс-шара ұйымдастырды. Бүгінгі күнде ең маңызды мәселелердің біріне айналған климаттың өзгеруіне байланысты өміріміздің барлық аспектілерінің таптырмас элементі ретінде қарастырылатын энергетикалық мәселе, 2021 жылдың 4 наурызында Түркияның энергетикалық стратегиясы мен саясатын зерттеу орталығы (TESPA) және Гази Университетімен бірлесіп, «Климат және энергетика форумы – 2021» ұйымдастырып, өзекті мәселелерді талқылады. Алты панельден тұрған конгресте климат пен энергетика мәселелерінің қиылысындағы маңызды тақырыптарды өз салаларының мамандары талқылады. TESPAM-мен бірге бұл шараны алдағы жылдары да жүзеге асыруды және дәстүрге айналдыруды мақсат етіп отырымыз.

Өткен айда біз түркі әлемі және әлемдегі барлық елдер үшін маңызды мәселе болып табылатын энергетикалық мәселені іс-шарамыздың мүдделі тарапы TESPAM-мен бірге үш күнге созылған «Түрік энергетикалық одағының конгресінде» талқылады. Конгресс барысында; Жүзге жуық ғалымдар, іскер адамдар, журналистер мен сарапшылар, түркі әлемі және іргелес аймақтарда, қазба және жаңартылатын энергия көздері, энергетикадағы жаңа технологиялар мен тенденциялар, энергияның геосаяси және құқықтық жақтары, энергетикалық мәселенің социологиялық көріністері және «түркі әлеміндегі энергия» дегенде ойға келетін барлық маңызды мәселелерді ғылыми тұрғыдан талдады. Үміт күттіретін нәтижелер көрсетілген конгреске ұсынылған мақалалардың тезистері тақырыпқа қызығушылық танытқандар үшін кітап ретінде ұсынылды.

Өткен айда біз Түрік ұлттық әнұранының жүз жылдығына орай панель ұйымдастырдық және Қазақстанның тәуелсіздік күресі мен әдебиетінің ізашары Мағжан Жұмабай мен Түрік әнұранының ақыны Мехмет Акиф Эрсойды еске алдық. Қазақстан мен Түркияны негіз ете отырып, түркі әлемінің маңызды тұлғаларын жас ұрпаққа таныстыру жөніндегі миссиямызды жалғастыра беретін боламыз.

Сізді жаңа нөмірімізде көреміз деген үміттеміз.

ÖN SÖZ АЛҒЫСӨЗ

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRÜ
ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДИРЕКТОРЫ
DOÇ. DR. VAKUR SÜMER.....1

RÖPORTAJ СҰХБАТ

HARVARD ÜNİVERSİTESİ FAIRBANK ÇİN ARAŞTIRMALARI
MERKEZİ UZMANI, SİNOLOG, ŞARKİYATÇI
HARVARD UNIVERSITY FAIRBANK CHINA RESEARCH CENTER
RESEARCHER, SINOLOG, ORIENTALIST
PROF. DR. NURLAN KENJEHMET.....4

GÜNCEL ӨЗЕКТІ ПІКІР

ECONOMIC EFFECTS OF RENEWABLE ENERGY DEVELOPMENT
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЭФФЕКТЫ РАЗВИТИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМОЙ
ЭНЕРГЕТИКИ
AZIMZHAN KHITAKHUNOV.....14

GENDER ASSESSMENT IN CENTRAL ASIA
ГЕНДЕРНАЯ ОЦЕНКА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
GULNAR NADIROVA.....22

CHANGING CONFIGURATION OF THE GLOBAL DEMOCRACY:
A BRIEF ANALYSIS OF THE DEMOCRACY INDEX REPORT
ИЗМЕНЕНИЕ РАСКЛАДА ГЛОБАЛЬНОЙ ДЕМОКРАТИИ: КРАТКИЙ
АНАЛИЗ ОТЧЕТА ПО ИНДЕКСУ ДЕМОКРАТИИ
KANAT MAKHANOV.....29

<i>BAYKONUR UZAY ÜSSÜ'NÜN JEOSTRATEJİK VE JEOPOLİTİK ÖNEMİ</i> <i>БАЙҚОҢЫР ҒАРЫШ АЙЛАҒЫНЫҢ ГЕОСТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ</i> <i>ГЕОСАЯСИ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ</i> ZHULDYZ KANAPIYANOVA	35
<i>QUAD'S ENDEAVORS FOR A FREE AND OPEN INDO-PACIFIC</i> <i>СТРЕМЛЕНИЯ QUAD К ОТКРЫТОМУ И СВОБОДНОМУ</i> <i>ИНДО-ТИХООКЕАНСКОМУ РЕГИОНУ</i> ALBINA MURATBEKOVA	42
<i>TÜRKİSTAN'IN ANIT ESERLERİ</i> <i>ТҮРКІСТАН ҚАЛАСЫНЫҢ МЕМОРИАЛДЫ ОРЫНДАРЫ</i> DAULET ZHAILYBAYEV	49
<i>ÖZBEKİSTAN'DA SERA KOMPLEKSLERİ VE BU ALANDAKİ GELİŞMELER</i> <i>ӨЗБЕКСТАННЫҢ ЖЫЛЫЖАЙ КЕШЕНДЕРІ ЖӘНЕ</i> <i>ЖЕТІСТІКТЕРІ</i> ERKINBEK TURGINOV	50
<i>KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ'NİN ENERJİ POTANSİYELİ: SORUNLARI</i> <i>VE GELECEĞİ</i> <i>ҚЫРҒЫЗСТАННЫҢ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІ: ПРОБЛЕМАЛАРЫ</i> <i>МЕН БОЛАШАҒЫ</i> ZHANDOS RANOV	63

ETKİNLİKLER İC-ШАРАЛАР

.....	70
-------	----

İNFOGRAFİK ИНФОГРАФИКА

.....	124
-------	-----

ГАРВАРД УНИВЕРСИТЕТІ ФЭРБЭНК ҚЫТАЙ ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫНЫҢ ЗЕРТТЕУШІ ПРОФЕССОРЫ, Т.Ғ.Д., СИНОЛОГ, ШЫҒЫСТАНУШЫ НҰРЛАН КЕНЖЕАХМЕТ **HARVARD ÜNİVERSİTESİ FAIRBANK ÇİN ARAŞTIRMALARI MERKEZİ UZMANI, SİNOLOG, ŞARKİYATÇI PROF. DR. NURLAN KENJEAHMET**

Журналымыздың осы санында Гарвард университеті Фэрбэнк Қытай зерттеу орталығының зерттеуші профессоры, т.ғ.д., синолог, шығыстанушы Нұрлан Кенжеахметпен жасалған сұхбатымызды таба аласыз. 2008 жылдан бастап Қазақстанда Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия университеті, Германия да Гумбольдт қоры сияқты көптеген жұмыс орындарында түрлі қызметтерді атқарды.

Сізді ұлттық тарихтың жоғын жоқтап жүрген шетелдегі қазақ ғалымы ретінде жақсы білеміз. Осы орайда оқырмандарымызға өзіңізді кеңірек таныстыра кетсеңіз?

Мен 1967 жылы Қытайдың Шыңжаң-Ұйғыр автономиялы ауданына қарасты Бортала облысының Арасан ауданында оқытушы-ағартушы отбасында дүниеге келдім. Атам Баубек қазіргі Алматы облысы Сарқан ауданының тумасы, 1929 жылы сталиндік репрессия кезінде ұрпақтарын сақтап қалу үшін арғы бетке өтіпті. Әкем Кенжеахмет 1943 жылы Тәңіртаудың Қытай бөлігіндегі Құсемшек (қазіргі Шыңжаңдағы Сайрам

Dergimizin bu sayısında Harvard Üniversitesi Fairbank Çin Araştırmaları Merkezi Uzmanı, Sinolog, Şarkiyatçı Prof. Dr. Nurlan Kenjeahmet ile gerçekleştirdiğimiz röportaja yer ayırdık. 2008'den beri Kazakistan'da R. B. Suleymenov Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü ve L. N. Gumilev Avrasya Üniversitesi, Almanya'da Humboldt Vakfı'nda çeşitli pozisyonlarda görev alarak çalışmalarını sürdürmüştür.

Sizi, yurtdışında Kazakistan'ın milli tarihi üzerinde önemli araştırmalar yapan Kazak bilim adamı olarak tanıyoruz. Okuyucularımız için biraz kendinizden bahsedebilir misiniz?

Ben, 1967 yılında Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne bağlı Bortala eyaletinin Arasan ilçesinde eğitimci bir ailede doğdum. Dedem Baubek, Almatı bölgesi, Sarkan köyünde doğmuştur. 1929 yılında Stalin idaresinden aile fertlerini kurtarmak adına Çin'e göç etmek zorunda kalmıştır. Babam Kenjeahmet, 1943'te Tanrı Dağları'nın Çin kesimindeki (günümüz Sincan'da Sayram Gölü'nün güneydoğusunda) Kusemşek yaylasında doğmuştur. Yaşadığımız köydeki Kazak-Uygur okullarında eğitim aldım. 1984 yılında Sincan Üniversitesi Tarih Fakültesi'ni kazandım. Mezuniyetim

көлінің оңтүстік-шығысында) деген жайлауында дүние есігін ашқан екен. Ауылда қазақ-ұйғыр мектептерінде білім алдым. 1984 жылы Шыңжаң университетінің Тарих факультетіне қабылдандым, аспирантураны да осы университетте тамамдадым.

2003 жылы Пекин университетінің Археология және мұражайтану институтына докторантураға түсіп, аралықта бір жыл Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінде (МГУ) тағылымдамада болдым. 2007 жылы докторантураны бітірген соң, Жапонияның шақыртуымен Киотодағы Адамзат және табиғаттану институтында зерттеу жұмыстарымен айналыстым. Жапондар менің Батыс Түрік қағанатының астанасы болған Суяб қаласы туралы докторлық диссертациямды жоғары бағалап, жапоншаға аударды. 2008 жылы тарихи отаным Қазақстанға оралдым. Мұнда Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтында және Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия

“

**ОЛАРДЫҢ АЙТУЫН-
ША, ТЕК АҚШ-ТЫҢ
ӨЗІНДЕ ОРТАЛЫҚ
АЗИЯҒА ҚАТЫСТЫ
13 МЫҢНАН АСТАМ
ТАРИХИ КАРТА БАР
ЕКЕН**

**BU GÖRÜŞMEMDE
ONLAR SADECE
AMERİKA BİRLEŞİK
DEVLETLERİ'NİN
ORTA ASYA İLE İLGİLİ
13 BİNDEN FAZLA
TARİHİ HARİTAYA
SAHİP OLDUĞUNU
SÖYLEDİLER**

”

sonrasında yüksek lisans eğitimimi de bu üniversitede tamamladım.

2003 yılında Pekin Üniversitesi Arkeoloji ve Müze Çalışmaları Enstitüsü'nde doktora programına kabul edildim. Doktora eğitimin devam ederken aynı zamanda Lomonosov adındaki Moskova Devlet Üniversitesi'nde bir yıl staj yaptım. 2007'de mezun olduktan sonra, Japonya tarafından Kyoto'daki Beşeri Bilimler ve Doğa Bilimleri Enstitüsü'nde araştırma yapmak üzere davet edildim. Japonlar, Batı Türk Kağanlığı'nın başkenti olan Suyab şehri hakkında hazırladığım doktora tezimi takdir ederek Japonca'ya çevirdiler. 2008'de tarihi vatanım Kazakistan'a döndüm. Kazakistan'da R. B. Suleymenov Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü ve L. N. Gumilev Avrasya Üniversitesi'nde 3 yıl çalıştıktan sonra 2011 yılında Almanya'daki Humboldt Vakfı'ndan araştırma bursu kazandım. Kazakistan'daki Alexander Humboldt Vakfı'nın on dördüncü bursiyeri olarak Bonn Üniversitesi'nin Şarkiyat Enstitüsü'nde Orta Asya'nın tarihi haritalarının incelenmesi üzerine ça-

inform.kz

университетінде үш жыл еңбек еткен соң, 2011 жылдан бастап Германияның Гумбольдт қорының зерттеу стипендиясын жеңіп алып, Қазақстаннан Александр Гумбольдт қорының он төртінші стипендиаты ретінде Бонн университетінің Шығыстану институтына негізінен Орталық Азияның тарихи карталарын зерттеумен айналыстым. Осы жылдың ақпанынан бастап Гарвард университеті Фэрбэнк Қытай зерттеу орталығының шақыруымен жұмысқа келдім.

Әлемнің ең беделді жоғары оқу орны саналатын Гарвард университетіндегі жаңа қызметіңіз құтты болсын! Гарвардқа қандай зерттеулерді мақсат етіп келдіңіз?

Рахмет! Менің зерттеуімнің негізгі мақсаты Орталық Азияның географиялық ақпараттық жүйесін тарихи тұрғыдан зерделеу, атап айтқанда XVII-XIX ғасырлардағы Қазақ хандығына және оның көршілес аймақтарына қатысты еуропа-қытай империялық карталары мен географиялық сөздіктерін тарихи тұрғыдан зерттеу.

Бұл жобаның мақсаты – XVII-XIX ғасырлардағы еуропалық, орыс және қытай империялық карталарындағы Қазақ хандығына қатысты мәліметтерді қайта қарау, сондай-ақ, мұрағаттық, тарихи, этимологиялық, салы-

лішмаларда bulundum. Bu yılın Şubat ayından itibaren Harvard Üniversitesi Fairbank Çin Araştırma Merkezi'nin daveti üzerine burada işe başladım ve araştırmalarıma burada devam ediyorum.

Dünyanın en ünlü üniversitelerinden biri olan Harvard Üniversitesi'ndeki yeni görevinizden dolayı sizi tebrik ediyoruz. Harvard Üniversitesi'nde ne tür araştırmalar yapmayı amaçlıyorsunuz?

Teşekkür ederim. Araştırmamın temel amacı, Orta Asya'nın coğrafi bilgi sisteminin tarihsel olarak incelenmesi, özellikle de XVII-XIX yüzyıllardaki Kazak Hanlığı ile komşu bölgeleri Avrupa-Çin İmparatorlukları'na ait olan haritaların ve coğrafi sözlüklerin tarihsel çalışmalarını kapsamaktadır.

Bu projenin amacı, XVII-XIX yüzyıllarda Avrupa, Rusya ve Çin İmparatorluk haritalarında Kazak Hanlığı ile ilgili malumatları yeniden incelemek, bununla birlikte arşiv, tarihi, etimolojik, karşılaştırmalı ve dilbilimsel yaklaşımlar temelinde Batı ve Çin coğrafyacıları tarafından hazırlanan haritalardaki Orta Asya ile ilgili coğrafi bilgileri incelemektir.

Proje, Tsin Hanedanı (1644-1912) haritaları ve Avrupa-Rus haritalarında, ayrıca coğrafi sözlüklerde adı geçen Orta Asya (Batı Sibiryа dahil) Kazak bozkırlarının yer adlarını da incelemeyi amaçlamaktadır. Tarihsel haritalar, be-

стырмалы, салыстырмалы тілдік тәсілдерді қолдана отырып, Батыс және Қытай географтары сызған карталардағы Орталық Азияға қатысты географиялық мәліметтерді зерттеу. Аталмыш жоба Цин патшалығы (1644-1912) карталары мен Еуропа-Орыс карталарындағы, сондай-ақ, географиялық сөздіктеріндегі Орталық Азия (Батыс Сібірді қамтиды) мен Қазақ даласының жер атауларын зерттейді. Тарихи карталар белгілі бір уақытта нақты әлемнің нақты бөлігінің жай-күйі туралы ақпаратты графикалық түрде кодтайтын бай білім ресурстарымен қамтамасыз етеді.

Гарвард кітапханаларында сақталған мұрағат көлемі әлемде алдыңғы орында тұрады. Гарвард университетіне келген соң, университет маған осы мұрағаттардың электрондық кілтін берді. Өзің іздеген кез келген материалды таба аласың, оның электронды нұсқасын түсіре аласың, шалғайдағы елдердегі мұраларды көрем деп жүгірмейсің. Менің зерттеу тақырыбым бойынша алдыңғы айда Гарвард профессорларымен ZOOM жиыны болды. Олардың айтуынша, тек АҚШ-тың өзінде Орталық Азияға қатысты 13 мыңнан астам тарихи карта бар екен. Одан бөлек кез келген ресурстармен қамдай аламыз дейді. Олар меннен көп үміт күтіп отыр.

Гарвард ғалымдарын қызықтырған осы тақырып ұзық жылдық зерттеуіңіздің жемісі болар.

Әрине. Осы тақырыпты зерттеу жоспарын мен он жылдың алдында ойлай бастағам. Өйткені жаңа тәуелсіздік алған елдің алдында шешуге тиісті тың мәселелер, тың тақырыптар тұрғанын 2008 жылы елге оралғанда байқадым. Сол мәселелердің бірі орысша аталған, ұмыт болған жер аттарының тарихи атын қалпына келтіру. Бұл академиялық зерттеуді қажет ететін өте күрделі мәселе. Тарихи жер ат-

“

**ТАЙВАНҒА,
ЖАПОНИЯҒА,
ФРАНЦИЯҒА
АРНАУЛЫ БАРЫП
МҰРАҒАТТАРДАН
ҚАЗАҚСТАНҒА
ҚАТЫСТЫ
КАРТАЛАРДЫ
ЖИНАДЫМ**

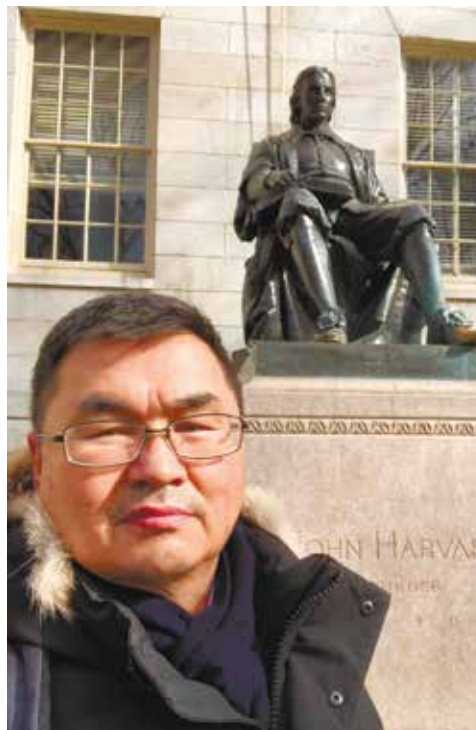
**BU DÖNEMDE,
TAYVAN, JAPONYA
VE FRANSA'YA
ÖZEL ZİYARETLER
GERÇEKLEŞTİREREK
ARŞİVLERDEN
KAZAKİSTAN'LA
İLGİLİ HARİTALARI
TOPLADIM**

”

lirli bir zamanda dünyanın belirli bir bölgenin durumu hakkında bilgileri grafiksel olarak kodlayan çok sayıda ilmi kaynaklar sağlar.

Harvard kütüphanelerinde depolanmış arşiv, hacim olarak dünyanın en büyük arşivlerinden biridir. Harvard Üniversitesi'ne geldiğimde, üniversite bana bu arşivlerin elektronik anahtarını verdi. Bu anahtarla, aranan herhangi bir materyale ulaşılabilmesi ve elektronik versiyonlarının indirilmesine olanak sağlaması ile uzak diyarların mirasını incelemek için değişik yerlere koşuşturmayaya gerek kalmıyor. Geçen ay, araştırmamla ilgili olarak Harvard Üniversitesi profesörleriyle çevrimiçi bir görüşme yaptım. Bu görüşmemde onlar sadece Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya ile ilgili 13 binden fazla tarihi haritaya sahip olduğunu söylediler. Ayrıca, herhangi bir kaynak sıkıntısı yaşanmayacağını da belirterek, şahımdan büyük beklentilerinin olduğunu da gizlemediler.

Harvard'taki bilim adamlarının ilgisini çeken bu konu uzun yıllar süren araştırmanın sonucudur di-

тарын қалпына келтіру үшін тарихи факт керек. Сонымен материал жинай бастадым, көбінесе тарихи карталарды жинадым. Германияға келген соң, тарихи карталарды жинауға мол мүмкіндік алдым, Тайванға, Жапонияға, Францияға арнаулы барып мұрағаттардан Қазақстанға қатысты карталарды жинадым. 2016-2018 жылдары аралығында Назарбаев университетінің Әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар мектебінде (School of Humanities and Social Sciences) ұсыныс етілген ғалым ретінде жұмыс істедім. Сол жылдары Назарбаев университетінің атымен «XVII-XIX ғасырлардағы Қазақ хандығына және оның көршілес аймақтарына қатысты Еуропа-Қытай империялық карталары мен географиялық сөздіктері» деген тақырыпта Қазақстан Білім және ғылым министрлігі жариялаған 2018-2020 жылдарға арналған үш жылдық конкурсқа қатыстым. Ұлттық ғылым кеңесі жобамды мақұлдаған жоқ. Себебін түсінген жоқпын. Бірақ зерттеуімді жалғастыра бердім.

Менің өтпей қалған жобам Қазақ хандығының аумағы және ұмыт болған жер аттары туралы тың деректер беруші еді. Тек қазақ жері, қазақ тарихы туралы деректермен емес, сол тұстағы Осман империясы, Ноғай ордасы, Қазан татарлары, Башқұрт жері, Арал өзбектері, Хива, Бұхара хандықтары, Ауған жері, қырғыз тайпалары, қызылбастар (Персия) туралы қазірге дейін ғылымға белгісіз тарихи географиялық мәліметтермен қамдаушы еді.

Алдыңғы жылы Германиядағы бір профессор маған кездейсоқ хабарласып, «бір мақалаң болса берсең, қытайда арнаулы жинақ шығарғалы жатырмыз» деп өтіңді. Мен жоғарыдағы аталған жобамның ықшамдап мақала етіп жазып Германиялық профессорға бердім. Былтыр жыл соңында жинақ Қы-

**ҚАЗАҚ ТАРИХЫНА
АРНАЛҒАН
МОНОГРАФИЯМ
АЛМАТЫДА ЕУРАЗИЯ
ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫНЫҢ
ҚОЛДАУЫМЕН
«THE TÜQMÄQ (THE
GOLDEN HORDE), THE
QAZAQ KHANATE, THE
SHİBÂNİD DYNASTY,
RÛM (OTTOMAN
EMPIRE), AND
MOGHÛLISTAN IN THE
XIV-XVI CENTURIES:
FROM ORIGINAL
SOURCES» [ТҰҚМАҚ
(АЛТЫН ОРДА), ҚАЗАҚ
ХАНДЫҒЫ, РҰМ
(ОСМАН ИМПЕРИЯСЫ)
ЖӘНЕ МОҒОЛСТАН
XIV-XVI ҒАСЫРЛАРДА:
ТҮПНҰСҚА
ДЕРЕККӨЗДЕРДЕН]
ДЕГЕН АТПЕН ЖАРЫҚ
КӨРДІ**

**KAZAK TARİHİ ÜZERİNE
HAZIRLADIĞIM
MONOGRAFİ
ÇALIŞMAM, ALMATI'DA
AVRASYA ARAŞTIRMA
ENSTİTÜSÜ'NÜN
DESTEĞİYLE «THE
TÜQMÄQ THE GOLDEN
HORDE), THE QAZAQ
KHANATE, THE
SHİBÂNİD DYNASTY,
RÛM (OTTOMAN
EMPIRE), AND
MOGHÛLISTAN IN THE
XIV-XVI CENTURIES:
FROM ORIGINAL
SOURCES» (TOKMAK
(ALTIN ORDA),
KAZAK HANLIĞI,
RUM (OSMANLI
İMPARATORLUĞU) VE
MOĞOLİSTAN (DOĞU
ÇAĞATAY HANLIĞI)
XIV-XVI YÜZYILLARDA:
ORİJİNAL
KAYNAKLARDAN)
BAŞLIĞIYLA
YAYIMLANDI**

yebilir miyiz?

Tabi ki. Bu konu üzerindeki araştırma planına ben bundan on yıl önce başlamıştım. 2008'de ülkeye döndüğümde, yeni bağımsızlığını kazanan ülkenin çözülmesi gereken yeni sorunlarla ve yeni konularla karşı karşıya olduğunu fark ettim. Bu sorunlardan biri, Rusça adlandırılmış ve unutulmuş yer adlarının tarihi isimlerine geri döndürülmesidir. Bu, akademik araştırma gerektiren çok karmaşık bir konudur. Tarihi yer adlarını düzeltmek için tarihsel gerçeklere ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda kaynak taraması yapmaya başladım. Çoğunlukla tarihi haritaları topladım. Almanya'ya geldikten sonra tarihi haritalara ulaşma imkanım arttı. Bu dönemde, Tayvan, Japonya ve Fransa'ya özel ziyaretler gerçekleştirerek arşivlerden Kazakistan'la ilgili haritaları topladım. 2016-2018 yılları arası Nazarbayev Üniversitesi'nde Beşeri ve Sosyal Bilimler Okulu'nda (School of Humanities and Social Sciences) davetli profesör olarak görev yaptım. O yıllarda Nazarbayev Üniversitesi adına "XVII-XIX yüzyıllardaki Kazak Hanlığı ve Komşu Bölgeler ile İlgili Avrupa-Çin İmparatorluk Haritaları ve Coğrafik Sözlükler" konusunda Kazakistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından ilan edilen 2018-2020 yıllarına yönelik üç yıllık bir proje başvurusunda bulundum. Milli Bilim Kurul'u projemi kabul etmedi, fakat ben araştırmama devam ettim.

Benim kabul edilmeyen projem, Kazak Hanlığı'nın coğrafyası ve unutulmuş yer adları hakkında pek çok yeni bilgiyi gün ışığına çıkartmayı amaçlamaktaydı. Sadece Kazak toprakları, Kazak tarihi ile ilgili değil, o zamanlardaki Osmanlı İmparatorluğu, Nogay Ordası, Kazan Tatarları, Başkurtlar, Aral Özbekleri, Hive ve Buhara Hanlıkları, Afgan toprakları, Kırgız kabileleri, Kızılbaşlar (İran) hakkında bugüne kadar bilimde bilinmeyen tarihi hakkında coğrafi bilgileri kapsamaktaydı.

Geçen sene Almanya'daki bir profe-

тайда жарияланды. Мақалам Қытай және Батыс ғалымдары арасында зор дүмпу қозғапты. Олар сенсация деді. Өйткені мен мақаламда XVII-XIX ғасырлардағы Қазақ даласындағы ұмыт болған жер аттарын картамен дәлелдеп бердім.

Біраз жылдан бойы Германияда қазақ тарихын зерттеумен айналыстыңыз, сол жақтағы зерттеу жұмыстарыңызға қышқаша тоқтала да кетсеңіз.

2011 жылдан бері Германияда қазақ тарихын және Орталық Азияның тарихи географиясын зерттеумен айналыстым. Сол зерттеулерімнің нәтижесі ретінде екі монографиям ағылшын тілінде баспадан шықты. Қазақ тарихына арналған монографиям Алматыда Еуразия ғылыми-зерттеу институтының қолдауымен «*The Tūqmāq (the Golden Horde), the Qazaq Khanate, the Shībānīd Dynasty, Rūm (Ottoman Empire), and Moghūlistān in the XIV-XVI Centuries: from Original sources*» [Тұқмақ (Алтын Орда), Қазақ хандығы, Рұм (Осман Империясы) және Моғолстан XIV-XVI ғасырларда: түпнұсқа дереккөздерден] деген атпен жарық көрді. Осы арада монографиямды шығаруға қолдау көрсеткен институт директоры Вакур Сүмер мырзаға алғысым шексіз. Екінші монографиям Еуразияның тарихи географиясына арналған. ол «*Eurasian Historical Geography as Reflected in Geographical Literature and in Maps from the Thirteenth to the Mid-Seventeenth Centuries*» (XIII ғасырдан XVIII ғасырдың ортасынан дейінгі географиялық әдебиеттер мен карталарда көрініс тапқан Еуразияның тарихи географиясы) деген атпен Германияның OSTASIEN Verlag баспасынан Гумбольдт қорының қаржыландыруымен жарық көрді.

Аталған екі монографиямда Қазақ хандығы мен Орталық Азия тарихының зерттелмеген тұстары зерттелді.

Қазақ тарихын зерттеуде қандай ақтаңдақтары бар деп ойлайсыз?

Ақтаңдақтар көп, жетіп асады. Тек тарихи география жағынан алсақ, Қазақстанның ежелгі, ортағасырлық және таяу заманғы тарихи географиясы толық зерттелмеген. Тарихта аталған жерлер қай жер екені қазірге дейін белгісіз. Мысалы, көне түркі ескерткіштерінде қазіргі Қазақстан ау-

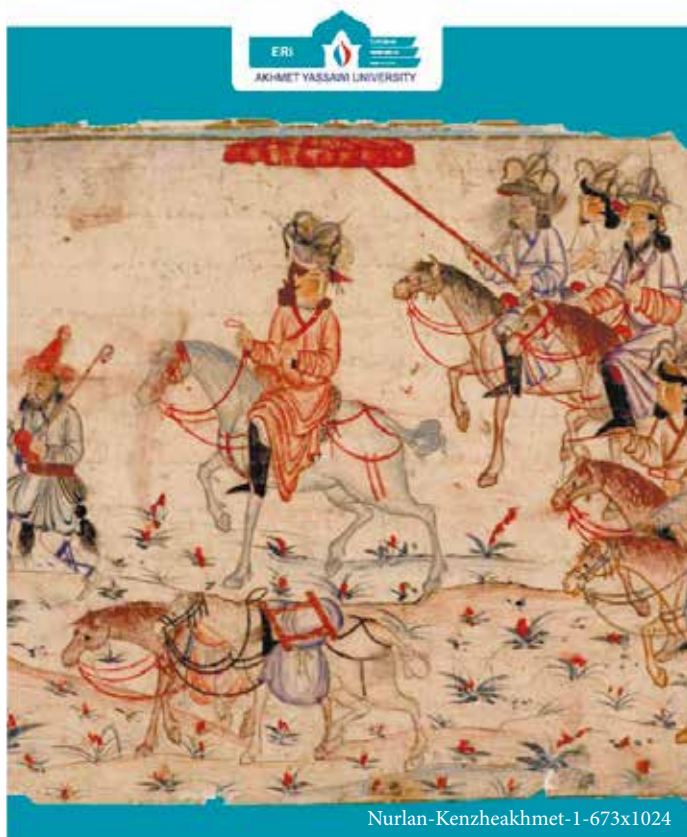
сөр тесадүфен benimle irtibata geçti ve “bir makale hazırlarsan Çin’de özel bir eser yayınlayacağız” diye ricada bulundu. Ben yukarıda bahsettiğim projeyi özetleyip makale olarak hazırladım ve Alman profesöre verdim. Geçen sene sonunda eser Çin’de yayımlandı. Makalem Çinli ve Batılı bilim adamları arasında büyük bir ilgi gördü. Bunun bir sansasyon olduğunu söylediler. Çünkü yazıda XVII-XIX yüzyıllardaki Kazak bozkırlarındaki unutulmuş yer adlarını harita ile ispatladım.

Birkaç yıldır Almanya’da Kazak tarihinin araştırmalarını yaptınız. Yaptığınız araştırmalar üzerinde kısaca açıklama yapabilir misiniz?

2011’de Almanya’da Kazak tarihi ve Orta Asya tarihi ve coğrafyası üzerinde incelemeler yaptım. Araştırmalarımın ürünü olan iki monog-

NURLAN KENZHEAKHMET

The Tūqmāq (Golden Horde), the Qazaq Khanate, the Shībānīd Dynasty, Rūm (Ottoman Empire), and Moghūlistān in the XIV-XVI Centuries: from Original Sources

Nurlan-Kenzheakhmet-1-673x1024

мағындағы бірталай жер аттары кезігеді. Қай жер екені белгісіз. Мұның бір себебі, көп жер аттары таяу заманда фонетикалық өзгеріс салдарынан басқаша дыбысталды. Ал екінші себеп, Жұңғар заманынан соң көп жер аттары жұңғарша атала бастады, орыс жаугершілігінен соң, көп жерлер орысша аталды. Бір мысал, Шымкенттің оңтүстігіндегі Қазығұрт. Барша қазақ қауымы оны Нұх пайғамбардың кемесі тоқтаған тау деп қабылдайды, БАҚ-та осылай жарнамалайды (осы айтылым Мәшхур Жүсіп-тен бастау алады дейді).

Іс жүзінде Қазығұрт Шахнама-да кезігетін Қаң-дез немесе Канг-гірд, Тұран мен Иран шекарасындағы әйгілі қала. VII ғасырдағы қытай жиханкезінің сапар естелігінде Гуң-юй деп кезігеді. Кляшторный, Зуев сияқты ғалымдар ежелгі Қаң-дезді Шымкент маңынан іздейді, бірақ Қазығұртпен байланыстырмайды. Халықты иландыру үшін академиялық зерттеулер керек, түркі, қытай, парсы, араб деректерінен молынан пайдалану керек.

Қазақ тарихын қайта жазу үшін бірсыпыра бағдарламалар жасалды, мысалы мәдени мұра бағдарламасы, рухани жаңғыру секілді. Өкінішке орай, қазірге дейін Қазақстанның тарих ғылымы бұрынғы кеңестік дәуірдегі қате көзқарастардан онша арыла

раfi (араştırma) kitabım İngilizce yayımlandı. Kazak tarihi üzerine hazırladığım monografi çalışmam, Almatı'da Avrasya Araştırma Enstitüsü'nün desteğiyle «*The Tūqmāq (the Golden Horde), the Qazaq Khanate, the Shībānīd Dynasty, Rūm (Ottoman Empire), and Moghūlistan in the XIV-XVI Centuries: from Original sources*» (Tokmak (Altın orda), Kazak Hanlığı, Rum (Osmanlı İmparatorluğu) ve Moğolistan (Doğu Çağatay Hanlığı) XIV-XVI Yüzyıllarda: Orijinal Kaynaklardan) başlığıyla yayımlandı. Bu vesileyle, monografimin yayımlanmasına destek veren Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer'e şükranlarımı sunuyorum. İkinci monografim Avrasya'nın tarihi coğrafyasına adanmıştır. Bu çalışmam ise «*Eurasian Historical Geography as Reflected in Geographical Literature and in Maps from the Thirteenth to the Mid-Seventeenth Centuries*» (XIII Yüzyıldan XVIII. Yüzyılın Ortalarına Kadar Coğrafya ile İlgili Edebiyatlar ve Haritalara Yansımış Avrasya'nın Tarihi Coğrafyası) başlığıyla Humboldt Vakfı'nın destekleriyle Almanya OSTASIEN Verlag Yayınevi tarafından basılmıştır. Bu iki monografide, Kazak Hanlığı ve Orta Asya tarihinin keşfedilmemiş yönleri araştırıldı.

Kazak tarihi araştırmalarında hangi hususların geliştirilmesi gerektiğini düşünüyorsunuz?

алмай келеді.

Қазақстанда әлемдік өреге жеткен тарихшылар баршылық, археология саласында да, тарих саласында да. Өкінішке орай, қанатын кең жайып, құлашын кең сермейтін орай тарихшыларға жетіңкіремей тұр. Қазақстанда қазақ тарихы туралы жыл сайын көп халықаралық конференциялар өтіп жатады. Соған кеткен қаржы тарихшы ғалымдардың кешенді ғылыми зерттеу жүргізуіне бағытталса ғой.

Германияда халықаралық конференция өткізу үшін, сол мекеме бір жыл бұрын дайындық көреді. Алдымен мамандарға хабарлайды, осындай ойымыз бар келе аласың ба деп. Адам саны белгілі болған соң, қатысты мекемелерге немесе қорларға өтініш жасайды, мынадай конференция өткіземіз, бұған мынанша қаражат кетеді деп. Қорлар қаржы шығаруға қосылса, ғалымдарға хабарлайды. Келетін ғалымдардың барлық қаражатын конференция өткізетін жақ көтереді. Конференциядан кейін ғалымдардың мақаласын сараптап, жариялауға қажетті деп тапқандарын, жинаққа енгізеді. Аталған жинақ сол конференциядан кейін кем дегенде бір жылдан кейін (екі жылға созылатыны бар) баспадан шығады. Осы жерде ескерте кететін бір жәйт, конференцияны басқарушы жа, қатынасушы да түгел ғалым, шенеунік жоқ; менің жинақ деп отырғаным скопус базасына енетін журналдар. Конференция өткізген жақ сол журналдың бір санын алып, арнаулы конференция жинағы етіп баспадан шығарады, басылу қаржысын конференция өткізген жақ шығарады.

Қазақ тарихы туралы қандай ойларыңыз бар?

Тарих қатаң заңдылыққа ие ғылым. Өз тарихын жете білмеген адам қорқақ, жалтақ болады! Физиканың «Жарықтың сыну заңдылығы» сияқты, тарих ғылымында да «Этностарды сіміру заңдылығы», «Этнонимдердің көшу заңдылығы» секілді заңдылықтары бар. Бейнелеп айтар болсақ, суда жүзіп бара жатқан балықты көзбен емес, жарықтың сыну заңдылығы бойынша шанышқымен шанышсаң дәл тигізесің. Ал қазіргі ұлттардың этнониміне сүйеніп тарихын зерттесең, керісінше «дәл тигізе ал-

Bu alanda yapılması gereken pek çok konunun olduğunu düşünüyorum. Sadece coğrafi açıdan bakacak olursak, Kazakistan'ın eski, ortaçağ ve yakın çağ tarihi coğrafyası yeterince çalışılmadığı görülmektedir. Tarihte adı geçen yerlerin nereleri olduğu bugüne dek belli değildir. Mesela, eski Türk anıtlarında şimdiki Kazakistan topraklarındaki birçok yer adına rastlamak mümkündür. Ama neresi olduğu belli değil. Bunun bir sebebi, yer adlarının çoğu günümüzdeki fonetik değişiklikler nedeniyle farklı bir şekilde ifade edilmesidir. İkinci bir neden ise, Çungar döneminden sonra çok sayıda yer adının Çungarca adlandırılması ve, Rus işgalinden sonra ise Rusça adlandırılmış olmasıdır. Buna bir örnek olarak Çimkent'in güneyindeki Kaziğurt yerleşkesi gösterilebilir. Bütün Kazaklar orasını Nuh Peygamberin gemisinin kaldığı dağ olarak kabul ediyorlar. Basında da bu yönde çok sayıda haber yer almaktadır (bunun Meşhur Yusuf'tan başladığı söylenmektedir).

Aslında Kaziğurt, Şahname'de geçen Kan-dez yada Kang-gird, Turan ve İran'ın sınırlarındaki meşhur bir şehirdir. Burası, VII. yüzyılda yaşayan bir Çin seyyahın anılarında Gung-yui olarak geçer. Klyashtorny, Zuev gibi bilim adamları eski Kan-dez'i Çimkent etrafında arar, ama Kaziğurt'la bir bağ kurmaz. Nüfusu ikna etmek için akademik araştırmalara ihtiyaç vardır. Bunun için de mevcut bulunan çok sayıda Türkçe, Çince, Farsça ve Arapça kaynağa müracaat edilmesi gerekmektedir. Kazak tarihinin yeniden yazılması için Kültürel Miras programı ve Manevi Canlanma gibi bir dizi programlar geliştirilmiştir. Bu konuda belirtmek isterim ki, Kazakistan'daki tarih bilimi çalışmalarında hala eski Sovyet dönemine ait sorunlu bakışın yansımaları devam etmektedir.

Kazakistan'da hem arkeoloji hem de tarih alanında dünya çapında tanınan birçok tarihçi bulunmaktadır. Ne yazık ki bu tarihçilerin kapsamlı çalışmalar için imkanları kısıtlıdır. Her yıl Kazak tarihi ile ilgili birçok uluslararası konferans düzenlenmektedir. Bunun için harcanan paranın, bilim adamlarının kapsamlı bilimsel araştırmalarına yönlendirilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Almanya'da, bir kurum uluslararası bir konferans düzenlemek için bir yıl ön hazırlık çalışmaları bulundur. İlk olarak gerekli uzman-

майсың» (қате қорытынды шығарасың). Ең тіптік мысал, қытай, өзбек, татар, қырғыз, ұйғыр этнонимдері. Қазақ тарихында аталған этностар Қазақстан амағында ғұмыр кешті. Қазақ жеріндегі ортағасырлық қытайлар қара қытайлар деп те аталады, қазіргі қытайлар емес; олардың үлкен бір тобы қазақтың найман руына сіңіп кеткен этностық топ. Ортағасырлық өзбектер қазіргі Қазақстанның тұрғылықты халқы болса, ал қазіргі өзбектер Өзбекстанның тұрғылықты халқы. Ортағасырлық өзбектер (тарих ғылымында көшпелі өзбектер деп те аталады) қазақтармен тіке қандас халық, олар жанамалай өзбек-қазақтар деп те аталды. Ал Дешті Қыпшақ ұйғырлары деген қауым болды. Олар шығыстағы Тұрпан ұйғырларымен, кейін жалпылай ұйғырлар деп аталған қазіргі Шыңжаң ұйғырларымен мүлде парықты, көшпелі ғұмыр кешті, қазақтың бір руы негізінде Ертіс алабын, Жошы ұлысы тұсында Еділ-Жайық алабын мекендеді. Олар Алтын ордада, кейін Қазақ хандығы мен Шайбани ордаларында хатшылық мамандықпен (бақсы деп аталды) айналысты. Әйгілі Әлішер Науаи Хорасандық ұйғыр бақсысының ұрпағы. XVI ғасырда Шайбан ханға еріп, Хорезмге, Мауараннахрға, Хорасанға кетті, кейін 92 баулы өзбектің белді тайпасы болды. Еуропа карталарында Қазақ хандығын Қазақия деп, ал тұрғындарын қырғыздар деп те атады. XVII-XIX ғғ. Еуропа карталарында кезігетін қазақ жеріндегі Тартария немесе тартар деген этнос тікелей қазақтармен қатысты. Еуропа карталарында оларды Қазақ Тартарлары деуден сырт, Дербес Тартария деп те атады. Қазаққа қана тән қыз қуар салт-дәстүрі Еуропа карталарында «тартарлардың салт-дәстүрі» деп түсіндірілді.

Дүние жүзі ғалымдары империя атауын кейде Әмір Темір мемлекетіне, тіпті Шайбани мемлекетіне де қолданады. Өйткені аталған екі

**ТАРИХТА АТАЛҒАН
ЖЕРЛЕР ҚАЙ ЖЕР
ЕКЕНІ ҚАЗІРГЕ
ДЕЙІН БЕЛГІСІЗ.
МЫСАЛЫ,
КӨНЕ ТҮРКІ
ЕСКЕРТКІШТЕРІНДЕ
ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАН
АУМАҒЫНДАҒЫ
БІРТАЛАЙ ЖЕР
АТТАРЫ КЕЗІГЕДІ**

**TARİHTE ADI GEÇEN
YERLERİN NERELERİ
OLDUĞU BUGÜNE
DEK BELLİ DEĞİLDİR.
MESELA, ESKİ TÜRK
ANITLARINDA
ŞİMDİKİ
KAZAKİSTAN
TOPRAKLARINDAKİ
BİRÇOK YER ADINA
RASTLAMAK
MÜMKÜNDÜR**

ларла irtibata geçilir, böyle bir fikrimiz var, katılma imkanınız var mıdır diye. Katılımcı sayısı belli olduktan sonra ilgili kurumlar veya vakıflara başvuruda bulunurlar, böyle bir konferans düzenlemeyi planlıyoruz, harcama bütçesine destek sağlamak için. Başvuru yapılan vakıfların, kabulü sonrasında söz konusu etkinlik bilim adamlarına ilan edilir. Katılacak bilim adamlarının bütün masrafları organizasyon komitesi tarafından karşılanır. Konferans sonrası bazı bilim adamlarının makaleleri incelenir, yayımlamaya uygun buldukları da bildiri kitabında yer alır. Bildiri kitabı konferans sonrası en az bir yıl sonra (iki yıla uzayanlar da olur) yayımlanır. Bu arada, hem konferansı düzenleyici taraf, hem katılımcıların hepsinin bilim adamları olduğunu, belirtmek gerekir. Benim bildiri kitabı dediğim ise, Scopus veritabanında taranan dergilerdir. Konferansın organizatörleri o derginin bir sayısını özel olarak konferans bildiri kitabı olarak çıkartır, matbaa masraflarının hepsi düzenleyici kurum tarafından karşılanır.

Kazak tarihi ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?

Tarih kendine ait sert ilkeleri olan bir bilim dalıdır. Kendi tarihini bilmeyen korkak ve cesaretsiz olur. Fizikte “ışığın kırılması” ilkesinin olduğu gibi, tarih bilim dalında da “etnik grupların asimilasyona uğraması” ve “etnik isimlerin göçü” gibi kuralları vardır. Daha anlaşılır bir şekilde söylemek gerekirse, suda yüzen balığı gözle değil, ışığın kırılması kuralına göre vurursanız isabet ettirirsiniz. Modern ulusların tarihini etnonimler temelinde incerseniz, istenilenin aksine doğru bir şekilde konuya yaklaşmazsınız ve sonuçlarınızda hatalar meydana gelir. En tipik örnekler Çince, Özbekçe, Tatarca, Kırgızca ve Uygurca etnik isimleridir. Kazak tarihinde adı geçen etnik gruplar Kazakistan topraklarında yaşamıştır. Kazak bozkırlarında ortaçağ Çinlileri, Kara Kitaylar olarak adlandırılmıştır. Şim-

zhaikpress.kz

мемлекетте империяның белгілері болды. Ал қазақ хандығына империя атауын қолданған ғалымды кезіктірмедім. Іс жүзінде, Қасым хан тұсындағы Қазақ хандығын империя деп атауға әбден болады. Өйткені Қасым хан империя атанудың алы шарттарын түгел орындады, ол Жошы ханнан кейінгі Жошы әулетінен шыққан ең мықты хан болды.

Уақыт бөлгеніңізге рақмет!

дики Чинлiler деғил. Bunların büyük bir kısmı, Kazak Naiman kabilesinin bir parçası haline gelen etnik bir gruptur. Ortaçağ'da Özbekler şimdiki Kazakistan'ın yerel halkı iken, şimdiki Özbekler Özbekistan'ın yerel halkıdır. Ortaçağ'da Özbekler (Tarih biliminde "göçebe Özbekler" olarak da adlandırılır) Kazaklar ile doğrudan akraba halktır, onlara "Özbek-Kazaklar" da denmiştir. "Deşti Kıpçak Uygurları" olarak adlandırılan bir toplum vardı. Doğu'da "Turfan Uygurları" ve daha sonra genel olarak "Uygurlar" olarak bilinen günümüzdeki Sincan Uygurları'ndan tamamen farklı, göçebe hayat sürerek, Kazaklar'ın bir boyu olarak Ertiş vadisini kendilerine yurt tuttular ve Cuçi Ulusu döneminde İdil-Volga etrafında yaşadılar. Onlar, Altın Orda'da, daha sonra da Kazak Hanlığı ve Şeybani Ordularında sekreter

olarak (şaman denir) çalıştılar. Meşhur Ali Şir Nevâi, Horasanlı bir Uygur şamanın soyundan gelmektedir. XVI. yüzyılda Şeyban Han'a tabi olarak Harezmi, Maverâünnehir ve Horasan'a giderek, Özbekler'in önde gelen 92 kabilesi oldu. Avrupa haritalarında Kazak Hanlığı, "Kazakiya" olarak, halkı ise "Kırgızlar" olarak geçmiştir. XVII-XIX. yüzyıllardaki Avrupa haritalarındaki Kazak topraklarında "Tartariya" yada "Tartar" olarak geçen etnik grup Kazaklarla doğrudan ilgilidir. Avrupa haritalarında onlara "Kazak Tartarları" denmesinin dışında özerk Tartariya olarak da geçmektedir. Sadece Kazaklar'a ait "kız kovalama" geleneği Avrupa haritalarında "Tartarlar'ın geleneği" olarak anlatılmıştır.

Dünya bilim adamları imparatorluk adını bazen Emir Timur devleti için, hatta Şeybani devleti için de kullanmaktadır. Adı geçen iki devlette de imparatorluğun belirli emareleri görülmektedir. Kazak Hanlığı için imparatorluk tanımlamasını kullanan bilim adamlarına rastlamadım. Aslında Kasım Han dönemindeki Kazak Hanlığı bir imparatorluk olarak adlandırılabilir. Çünkü Kasım Han imparatorluk şartlarını tamamen yerine getiren ve Cuçi Han'dan sonra Cuçi ailesinden gelen en güçlü han olmuştur.

Değerli vaktinizi ayırarak sorularımızı yanıtladığınız için teşekkür ederiz.

ECONOMIC EFFECTS OF RENEWABLE ENERGY DEVELOPMENT

DR. AZIMZHAN KHITAKHUNOV

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
JUNIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
МЛАДШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЭФФЕКТЫ РАЗВИТИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМОЙ ЭНЕРГЕТИКИ

Renewable energy development is one of the key priorities for both developed and developing countries. Many studies focus on renewable energy-climate interaction [Jones and Warner, 2016]. At the same time, benefits from renewable energy development are wide. They vary from job creation to its positive contribution to economic growth. Renewable energy development reduces dependence on traditional fuels for import-dependent countries, decreasing risks of price volatility. This is especially important for low-income countries. Therefore, this commentary aims to analyze the economic effects of renewable energy development.

According to the International Renewable Energy Agency [IRENA, 2016], doubling the share of renewables in the global energy mix by 2030 would increase global gross domestic product (GDP) and welfare. Global GDP will grow by up to 1.1% or \$1.3 trillion, while global welfare will increase by 2.7%. Positive impact on global welfare will be achieved through economic, social and environmental effects. Economic impact will be based on consumption and investment. Expenditure on health and education will determine social impact, while environmental impact is measured as greenhouse gas

**RENEWABLE ENERGY
DEVELOPMENT IS
ONE OF THE KEY
PRIORITIES FOR
BOTH DEVELOPED
AND DEVELOPING
COUNTRIES**

**РАЗВИТИЕ
ВОЗОБНОВЛЯЕМОЙ
ЭНЕРГЕТИКИ
ЯВЛЯЕТСЯ ОДНИМ
ИЗ КЛЮЧЕВЫХ
ПРИОРИТЕТОВ
ДЛЯ РАЗВИТЫХ И
РАЗВИВАЮЩИХСЯ
СТРАН**

Развитие возобновляемой энергетики является одним из ключевых приоритетов как для развитых, так и для развивающихся стран. Многие исследования посвящены взаимодействию возобновляемых источников энергии и климата [Джонс и Уорнер, 2016]. В то же время, выгоды от развития возобновляемых источников энергии весьма широки. Они варьируются от создания рабочих мест до их положительного вклада в экономический рост. Развитие возобновляемых источников энергии снижает зависимость от традиционных видов топлива для импортозависимых стран, уменьшая риски, связанные с волатильностью цен. Это особенно важно для стран с низким уровнем доходов. Таким образом, данный комментарий направлен на анализ экономических эффектов развития возобновляемых источников энергии.

По данным Международного агентства по возобновляемым источникам энергии (IRENA, 2016), удвоение доли возобновляемых источников энергии в глобальном энергобалансе к 2030 году приведет к увеличению глобального валового внутреннего продукта (ВВП) и благосостояния. Мировой ВВП вырастет на 1.1% или \$1.3 триллионов, а мировое благосостояние увеличится на 2.7%. Положительное влияние на

emissions and materials consumption. At the same time, direct and indirect employment in the sector is expected to increase to 24.4 million people. Development of renewables will change patterns of international trade by creating new markets.

Since the early 1990s, total renewable energy consumption has been increasing in the majority of countries. Country-group level analysis reveals that the percentage of renewable energy consumption in OECD countries has increased over time. However, despite higher usage of renewable energy in non-OECD developing countries, its share in the total energy consumption has been declining. This fact had important implications for economic growth. Various estimates identified a positive relationship between renewable energy and economic growth for OECD countries. At the same time, higher consumption of renewable energy had no effect on economic growth in non-OECD developing countries despite the fact that they would benefit significantly from investing in renewable energy sources [Chen et al., 2020].

↑ глобальное благосостояние будет достигнуто за счет экономических, социальных и экологических эффектов. Экономический эффект будет основан на потреблении и инвестициях. Затраты на здравоохранение и образование будут определять социальное воздействие, в то время как влияние на окружающую среду измеряется выбросами парниковых газов и потреблением материалов. В то же время ожидается, что прямая и косвенная занятость в секторе увеличится до 24.4 миллионов человек. Развитие возобновляемых источников энергии изменит модели международной торговли за счет создания новых рынков.

С начала 1990-х годов общее потребление возобновляемой энергетики в большинстве стран увеличивается. Анализ на уровне группы стран показывает, что доля потребления возобновляемой энергетики в странах ОЭСР повысилась. Однако, несмотря на более широкое использование возобновляемых источников энергии в развивающихся странах, не входящих в ОЭСР, их доля в общем потреблении энергии

A list of indicators, which substantially and positively affected higher consumption of renewable energy in the OECD economies, include per capita income, carbon emissions per capita and real oil prices. This means that higher incomes, understanding of the harmfulness of carbon emissions and higher costs connected with rising oil prices stimulate higher demand for renewables. It is important to note that a higher level of economic globalization also promotes renewable energy development. These findings are crucial for policymakers and governments. Therefore, they should focus on creation of knowledge among societies to move for extensive usage of renewable energy. Moreover, governments need to increase investments in the generation of renewable energy and promote international trade and foreign direct investment flows. These policies will be able to enhance energy security [Gozgor et al., 2020].

SINCE THE EARLY 1990S, TOTAL RENEWABLE ENERGY CONSUMPTION HAS BEEN INCREASING IN THE MAJORITY OF COUNTRIES

С НАЧАЛА 1990-Х ГОДОВ ОБЩЕЕ ПОТРЕБЛЕНИЕ ВОЗОБНОВЛЯЕМОЙ ЭНЕРГИИ УВЕЛИЧИВАЕТСЯ В БОЛЬШИНСТВЕ СТРАН

снижается. Этот факт имел важные последствия для экономического роста. По разным оценкам, между возобновляемыми источниками энергии и экономическим ростом стран ОЭСР установлена положительная взаимосвязь. В то же время более высокое потребление возобновляемой энергии не повлияло на экономический рост в развивающихся странах, не входящих в ОЭСР, несмотря на то, что они получили бы значительную выгоду от инвестиций в возобновляемые источники энергетики [Чен и соавторы, 2020].

Список показателей, которые существенно и положительно повлияли на рост потребления возобновляемой энергии в странах ОЭСР, включает доход на душу населения, выбросы углерода на душу населения и реальные цены на нефть. Это означает, что высокие доходы, понимание вреда

According to data from the IRENA (2020), the renewable energy sector gained importance in terms of job creation. Employment in the sector demonstrates a permanently increasing trend. While in 2012 the number of workers in the sector amounted to 7.28 million, in 2019 it increased to 11.46 million. In 2018, renewable energy employment was equal to almost 11 million. Asia remained a major contributor to the job creation and accounted for 63% of total jobs in renewables globally. The following Figure 1 shows global renewable energy employment by technology.

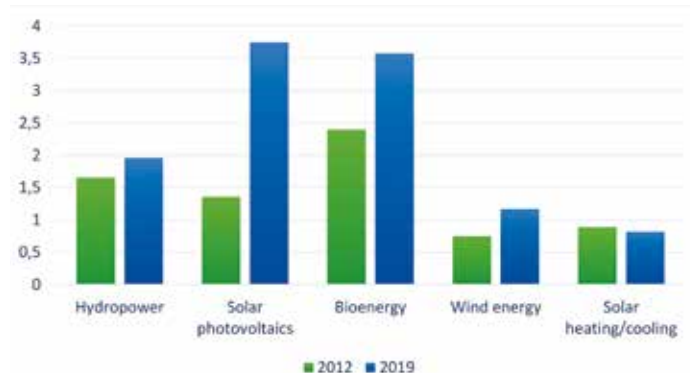
Data shows that employment in 2019 was considerably higher than in 2012, excluding solar heating/cooling, which demonstrated insignificant reduction. In 2019, hydropower employed 1.96 million workers, up from 1.66 million in 2012. Growth in employment in the solar photovoltaic (PV) industry was substantial. While in 2012 it was equal to 1.36 million workers, in 2019, it reached 3.75 million, increasing by almost 2.8 times. The solar PV industry employed almost 33% of the total renewable energy workforce. For the same period, employment in bioenergy increased from 2.4 to 3.58 million. The indicator for the wind energy was estimated at 1.17 million in 2019, up from 0.75 million in 2012.

Individual countries show significant progress in terms of increasing renewable energy employment. For instance, renewable energy jobs are booming across the United States (US) and the country's renewable energy industry has become a major employer. Clean energy employment in the US is estimated at 3.3 million, outnumbering fossil fuel workers by 3-to-1. The number of workers in solar and wind industries correspondingly equaled 335 and 111 thousand people, while their number in coal mining or other fossil fuel extraction amounted to 211 thousand workers. The solar industry added nearly 150 thousand new jobs since 2010 [Marcacci, 2019].

Understanding the importance of new trends towards renewable industry development, many corporations around the world started to reconsider their strategies and values. One of the most successful examples is Danish multinational Ørsted, which has gone from supplying 85% of its power with fossil

Figure 1. Global Renewable Energy Employment by Technology, 2012 and 2019, million.

Рисунок 1. Глобальная занятость в секторе возобновляемых источников энергии по технологиям, 2012 и 2019 годы, миллионы человек.

Source: The Author's compilation based on the IRENA (2020) data.

Источник: Составлено автором на основе данных IRENA (2020).

выбросов углерода и высокие затраты, связанные с ростом цен на нефть, стимулируют высокий спрос на возобновляемые источники энергии. Важно отметить, что более высокий уровень экономической глобализации также способствует развитию возобновляемых источников энергии. Эти выводы имеют важное значение для политиков и правительств. Следовательно, они должны сосредоточиться на создании знаний среди населения в целях перехода к широкому использованию возобновляемых источников энергии. Более того, правительствам необходимо увеличить инвестиции в производство возобновляемой энергии и способствовать международной торговле и потокам прямых иностранных инвестиций. Эта политика сможет повысить энергетическую безопасность [Гозгор и соавторы, 2020].

Согласно данным IRENA (2020), сектор возобновляемых источников энергии приобрел важное значение с точки зрения создания рабочих мест. Занятость в секторе демонстрирует постоянно растущую тенденцию. Если в 2012 году количество работников в секторе составляло 7.28 миллионов человек, то в 2019 году оно увеличилось до 11.46 миллионов. В 2018 году занятость составила почти 11 миллионов человек. Азия остается основным источником создания рабочих мест, и на нее приходится 63% от общего числа рабочих мест в секторе возобновляемых источников энергии во всем мире. На следующем

fuels in 2009 to supplying 88% with renewables today. The company will reach net-zero energy generation and operations by 2025 and eliminate all emissions associated with its business by 2040. New development strategy resulted in significant benefits. Shares in the company have more than doubled since its listing in 2016, giving Ørsted a valuation of \$56 billion. This substantial transformation of the company is recognized as the 'new measure of corporate success' [Fredeau and Kortenhorst, 2021].

In Central Asia and Turkic world, renewable energy development remains low. For instance, Kazakhstan started to develop a legal framework for renewable energy development in 2006. However, the share of renewables in total energy consumption remains insignificant. Data shows that in 2018, the share of energy from fossil fuels in Kazakhstan was 81.3%, hydro 9.7%, gas turbine 8.5%, and solar, wind, and bio energy 0.5%. It should be noted that the share of energy from solar and wind amounted to 0.2% in 2015. Problems for development of the industry in Kazakhstan include gaps in governance, in particular bureaucratic procedures, insufficient accountability and ineffective incentives for agencies. For instance, in order to approve projects, an investor has to complete at least nine stages including at least 40 sub-stages. Lack of opportunities for long-term borrowing to finance renewable energy projects also restrict development of the industry [Mouraviev, 2021]. Moreover, fossil fuel producers remain a powerful lobby, who promote development of traditional energy. The government of Kazakhstan addresses all these issues by simplifying approval procedures and attracting private investment in the sector, including foreign investors.

Countries of Central Asia and the Turkic world differ substantially in terms of economic development. Moreover,

**WHILE IN 2012
THE NUMBER OF
WORKERS IN THE
SECTOR AMOUNTED
TO 7.28 MILLION, IN
2019 IT INCREASED
TO 11.46 MILLION**

**ЕСЛИ В 2012 ГОДУ
КОЛИЧЕСТВО
РАБОТНИКОВ
В ОТРАСЛИ
СОСТАВИЛО 7.28
МИЛЛИОНОВ, ТО
В 2019 ГОДУ ОНО
УВЕЛИЧИЛОСЬ ДО
11.46 МИЛЛИОНОВ**

рисунок 1 показано использование возобновляемых источников энергии в мире в разбивке по технологиям.

Данные показывают, что занятость в 2019 году была значительно выше, чем в 2012 году, без учета солнечного отопления/охлаждения, которые продемонстрировали незначительное сокращение. В 2019 году в гидроэнергетике было занято 1.96 миллионов человек, увеличившись с 1.66 миллионов в 2012 году. Рост занятости в солнечной фотоэлектрической отрасли был значительным. Если в 2012 году она составляла 1.36 миллионов работников, то в 2019 году достигла 3.75 миллионов, увеличившись почти в 2.8 раза. В солнечной фотоэлектрической отрасли занято почти 33% всей рабочей силы, занятой в сфере возобновляемых источников энергии. За тот же период занятость в биоэнергетике увеличилась с 2.4 до 3.58 миллионов человек. Показатель ветроэнергетики оценочно составил 1.17 миллионов в 2019 году, увеличившись с 0.75 миллионов в 2012 году.

Отдельные страны демонстрируют значительный прогресс в увеличении занятости в сфере возобновляемых источников энергии. Например, рабочие места в данной области быстро растут в Соединенных Штатах Америки (США), и отрасль возобновляемой энергетики страны стала крупным работодателем. Занятость в чистой энергетике в США оценивается в 3.3 миллионов человек, что в 3 раза превышает численность работников, работающих на ископаемом топливе. Количество работающих в солнечной и ветровой отраслях соответственно равнялось 335 и 111 тысячам человек, в то время как их количество в добыче угля или другого ископаемого топлива составило 211 тысяч человек. С 2010 года в солнечной отрасли добавилось около 150 ты-

they remain important players in traditional energy markets. Therefore, renewable energy development can become one of the most important issues, which can foster their economic integration. They should take into consideration broader benefits from renewable energy such as contribution to GDP and welfare growth, job creation and changing patterns of international trade. Policymakers should not ignore social and environmental benefits, which result in improvement of healthcare, education and climate. At the same time, government-led efforts are not enough to foster energy and economic integration. Policymakers should understand a crucial role of business, in particular companies that adjust their corporate strategies to contribute to the process of sustainable development. It is worth noting that better understanding of all climate change-related challenges by population is important for development of the industry. As the countries differ substantially in terms of economic development, resource rich states may finance renewable energy development from resource revenues simultaneously investing in other resource poor and low-income Turkic and Central Asian countries. These joint efforts of the governments, private sector,

сяч рабочих мест [Маркаччи, 2019].

Понимая важность новых тенденций в развитии отрасли возобновляемых источников энергии, многие корпорации по всему миру начали пересматривать свои стратегии и ценности. Одним из наиболее успешных примеров является датская транснациональная компания Ørsted, которая в 2009 году перешла от обеспечения 85% своей энергии за счет ископаемого топлива к обеспечению 88% энергии из возобновляемых источников. К 2025 году компания выйдет на нулевой уровень генерирования энергии, а к 2040 году исключит все выбросы, связанные с ее бизнесом. Новая стратегия развития принесла значительные выгоды. Акции компании увеличились более чем вдвое с момента ее листинга в 2016 году, в результате чего оценка Ørsted составила \$56 миллиардов. Это существенное преобразование компании признано «новой мерой корпоративного успеха» [Фредо и Кортенхорст, 2021].

В Центральной Азии и тюркских странах развитие возобновляемых источников энергии остается низким. Например, Ка-

population and expert community can foster energy integration of the Central Asian region and the Turkic world countries.

References:

1. Chen, Chaoyi, Pinar, Mehmet and Thanasis Stengos (2020). Renewable energy consumption and economic growth nexus: Evidence from a threshold model. *Energy Policy*, 139. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.111295>.
2. Fredeau, Michel and Jules Kortenhorst (2021). The New Measure of Corporate Success. Retrieved from <https://www.project-syndicate.org/commentary/ceos-business-leaders-must-take-on-climate-by-michel-fredeau-and-jules-kortenhorst-2021-03>. Accessed on 29.03.2021.
3. Gozgor, Giray, Mahalik, Mantu Kumar, Demir, Ender and Hemachandra Padhan (2020). The impact of economic globalization on renewable energy in the OECD countries. *Energy Policy*, 139. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.111365>.
4. IRENA (2016). Renewable Energy Benefits: Measuring the Economics. Retrieved from https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2020/Sep/IRENA_RE_Jobs_2020.pdf. Accessed on 26.03.2021.
5. IRENA (2020). Renewable Energy and Jobs. Annual Review 2020. Retrieved from https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2020/Sep/IRENA_RE_Jobs_2020.pdf. Accessed on 26.03.2021.
6. Jones, Glenn A. and Kevin J. Warner (2016). The 21st century population-energy-climate nexus. *Energy Policy* (93): 206–212.
7. Marcacci, Silvio (2019). Renewable Energy Job Boom Creates Economic Opportunity As Coal Industry Slumps. Retrieved from <https://www.forbes.com/sites/energyinnovation/2019/04/22/renewable-energy-job-boom-creating-economic-opportunity-as-coal-industry-slumps/?sh=c957aba36654>. Accessed on 28.03.2021.
8. Mouraviev, Nikolai (2021). Renewable energy in Kazakhstan: Challenges to policy and governance. *Energy Policy*, 149. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.112051>.

захстан начал разработку законодательной базы для развития возобновляемых источников энергии в 2006 году. Однако их доля в общем потреблении энергии остается незначительной. Данные показывают, что в 2018 году доля энергии из ископаемого топлива в Казахстане составляла 81.3%, гидроэнер-

**THE SOLAR
PV INDUSTRY
EMPLOYED
ALMOST 33%
OF THE TOTAL
RENEWABLE
ENERGY
WORKFORCE**

**В СОЛНЕЧНОЙ
ФОТОЭЛЕКТРИ-
ЧЕСКОЙ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ
ЗАНЯТО ПОЧТИ 33%
ОТ ОБЩЕЙ РАБОЧЕЙ
СИЛЫ В ОБЛАСТИ
ВОЗОБНОВЛЯЕМОЙ
ЭНЕРГЕТИКИ**

гии – 9.7%, газовых турбин – 8.5%, а также энергии солнца, ветра и биоэнергии – 0.5%. Следует отметить, что доля солнечной и ветровой энергии в 2015 году составила 0.2%. Проблемы развития отрасли в Казахстане включают пробелы в управлении, в частности бюрократические процедуры, недостаточную подотчетность и неэффективные стимулы для агентств. Например, для утверждения проектов инвестор должен пройти не менее девяти этапов, включая не менее 40 подэтапов. Отсутствие возможностей для долгосрочных заимствований для финансирования проектов в области возобновляемой энергетики также ограничивает развитие отрасли [Муравьев, 2021]. Более того, производители ископаемого топлива остаются мощным лобби, которое способствует развитию традиционной энергетики. Правительство Казахстана решает все эти вопросы путем упрощения процедур утверждения проектов и привлечения частных инвестиций в сектор, в том числе иностранных инвесторов.

Страны Центральной Азии и тюркского мира существенно различаются по уровню экономического развития. Более того, они остаются важными игроками на традиционных энергетических рынках. Следовательно, развитие возобновляемых источников энергии может стать одним из наиболее важных вопросов, которые могут способствовать их экономической интеграции. Они должны учитывать более широкие выгоды от возобновляемых источников энергии, такие как вклад в ВВП и рост благосостояния, создание рабочих мест и изменение моделей международной торговли. Политики не должны игнорировать социальные и экологические преимущества, которые приводят к улучшению здравоохранения, образования и климата. В то же время усилий пра-

вительства недостаточно для содействия энергетической и экономической интеграции. Политики должны понимать решающую роль бизнеса, в частности компаний, которые корректируют свои корпоративные стратегии, чтобы внести свой вклад в процесс устойчивого развития. Стоит отметить, что лучшее понимание населением всех проблем, связанных с изменением климата, важно для развития отрасли. Поскольку страны существенно различаются с точки зрения экономического развития, богатые ресурсами государства могут финансировать развитие возобновляемых источников энергии за счет доходов от природных ресурсов, одновременно инвестируя в другие бедные ресурсами и с низким уровнем дохода тюркские страны и страны Центральной Азии. Эти совместные усилия правительств, частного сектора, населения и экспертного сообщества могут способствовать энергетической интеграции региона Центральной Азии и стран тюркского мира.

Источники:

1. IRENA (2016). Преимущества возобновляемых источников энергии: измерение экономики. Доступно по адресу: https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2020/Sep/IRENA_RE_Jobs_2020.pdf. Дата обращения: 26.03.2021.
2. IRENA (2020). Возобновляемые источники энергии и рабочие места. Ежегодный обзор 2020. Доступно по адресу: https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2020/Sep/IRENA_RE_Jobs_2020.pdf. Дата обращения: 26.03.2021.
3. Гозгор, Гирей, Махалик, Манту Кумар, Демир, Эндер и Хемачандра Падхан (2020). Влияние экономической глобализации на возобновляемые источники энергии в странах ОЭСР. Энергетическая политика, 139. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.111365>.
4. Джонс, Гленн А. и Кевин Дж. Уорнер (2016). Связь населения, энергии и климата в 21 веке. Энергетическая политика (93): 206–212.
5. Маркаччи, Сильвио (2019). Бум рабочих мест в возобновляемых источниках энергии создает экономические возможности на фоне спада угольной промышленности. Доступно по адресу: <https://www.forbes.com/sites/energyinnovation/2019/04/22/renewable-energy-job-boom-creating-economic-opportunity-as-coal-industry-slumps/?sh=c957aba36654>. Дата обращения: 28.03.2021.
6. Муравьев, Николай (2021). Возобновляемая энергия в Казахстане: вызовы политике и управлению. Энергетическая политика, 149. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.112051>.
7. Фредо, Мишель и Жюль Кортенхорст (2021). Новая мера корпоративного успеха. Доступно по адресу: <https://www.project-syndicate.org/commentary/ceos-business-leaders-must-take-on-climate-by-michel-fredeau-and-jules-kortenhorst-2021-03>. Дата обращения: 29.03.2021.
8. Чен, Чаои, Пинар, Мехмет и Танасис Стенгос (2020). Связь потребления возобновляемой энергии и экономического роста: данные пороговой модели. Энергетическая политика, 139. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.111295>.

GENDER ASSESSMENT IN CENTRAL ASIA

PROF. GULNAR NADIROVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ГЕНДЕРНАЯ ОЦЕНКА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

We are used to think of the modern world as an increasingly democratic, tolerant, and liberal space. Yet this is not always the case as it is demonstrated by some studies, such as the Global Democracy Index. One of the issues still prevalent in the world is a gender equality issue. Globally, women account for only 38% of human capital wealth versus 62% for men. In economic terms, human capital wealth could increase by 21.7% globally, and total wealth by 14.0% with gender equality at least in earnings [Wodon and de la Briere, 2018]. Thus, it means that the persistence of gender inequality leads to economic losses for all of humanity.

One of the tools widely used for evaluating gender issue is the Gender Inequality Index (GII), which measures gender inequalities in three important aspects of human development — reproductive health, measured by maternal mortality ratio and adolescent birth rates; empowerment, measured by the proportion of parliamentary seats occupied by females and proportion of adult females and males aged 25 years and older with at least secondary education; and economic status, expressed as labour market participation and measured by labour

**ONE OF THE ISSUES
STILL PREVALENT IN
THE WORLD IS THE
GENDER EQUALITY
ISSUE**

**ОДНА ИЗ ПРОБЛЕМ,
КОТОРЫЕ НЕ
ТЕРЯЮТ СВОЕЙ
АКТУАЛЬНОСТИ
В МИРЕ, ЭТО
ПРОБЛЕМА
ГЕНДЕРНОГО
РАВЕНСТВА**

Мы привыкли думать о современном мире как о все более демократизирующемся, толерантном и либерализирующемся пространстве. Однако это не всегда так, что демонстрируют нам различные исследования, такие как, например, глобальный Индекс Демократии. Одна из проблем, которые не теряют своей актуальности в мире, это проблема гендерного равенства. В глобальном масштабе женщины составляют лишь 38% человеческого капитала по сравнению с 62% мужчин. С экономической точки зрения, человеческий капитал может возрасти на 21,7% во всем мире, а общее благосостояние - на 14,0% при гендерном равенстве хотя бы в доходах [Водон и де ла Бриер, 2018]. Таким образом, это означает, что сохранение гендерного неравенства ведет к экономическим потерям для всего человечества.

Одним из инструментов, широко используемых для оценки гендерной проблемы, является Индекс Гендерного Неравенства (ИГН), который измеряет гендерное неравенство по трем важным аспектам человеческого развития - репродуктивному здоровью, измеряемому коэффициентом материнской смертности и коэффициентом рождаемости среди подростков; наличию пред-

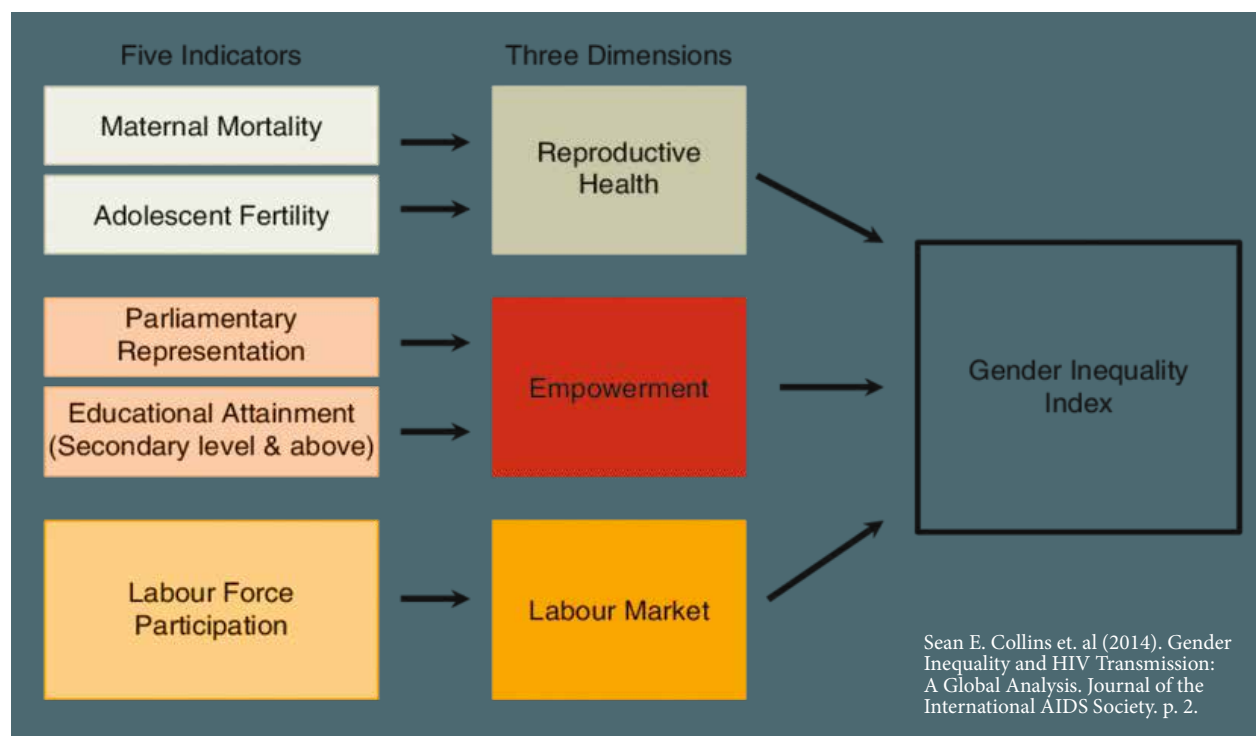
force participation rate of female and male populations aged 15 years and older. The GII-2020 is built on the same foundation as the Human Development Index (HDI) but aims to better capture the differences in the distribution of achievement between women and men. It measures the human development costs associated with gender inequality [UNDP, n.d.].

The situation for the Central Asia region is characterized by the fact that Kazakhstan is the leader in the ranking in terms of gender equality, being placed 44th out of 162 in the global ranking. This also makes Kazakhstan the only country of the region placed in the first category of the list - "very high human development". The closest pursuer is Uzbekistan, placed 62nd worldwide. The next in the list is Tajikistan, occupying the 70th place in the ranking. Kyrgyzstan is 82nd globally in terms of gender equality. Unfortunately, GII doesn't possess sufficient data about Turkmenistan, thus excluding it from the list.

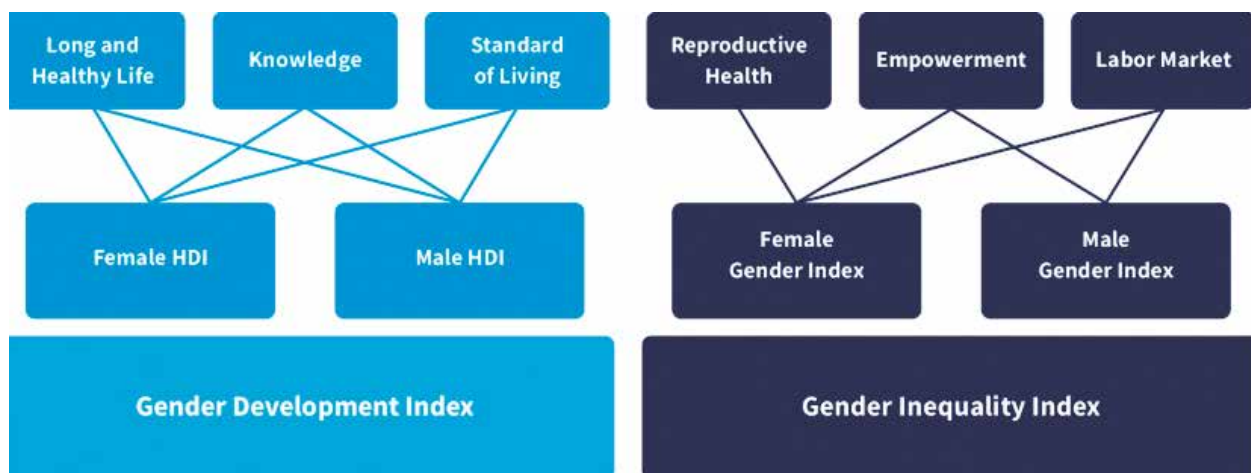
If we look closely at the relatively high position of Kazakhstan in the ranking, we

ставительства и возможностей, измеряемых долей мест в парламенте, занимаемых женщинами, и долей взрослых женщин и мужчин в возрасте 25 лет и старше, имеющих как минимум среднее образование; и экономическому статусу, измеряемому долей участия в рабочей силе женского и мужского населения в возрасте 15 лет и старше. ИГН-2020 построен на тех же принципах, что и Индекс Человеческого Развития (ИЧР), но направлен на то, чтобы лучше отражать различия в распределении достижений между женщинами и мужчинами. ИГН измеряет дополнительные затраты на развитие человеческого потенциала, вызванные гендерным неравенством [ПРООН, б.д.].

Ситуация для региона Центральной Азии характеризуется тем, что Казахстан лидирует в рейтинге по уровню гендерного равенства, занимая 44-е место из 162 в мировом рейтинге. Это также делает Казахстан единственной страной региона, помещенной в первую категорию списка - «очень высокий уровень человеческого развития». Ближайший сосед - Узбекистан, занимает 62-е место в мировом рейтинге

Benjamin J. Lough (2019). Volunteering and Measures of Human Development. Center for Social Development Brown School. p.5.

can distinguish three criteria that raise the country's status above the average in the region of Europe and Central Asia, and two criteria that lower this status. Three positive criteria are maternal mortality rate (deaths per 100.000 live births), percentage of the population with at least some secondary education, and labour force participation rate. The maternal mortality rate in Kazakhstan according to the index is 10 per 100.000, which is twice as low as the regional average and is comparable to the most developed countries of the world. The percentage of the population with at least some secondary education in Kazakhstan is one of the highest in the world, exceeding 99% for both genders. However, it should be highlighted that the rating does not assess the quality of education at all, and Kazakhstan does not score particularly high in terms of knowledge of local pupils. On average, in terms of knowledge, 15-year-old pupils from Kazakhstan fall behind their peers from OECD countries by 1.5-2 years [Nurbaev, 2020]. Therefore, it is necessary to understand that the educational successes of the republic within GII do not necessarily lead to further improvements in the career building and life-improving perspectives of the population. Finally, the labour participation rate for both genders is quite high in the republic - 62.7% for women, 75.5% for men, while geographical region averages are 45% and 70% for females and males, respectively. It is also important to

гендерного равенства. Следующим в списке идет Таджикистан, занимающий 70-е место. Кыргызстан занимает 82-е место в мире по уровню гендерного равенства. К сожалению, ИГН не располагает достаточными данными о Туркменистане, поэтому он не включен в список.

Если внимательно присмотреться к относительно высокой позиции Казахстана в рейтинге, можно выделить три критерия, которые поднимают статус страны выше среднего в регионе Европы и Центральной Азии, и два критерия, которые снижают этот статус. Три положительных критерия - это уровень материнской смертности (количество смертей на 100 000 живорождений), процент населения, имеющего хотя бы некоторое среднее образование, и уровень экономической активности. Показатель материнской смертности в Казахстане по индексу составляет 10 на 100 000, что вдвое ниже среднего по региону и сопоставимо с наиболее развитыми странами мира. Процент населения, имеющего хотя бы какое-то среднее образование в Казахстане, является одним из самых высоких в мире, превышая 99% для обоих полов. Однако следует отметить, что рейтинг не оценивает качество образования, и Казахстан не имеет высоких оценок с точки зрения знаний местных учеников. В среднем по знаниям 15-летние школьники из Казахстана отстают от сверстников из стран ОЭСР на 1,5-2 года [Нурбаев, 2020]. Следовательно, необходимо пони-

note that the gap between gender employment in Kazakhstan is quite small compared to the regional one.

Referring to two criteria that depress Kazakhstan's position in the rating, these are adolescent birth rate (births per 1.000 women aged 15–19) and women's representation in parliament. The adolescent birth rate in Kazakhstan is 29.8 per 1.000, which exceeds the average for the region of Europe and Central Asia by 2. Adolescent birth, in addition to identified health risks, can lead to poor socioeconomic outcomes such as incomplete education, harm to maternal and child health, intergenerational transmission of poverty, etc. According to various experts, to reduce teenage pregnancy, policymakers should employ strategies to empower adolescent girls, and governments should improve access to health care and information for poor and marginalized groups, who are most likely to give birth at an early age. [McQueston et al., 2012]. As for the share of seats in parliament, women in Kazakhstan after the elections in 2021 are 24.3%, although, after the reforms of 2020, the share of women nominees of political parties had to be at least 30% [New composition of the Mazhilis of Parliament, 2021].

Uzbekistan, the second-highest-ranking country in terms of GII in Central Asia is situated in the second category of the HDI - "high human development". In terms of the criteria of GII, three out of five categories are dragging Uzbekistan down, those being maternal mortality rate, women's share of seats in parliament, and adolescent birth rate. Nevertheless, out of those three, within adolescent birth rate Uzbekistan is still the best in the Central Asian region with a birth rate

KAZAKHSTAN IS THE LEADER IN THE RANKING IN TERMS OF GENDER EQUALITY, BEING PLACED 44TH OUT OF 162 IN THE GLOBAL RANKING

КАЗАХСТАН ЛИДИРУЕТ В РЕЙТИНГЕ ПО УРОВНЮ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА, ЗАНИМАЯ 44-Е МЕСТО ИЗ 162 В МИРОВОМ РЕЙТИНГЕ

мать, что образовательные успехи республики в рамках ИГН не обязательно приводят к дальнейшему карьерному росту и перспективам улучшения жизни населения. Наконец, степень присутствия на рынке труда обоих полов в республике довольно высока - 62,7% для женщин, 75,5% для мужчин, в то время как в среднем по географическому региону Европы и Центральной Азии она составляет 45% и 70% для женщин и мужчин, соответственно. Также важно отметить, что разрыв между гендерной занятостью в Казахстане довольно небольшой по сравнению с региональным.

Что касается двух критериев, которые снижают позицию Казахстана в рейтинге, то это уровень рождаемости среди подростков (рождаемость на 1000 женщин в возрасте 15–19 лет) и представительство женщин в парламенте. Уровень подростковой рождаемости в Казахстане составляет 29,8 на 1000, что превышает средний показатель по региону Европы и Центральной Азии. Беременность в подростковом возрасте, помимо выявленных рисков для здоровья, может привести к негативным социально-экономическим последствиям, таким как неполное образование, передача бедности из поколения в поколение и т. д. По мнению различных экспертов, для сокращения подростковой беременности законодателям следует продвигать стратегии, направленные на расширение прав и возможностей девочек-подростков, а правительства должны улучшать доступ к медицинскому обслуживанию и информации для бедных и маргинализированных групп, которые более склонны к подростковой рождаемости. [МакКвестон и др., 2012]. Что касается доли мест в парламенте, то женщины в Казахстане после выборов 2021 года составляют 24,3%, хотя после реформ 2020

of 23.79 per 1.000. Unfortunately, the maternal mortality rate in Uzbekistan is almost three times higher than Kazakhstan's also exceeding the average for the geographical region of Europe and Central Asia. Finally, female representation in Uzbekistan's parliament remains relatively low - only 16.4%. Talking about positive factors, these are secondary level education coverage, which is close to 100% for both genders, and labour force participation. According to the study, 52.4% of female citizens in Uzbekistan are part of the labour market, for males the numbers are substantially higher - 78.1%. It is interesting to note that, compared to Kazakhstan, fewer women work, but more men, which creates a wider gender gap in terms of employment.

Talking about Tajikistan, together with Kyrgyzstan it is placed into the third category in HDI - "medium human development". The country ranks 70th on the GII list. In terms of maternal mortality ratio (17 per 100.000) and share of seats in parliament held by women (20%), Tajikistan holds the second position in the Central Asia region. Yet the adolescent birth rate of 57.1 births per 1.000 women aged 15–19 is the lowest out of four countries presented. The same can be said about secondary education coverage of the population, which is quite high overall - 93.3% for females, and 95.7% for males, but the lowest in the region. Finally, the labour force participation rate for Tajikistan is extremely low, with only 31.3% for women and 52.8% for men.

Kyrgyzstan takes the last place out of four Central Asian countries represented within GII, placed 82nd out of 162 generally. The main contributors to the country's relatively low position are maternal mortality rate of 60 deaths per 100.000 live births, the adolescent birth rate of

THE SITUATION IN THE CENTRAL ASIAN REGION IN TERMS OF GENDER EQUALITY IS QUITE DIVERSE

СИТУАЦИЯ В ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКОМ РЕГИОНЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА ДОВОЛЬНО РАЗНООБРАЗНА

года доля женщин-кандидатов от политических партий должна была составлять не менее 30% [Новый состав Мажилиса парламента, 2021].

Узбекистан, занимающий второе место в рамках рейтинга ИГН в Центральной Азии, находится во второй категории ИЧР - «высокий уровень человеческого развития». С точки зрения критериев ИГН, три из пяти категорий тянут Узбекистан вниз: материнская смертность, доля женщин в парламенте и подростковая рождаемость. Тем не менее, из этих трех по уровню подростковой рождаемости Узбекистан по-прежнему является лучшим в регионе Центральной Азии с уровнем рождаемости 23,79 на 1000 человек. К сожалению, уровень материнской смертности в Узбекистане почти в три раза выше, чем в Казахстане, а также превышает средний уровень по географическому региону Европы и Средней Азии. Наконец, представительство женщин в парламенте Узбекистана остается относительно низким - всего 16,4%. Если говорить о положительных факторах, то это охват средним образованием, который близок к 100% для обоих полов, и присутствие на рынке труда. Согласно исследованию, 52,4% женщин в Узбекистане активны на рынке труда, у мужчин это число значительно выше - 78,1%. Интересно отметить, что по сравнению с Казахстаном доля работающих женщин меньше, но доля мужчин больше, что создает более широкий гендерный разрыв с точки зрения занятости.

Если говорить о Таджикистане, то вместе с Кыргызстаном он отнесен к третьей категории по ИЧР - «средний уровень человеческого развития». Страна занимает 70-е место в списке ИГН. По показателю материнской смертности (17 на 100 000) и доле мест в парламенте, занима-

32.8 births per 1.000 women aged 15–19, and the highest difference in labour force participation rate of 30.9% between males and females.

Overall, it can be seen that the situation in the Central Asian region in terms of gender equality is quite diverse and the issues the countries of the region face are not the same. There is only one common success factor for all Central Asian countries - secondary education enrollment. However, as it was stated before for Kazakhstan, this criteria is quite formal, and all of the countries of the region still have to go a long way towards the increase in quality of their education. Only then the presence of education will guarantee the presence of subsequent knowledge, skills, and therefore of a better future for both genders.

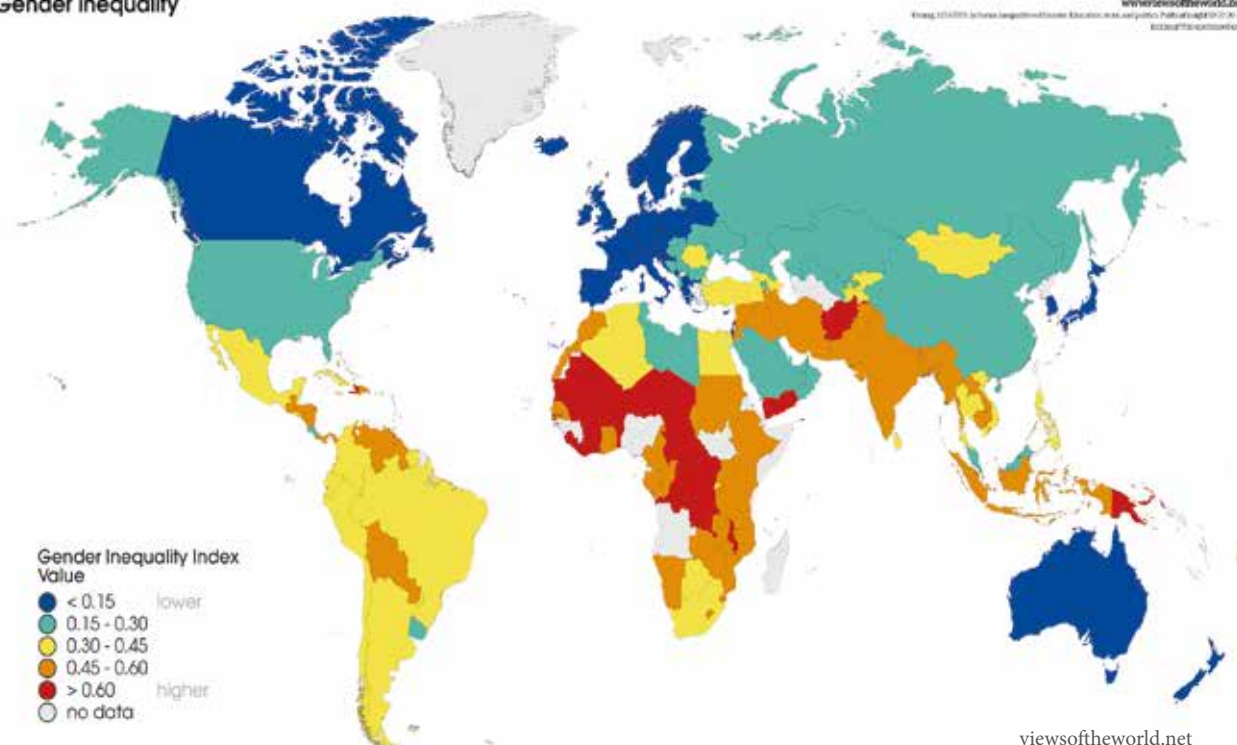
References:

1. McQueston K., Silverman R., Glassman A. (2012). Adolescent Fertility in Low and Middle-Income Countries: Effects and Solutions. Center for Global Development 1800 Massachusetts Ave., NW Washington, DC 20036. Retrieved from <https://www.cgdev.org/publication/adolescent-fertility-low-and-middle-income-countries-effects-and-solutions-working-paper>. Accessed on 16.03.2021.

емых женщинами (20%), Таджикистан занимает второе место в регионе Центральной Азии. Тем не менее, по критерию подростковой рождаемости, составляющей 57,1 рождений на 1000 женщин в возрасте 15–19 лет, Таджикистан занимают самую низкую позицию среди четырех представленных стран. То же самое можно сказать и об охвате населения средним образованием, который в целом достаточно высок - 93,3% для женщин и 95,7% для мужчин, но тем не менее хуже остальных стран в регионе. Наконец, уровень экономической активности в Таджикистане чрезвычайно низок - только 31,3% для женщин и 52,8% для мужчин.

Кыргызстан занимает последнее место из четырех стран Центральной Азии, представленных в ИГН, находясь на 82-м месте из 162 в целом. Основными факторами, обусловившими относительно низкое положение страны, являются материнская смертность, составляющая 60 смертей на 100 000 живорождений, коэффициент подростковой рождаемости, составляющий 32,8 рождений на 1000 женщин в возрасте 15–19 лет, и самая высокая раз-

Gender inequality

The gender inequality index in the Republic of Kazakhstan

2. Nurbaev Z. (2020). Why Did Kazakhstan Schoolchildren Fail the International PISA Exam? Retrieved from https://forbes.kz/process/education/pochemu_kazahstanskije_shkolniki_provalili_mejdunarodnyy_ekzamen_pisa. Accessed on 16.03.2021.
3. The new composition of the Mazhilis of Parliament (2021). Retrieved from <https://ru.sputnik.kz/infographics/20210114/16034964/obnovlennyy-sostav-mazhilisa.html>. Accessed on 17.03.2021.
4. United Nations Development Programme. (N.d.). Gender Inequality Index. Retrieved from <http://hdr.undp.org/en/content/gender-inequality-index-gii>. Accessed on 15.03.2021.
5. Wodon Q., de la Briere B. (2018). Unrealized potential: the high cost of gender inequality in earnings. Washington, DC: World Bank. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29865>. Accessed on 15.03.2021.

ница в уровне экономической активности (30,9%) между мужчинами и женщинами.

В целом, можно увидеть, что ситуация в Центральноазиатском регионе с точки зрения гендерного равенства довольно разнообразна, и проблемы, с которыми сталкиваются страны региона, не одинаковы. Есть только один общий фактор успеха для всех стран Центральной Азии - доступ к среднему образованию. Однако, как было сказано ранее для Казахстана, этот критерий является довольно формальным, и всем странам региона еще предстоит пройти долгий путь

THERE IS ONLY ONE COMMON SUCCESS FACTOR FOR ALL CENTRAL ASIAN COUNTRIES - SECONDARY EDUCATION ENROLLMENT

ЕСТЬ ТОЛЬКО ОДИН ОБЩИЙ ФАКТОР УСПЕХА ДЛЯ ВСЕХ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ - ДОСТУП К СРЕДНЕМУ ОБРАЗОВАНИЮ

к повышению качества своего образования. Только в этом случае наличие образования будет гарантировать наличие соответствующих знаний, навыков и, следовательно, лучшего будущего для обоих полов.

Источники:

1. МакКестон К., Сильверман Р., Глассман А. (2012). Подростковая фертильность в странах с низким и средним уровнем доходов: эффекты и решения. Центр глобального развития 1800 Массачусетс Авеню, Северо-Западный Вашингтон, округ Колумбия 20036. Доступно по адресу: <https://www.cgdev.org/publication/adolescent-fertility-low-and-middle-income-countries-effects-and-solutions-working-paper>. Дата обращения: 16.03.2021.
2. Новый состав Мажилиса Парламента (2021). Доступно по адресу: <https://ru.sputnik.kz/infographics/20210114/16034964/obnovlennyy-sostav-mazhilisa.html>. Дата обращения: 17.03.2021.
3. Нурбаев Ж., (2020). Почему казахстанские школьники провалили международный экзамен PISA? Доступно по адресу: https://forbes.kz/process/education/pochemu_kazahstanskije_shkolniki_provalili_mejdunarodnyy_ekzamen_pisa. Дата обращения: 16.03.2021.
4. Программа развития ООН. (б.д.). Индекс гендерного неравенства. Доступно по адресу: <http://hdr.undp.org/en/content/gender-inequality-index-gii>. Дата обращения: 15.03.2021.
5. Водон К., де ла Бриер Б. (2018). Нереализованный потенциал: высокая цена гендерного неравенства в доходах. Вашингтон, округ Колумбия: Всемирный банк. Всемирный банк. Доступно по адресу: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29865>. Дата обращения: 15.03.2021.

CHANGING CONFIGURATION OF THE GLOBAL DEMOCRACY: A BRIEF ANALYSIS OF THE DEMOCRACY INDEX REPORT

KANAT MAKHANOV

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ИЗМЕНЕНИЕ РАСКЛАДА ГЛОБАЛЬНОЙ ДЕМОКРАТИИ: КРАТКИЙ АНАЛИЗ ОТЧЕТА ПО ИНДЕКСУ ДЕМОКРАТИИ

Apart from the COVID-19 pandemic, the year 2020 has been marked by an unprecedented decline of democracy in the world. The latest issue of the Democracy Index by the Economist Intelligence Unit registers the lowest score of the global democracy (5.37) recorded since the index began in 2006. According to the report, only 8.4% of the global population live in fully democratic countries while 35.6% live under authoritarian rule. Out of 167 countries covered by the report, only 23 were full democracies. The average global score of the index has dropped from 5.44 in 2019 to 5.37 in 2020 [Eiu.com, 2021].

The Democracy Index is based on an annual survey, which rates such criteria as electoral process, the functioning of government, political participation of populations, democratic political culture and the degree of civil liberties. The report describes the degree of democracy in countries by grouping them into one of four types of regime: 1) Full democracies - nations with civil and political liberties respected and reinforced by the government and political culture; 2) Flawed democracies - nations with fair elections and basic civil and political liberties but with some minor issues; 3) Hybrid regimes - nations

**THE MAIN REASON
FOR DETERIORATION
OF DEMOCRACY IN
2020 GLOBALLY IS
THE RESTRICTIVE
MEASURES TAKEN
BY GOVERNMENTS
TO CONTAIN THE
SPREAD OF THE
COVID-19**

**ОСНОВНОЙ
ПРИЧИНОЙ
УХУДШЕНИЯ
ДЕМОКРАТИИ В
2020 ГОДУ ВО ВСЕМ
МИРЕ ЯВЛЯЮТСЯ
ОГРАНИЧИТЕЛЬНЫЕ
МЕРЫ, ПРИНЯТЫЕ
ПРАВИТЕЛЬСТВАМИ
ДЛЯ СДЕРЖИВАНИЯ
РАСПРОСТРАНЕНИЯ
COVID-19**

Помимо пандемии COVID-19, 2020 год ознаменовался беспрецедентным падением уровня демократии в мире. В последнем выпуске «Индекса демократии» журнала Economist Intelligence Unit зафиксирован самый низкий балл глобальной демократии (5,37), зафиксированный с момента создания индекса в 2006 году. Согласно отчету, только 8,4% населения мира проживает в полностью демократических странах, в то время как 35,6 % живут при авторитарном правлении. Из 167 стран, охваченных отчетом, только 23 были полноценными демократиями. Средний глобальный балл индекса снизился с 5,44 в 2019 году до 5,37 в 2020 году [Eiu.com, 2021].

Индекс демократии основан на ежегодном опросе, в котором оцениваются такие критерии, как избирательный процесс, функционирование правительства, политическое участие населения, демократическая и политическая культуры и степень гражданских свобод. В отчете страны разделены на четыре группы по уровням развития демократии: 1) полноценные демократии - страны с гражданскими и политическими свободами, которые защищены правительством и

with regular electoral frauds, governments suppressing political opposition and under-developed political culture; 4) Authoritarian regimes - absolute monarchies or dictatorships with total disrespect to basic freedoms [Eiu.com, 2021]. The report observes that the majority of the global population (50.6%) live either under hybrid or authoritarian regimes. Moreover, these regimes constitute a solid majority of the countries (92 out of 167). According to the report, the main reason for deterioration of democracy in 2020 globally is the restrictive measures taken by governments to contain the spread of the COVID-19. Apart from imposing restrictions and social distancing, the pandemic also disrupted the electoral processes in many countries, jeopardizing the very basics of democracy. The U.S. foreign policy and high tolerance to abuses by non-democratic regimes during the administration of President Trump is also among the factors listed in the report. China's anti-democratic stance and rising political influence on many developing nations also made a significant contribution to global decline of democracy.

Unfortunately, the downturn of democracy in 2020 is not an out of the trend phenomenon. If we look at previous records of the Democracy Index, we will find that civil freedoms and democratic principles in many countries around the world have been crumbling over the last 10-15 years. The number of fully dem-

→ политической культурой; 2) несовершенные демократии - страны со справедливыми выборами и основными гражданскими и политическими свободами, но с некоторыми незначительными недостатками; 3) гибридные режимы - страны с регулярными фальсификациями выборов, правительствами, подавляющими политическую оппозицию, и неразвитой политической культурой; 4) авторитарные режимы - абсолютные монархии или диктатуры с полным неуважением к основным свободам [Eiu.com, 2021]. В отчете отмечается, что большинство населения мира (50,6%) живет либо при гибридных, либо при авторитарных режимах. Причем эти режимы составляют солидное большинство стран (92 из 167). Согласно отчету, основной причиной ухудшения демократии в 2020 году во всем мире являются ограничительные меры, принятые правительствами для сдерживания распространения COVID-19. Помимо введения ограничений и социального дистанцирования, пандемия также нарушила избирательные процессы во многих странах, поставив под угрозу сами основы демократии. Внешняя политика США и высокая терпимость к злоупотреблениям со стороны недемократических режимов во время правления президента Трампа также входят в число факторов, перечисленных в отчете. Помимо этого, антидемократическая позиция Китая и растущее политическое влияние на многие раз-

ocratic countries has decreased from 26 in 2006 to 23 in 2020. The number of authoritarian states during the same period increased from 55 to 57. Only eight countries have managed to score more than 9 in the ranking, which is the lowest number of highly democratic countries since the beginning of the survey.

There has been no significant shift to either side between democratic and authoritarian regimes in terms of demographics since 2006 [UN, 2020]. However, over the course of the last 10-15 years, authoritarian and hybrid regimes have gained enormous economic growth compared to regimes that are more democratic. Thus, the share of authoritarian regimes in the combined GDP of 167 states included in the report has more than doubled reaching 23%, compared to 10.4% in 2006. The share of hybrid regimes has increased from 3.5 to 3.7% during 2006-2020. Semi-democratic regimes (flawed democracies) have seen their GDP share decline from 49.8 to 46.8% while the share of fully democratic states has dropped from 36.7% to 26.5% [World Bank data, 2020]. In other words, on average au-

**CIVIL FREEDOMS
AND DEMOCRATIC
PRINCIPLES IN
MANY COUNTRIES
AROUND THE
WORLD HAVE BEEN
CRUMBLING OVER
THE LAST 10-15
YEARS**

**ГРАЖДАНСКИЕ
СВОБОДЫ И
ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ
ПРИНЦИПЫ
ВО МНОГИХ
СТРАНАХ МИРА ЗА
ПОСЛЕДНИЕ 10-15
ЛЕТ ПОДВЕРГАЛИСЬ
ДАВЛЕНИЮ**

вивающиеся страны тоже внесли значительный вклад в глобальное ухудшение демократии.

К сожалению, резкое падение демократии в 2020 году является закономерным продолжением тренда, которые намечался до этого. Если мы посмотрим на предыдущие данные индекса демократии, мы обнаружим, что гражданские свободы и демократические принципы во многих странах мира за последние 10-15 лет подвергались давлению. Количество полностью демократических стран снизилось с 26 в 2006 году до 23 в 2020 году. Количество авторитарных государств за тот же период увеличилось с 55 до 57. Только восемь стран смогли набрать больше девяти баллов в рейтинге, что является самым низким показателем количества высокодемократических стран с начала исследования.

С 2006 г. существенного сдвига в сторону от демократического режима к авторитарному с точки зрения демографии не произошло [ООН, 2020]. Однако за последние 10-15 лет авторитарные и гибри-

thoritarian regimes had significantly higher GDP growth than democratic states did since 2006. On the one hand, this fact can indicate the presence of the economic convergence effect as mostly poor authoritarian countries gradually approach wealthier democratic states in terms of income. On the other hand, economic growth in authoritarian states does not necessarily lead to welfare growth. However, the theories developed to explain the effects of economic growth in authoritarian regimes differ a lot. In some cases, longer a country is under authoritarian rule, the lower its economic growth and income per capita [Carden and Harvey, 2007]. At the same time, the correlation between economic growth and regime type is not as evident as it might seem [Przeworski and Limongi, 1993]. In most of the cases, economic growth in authoritarian regimes contributes to income inequality rather than overall welfare. Moreover, this fact strengthens the positions of authoritarian governments in general, which is definitely not a positive outcome. In longer-term perspectives, a certain amount of economic growth under authoritarian rule can reduce the essentiality of democratic principles for reaching certain tolerable levels of welfare, reducing the demand for democracy by pop-

ные режимы добились большого экономического роста по сравнению с более демократическими режимами. Таким образом, доля авторитарных режимов в совокупном ВВП 167 государств, включенных в отчет, увеличилась более чем вдвое, достигнув 23%, по сравнению с 10,4% в 2006 году. Доля гибридных режимов увеличилась с 3,5 до 3,7% в период 2006-2020 годов. Доля полудемократических режимов (несовершенных демократий) в мировом ВВП снизилась с 49,8 до 46,8%, а доля полностью демократических государств упала с 36,7% до 26,5% [данные Всемирного банка, 2020]. Другими словами, в среднем с 2006 года авторитарные режимы имели значительно более высокий рост ВВП, чем демократические государства. С одной стороны, этот факт может указывать на наличие эффекта экономической конвергенции, поскольку в большинстве своем бедные авторитарные страны постепенно приближаются к более богатым демократическим государствам с по уровню доходов. С другой стороны, экономический рост в авторитарных государствах не обязательно ведет к росту благосостояния. Однако теории, разработанные для объяснения эффектов экономического роста при авторитарных режимах,

ulations. Hence, the overall effect of the growing share of non-democratic countries in the global economy is rather ambiguous.

An analysis of the previous issues of the report shows a gradual change of the geography of democracy that in 2020 became more evident. During the last 4-5 years there has been a noticeable decline in demographic scores of some of the western countries that had been considered as traditional centers of democratic values. The United States, for instance, for the first time has fallen into the category of *flawed democracies* since Donald Trump became the President in 2016. Countries like France, Italy, Belgium and the Netherlands have also recently become *flawed democracies*. On the other hand, thanks to their strong adherence to democratic principles, countries like Chile, Uruguay and Costa Rica have become *full democracies* in contrast to most other countries in their regions. The emergence of new solid democracies in regions that previously were not considered as centers of democracy and decline of democracies in part of the world were traditionally known as centers of democratic values reducing the factor of geographic and socio-cultural predetermination of societies. These trends can produce a positive inspiring effect on countries as they highlight the responsibility of societies for the degree of democracy in their countries.

References:

1. Carden, A. and J. Harvey S., (2007). Time Under Authoritarian Rule And Economics. CORI Working Paper No. 2007-02.
2. Eiu.com (2021). Democracy Index 2006-2020. Retrieved from <http://www.eiu.com/topic/democracy-index/#:~:text=The%20twelfth%20edition%20of%20the,the%20Democracy%20Index%20in%202006>. Accessed on 28.03.2021.
3. Przeworski A. and F. Limongi (1993). Political Regimes and Economic Growth.

OVER THE COURSE OF THE LAST 10-15 YEARS, AUTHORITARIAN AND HYBRID REGIMES HAVE GAINED ENORMOUS ECONOMIC GROWTH COMPARED TO REGIMES THAT ARE MORE DEMOCRATIC

ЗА ПОСЛЕДНИЕ 10-15 ЛЕТ АВТОРИТАРНЫЕ И ГИБРИДНЫЕ РЕЖИМЫ ДОБИЛИСЬ БОЛЬШОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА ПО СРАВНЕНИЮ С БОЛЕЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКИМИ РЕЖИМАМИ

сильно различаются. В некоторых случаях, чем дольше страна находится под авторитарным правлением, тем ниже ее экономический рост и доход на душу населения [Carden and Harvey, 2007]. В то же время корреляция между экономическим ростом и типом режима не так очевидна, как может показаться [Przeworski, Limongi, 1993]. В большинстве случаев экономический рост при авторитарных режимах способствует росту неравенства доходов, а не общему благосостоянию. Более того, этот факт укрепляет позиции авторитарных правительств в целом в мире, что не является хорошим признаком. В более долгосрочной перспективе определенный экономический рост при авторитарном правлении может снизить важность демократических принципов для достижения определенных приемлемых уровней благосостояния, уменьшая потребность населения в демократии. Следовательно, общий эффект от растущей доли недемократических стран в мировой экономике довольно неоднозначен.

Анализ предыдущих выпусков отчета показывает постепенное изменение географии демократии, которое в 2020 году стало более очевидным. За последние 4-5 лет произошло заметное снижение демографических показателей некоторых западных стран, которые считались традиционными центрами демократических ценностей. Соединенные Штаты, например, попали в категорию несовершенных демократий с тех пор, как Дональд Трамп стал президентом в 2016 году. Такие страны, как Франция, Италия, Бельгия и Нидерланды, также недавно стали несовершенными демократиями. С другой стороны, благодаря своей твердой приверженности демократиче-

Journal of Economic Perspectives 7 (3): 51–69.

4. UN (2020). Department of Economic and Social Affairs Population. Retrieved from <https://www.un.org/en/development/desa/population/index.asp>. Accessed on 30.03.2021.
5. World Bank data (2020). GDP (current US\$). Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>. Accessed on 28.03.2021.

ским принципам такие страны, как Чили, Уругвай и Коста-Рика, стали полноправными демократиями в отличие от большинства других стран в их регионах. Возникновение новых прочных демократий в регионах, которые ранее не считались центрами демократии, и пошатывание демократических устоев в некоторых частях мира, традиционно называвшихся центрами демократических ценностей, ставит под вопрос фактор географической и социокультурной предопределенности обществ. Эти тенден-

DURING THE LAST 4-5 YEARS THERE HAS BEEN A NOTICEABLE DECLINE IN DEMOGRAPHIC SCORES OF SOME OF THE WESTERN COUNTRIES THAT HAD BEEN CONSIDERED AS TRADITIONAL CENTERS OF DEMOCRATIC VALUES

ЗА ПОСЛЕДНИЕ 4-5 ЛЕТ ПРОИЗОШЛО ЗАМЕТНОЕ СНИЖЕНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ НЕКОТОРЫХ ЗАПАДНЫХ СТРАН, КОТОРЫЕ СЧИТАЛИСЯ ТРАДИЦИОННЫМИ ЦЕНТРАМИ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ

ции могут оказать положительное воздействие на несвободные страны, поскольку они подчеркивают ответственность общества за уровень демократии в своих странах.

Источники:

1. Данные Всемирного банка (2020 г.). ВВП (в тек. Долл. США). Доступно по адресу: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>. Дата обращения: 28.03.2021.
2. Eiu.com (2021). Индекс демократии 2006-2020. Доступно по адресу: <http://www.eiu.com/topic/democracy-index/#:~:text=The%20twelfth%20edition%20of%20the,the%20Democracy%20Index%20in%202006>. Дата обращения: 28.03.2021.
3. Карден А. и Дж. Харви С. (2007). Время авторитарного правления и экономики. Рабочий документ CORI № 2007-02.
4. Пржеворски А. и Ф. Лимонги (1993). Политические режимы и экономический рост. Журнал экономических перспектив 7 (3): 51–69.
5. ООН (2020). Департамент по экономическим и социальным вопросам народонаселения. Доступно по адресу: <https://www.un.org/en/development/desa/population/index.asp>. Дата обращения: 30.03.2021.

BAYKONUR UZAY ÜSSÜ'NÜN JEOSTRATEJİK VE JEOPOLİTİK ÖNEMİ

DR. ZHULDYZ KANAPIYANOVA

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
UZMAN ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗІЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ АҒА ҒЫЛЫМИ
ҚЫЗМЕТКЕР

БАЙҚОҢЫР ҒАРЫШ АЙЛАҒЫНЫҢ ГЕОСТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ГЕОСАЯСИ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Dünya genelindeki üsler arasında en tanınmış olanlarından biri olan Baykonur Uzay Üssü (Kosmodrom) Kazakistan'ın Kızılorda bölgesi sınırlarındaki Kazalı şehri ile Jusaly ve Turatam köyleri yakınlarındaki bir alanda kurulmuştur. 2 Haziran 1955 tarihinde temeli atılan üs, 6.717 km²'lik alana sahip olup, dünyanın en eski ve en büyük uzay üssü olma özelliğini taşımaktadır. Sovyet yönetimi güvenlik gerekçesiyle, tam olarak bulunduğu bölge yerine 322 km uzaklıktaki Baykonur adını üsse vermiştir [Howell, 2018].

Rusya'ya uzay çalışmaları adına Kazakistan tarafından kiralanan Baykonur Uzay Üssü, Rus uzay altyapısı için oldukça önemli olup, Rusya'nın insanlı uçuş yaptığı tek uzay kompleksidir. Kosmodrom, uzay roketlerinin ve balistik füzelerin denenmesi için teknik, fırlatma ve iniş komplekslerini barındırmaktadır [Tok, 2007]. Kosmodrom'un kurulduğu alan barındırdığı özel konumu nedeniyle seçilmiştir. Bunlar arasında söz konusu alanın yerleşim alanlarına uzak oluşu ve tarımsal kullanımının az olması, geniş bir araziye sahip olması, yakınlardan geçen bir demiryolu hattının ve büyük miktarlarda içme suyu gibi imkanların bulunması gibi gerekli koşul-

**2 HAZİRAN 1955
TARİHİNDE TEMELİ
ATILAN ÜS, 6.717 KM2
ALANA SAHİP OLUP,
DÜNYANIN EN ESKİ VE
EN BÜYÜK UZAY ÜSSÜ
OLMA ÖZELLİĞİNİ
TAŞIMAKTADIR**

**6717 KM2 АУМАҚҚА ИЕ
БАЗАНЫҢ НЕГІЗІ 1955
ЖЫЛЫ 2 МАУСЫМДА
ҚАЛАНҒАН ЖӘНЕ
ӘЛЕМНІҢ ЕҢ ЕСКІ
ЖӘНЕ ЕҢ ҮЛКЕН
ҒАРЫШ АЙЛАҒЫ
БОЛЫП САНАЛАДЫ**

Әлемдегі ең танымал ғарыш базаларының бірі болған Байқоңыр ғарыш айлағы (Косmodром), Қазақстанның Қызылорда аймағындағы Қазалы қаласы мен Жусалы және Туратам ауылдарының маңында құрылған. 6717 км² аумаққа ие базаның негізі 1955 жылы 2 маусымда қаланған және әлемдегі ең ескі және ең үлкен ғарыш базасы болып саналады. Кеңес әкімшілігі қауіпсіздік мақсатында 322 км қашықтықтағы базаны Байқоңыр деп жаңылыстырып атаған болатын [Хоуэл, 2018].

Ресейге ғарыш іс шараларында қолданылуы Қазақстан тарапынан жалға берілген Байқоңыр ғарыш айлағы Ресейдің ғарыш инфрақұрылымы үшін маңызы жоғары деп есептеледі [Ток, 2007] және Ресейдің адам ұшатын жалғыз ғарыш кешені болып табылады. Косmodром ғарыштық зымырандар мен баллистикалық зымырандарды сынау үшін техникалық ұшыру және қону кешендеріне ие. Косmodром құрылған аймақ оның маңызды географиялық ерешеліктеріне байланысты таңдалды. Мысалы қарастырылып отырған аумақтың тұрғын үй аудандарынан алыс болуы, ауылшаруашылықта аз пайдаланылуы, үлкен аумаққа

lara sahip olması önem taşıyordu. Öte yandan füzenin fırlatıldığı nokta ile füze başlığının düştüğü yer (Rusya'nın Kamchatka bölgesindeki Kura test alanı) arasındaki mesafenin en az 7.000 km olması gibi kriterler de bu seçimde göz önünde bulundurulmuştur. Bu yüzden Orta Asya'nın en büyük nehirlerinden biri olan Seyhun Nehri'ne ve Moskova-Taşkent demiryoluna yakın Aral Denizi yakınlarındaki bu çöllük alan tercih edilmiştir [Nayşul, 2012].

Baykonur Uzay Üssü'nden fırlatılan füze 7.000 km'ye kadar hedefe ulaşabilmektedir ki bu mesafe Baykonur'dan Çin, Hindistan, Afrika kıtasının batısı ve kuzeyi, İngiltere dâhil tüm Avrupa ülkelerine kadar uzanabilmektedir. Fakat Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya arasında imzalanan stratejik silahların sınırlandırılmasına ilişkin anlaşma [State.gov, 1972] gereğince Rusya, anlaşmanın imzalandığı tarihten bu yana silah sayısını en aza indirmek için çaba göstermiş ve 2000 yılında da Baykonur Üssü'nü sivilleştirerek, Rusya Federal Uzay Ajansı'na (Roskosmos) devretmiştir. 1997 yılından itibaren Kosmodrom'un aşamalı olarak Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı'ndan Roskosmos'a geçme süreci başlatılmış ve 2002 yılına kadar Kosmodrom'un büyük bölümü sivil işletmelere devredilmiştir. Kosmodrom'un Roskosmos'a devredilmesi ile beraber 2007 yılının sonunda, askeri uzay birimlerinin

ие болуы, жақын теміржол желісінің болуы және көп мөлшердегі ауыз су сияқты қажетті шарттардың болуы маңызды болды. Екінші жағынан, осы таңдау кезінде зымыранның ұшыру нүктесі мен зымыран басы тасталатын орын (Ресейдің Камчатка облысындағы Кура сынақ аймағы) арасындағы қашықтықтың кем дегенде 7.000 км болуы сияқты өлшемдер де ескерілген. Сондықтан Арал теңізі маңында, Орталық Азияның ең ірі өзендерінің бірі Сырдария өзеніне және Мәскеу-Ташкент теміржолына жақын шөлді аймақ таңдалды [Найшул, 2012].

Байқоңыр ғарыш айлағынан ұшырылған зымыран 7.000 км-ге дейін жетуі мүмкін, ол Байқоңырдан Қытайға, Үндістанға, Африка континентінің батысы мен солтүстігіне дейінгі барлық Еуропа елдеріне дейін жетуі мүмкін. Алайда, Америка Құрама Штаттары мен Ресей арасында жасалған стратегиялық қаруды шектеу туралы келісімге сәйкес [State.gov, 1972], Ресей келісімге қол қойғаннан бастап қару-жарақ санын барынша азайтуға күш салды және 2000 жылы Байқоңыр айлағын демилитаризациялап Ресейдің Федералдық ғарыш агенттігіне (Роскосмос) берді. 1997 жылдан бастап Космодромды Ресей Фе-

**SOVYET YÖNETİMİ ÜSSE GÜVENLİK NEDENİ
İLE YANILTICI OLARAK 322 KM UZAKLIKTAKI
BAYKONUR ADINI VERMİŞTİR**

**КЕҢЕС ӘКІМШІЛІГІ
ҚАУІПСІЗДІК МАҚСАТЫНДА
322 KM ҚАШЫҚТЫҚТАҒЫ
БАЗАНЫ БАЙҚОҢЫР ДЕП
ЖАҢЫЛЫСТЫРЫП АТАҒАН
БОЛАТЫН**

çoğu, uzay üssünü terk etmiş ve uzay test alanında yaklaşık 500 Rus askeri kalmıştır [Ria.ru, 2014]. Bu sebeple günümüzde Baykonur Uzay Üssü askeri yapıdan sivil bir yapıya dönüştürüldüğünden savunmadan daha çok Rusya'nın yurt dışındaki varlığını sürdürmeye ve nüfuz alanını korumaya devam etmesini sağlamaktadır. Zira askeri üstün ziyade günümüzde uluslararası uzay limanı olarak hizmet vermektedir.

Turatam köyü yakınlarında yer aldığından Turatam Kosmodromu olarak da adlandırılan söz konusu uzay üssü 15 adet fırlatma kompleksinden (9'u taşıyıcı roketlerin fırlatılması, 4'ü kıtalararası balistik füzeleri test etmek için rampa), 11 montaj ve test binasından, 2 havalimanından ve diğer tesislerden oluşan bir altyapıya sahiptir. Uzay tarihinde yer alan birçok önemli uçuşun başlangıç noktası olan Baykonur Uzay Üssü'nden uzay çağının başlangıcı olan ilk yapay uydu Sputnik-1, 4 Ekim 1957 tarihinde fırlatılmıştır. 12 Nisan 1961 tarihinde ilk insanlı yörünge uçuşunu Yuri Gagarin, Vostok-1 uzay aracıyla gerçekleştirmiş ve "uzaya çıkan ilk kadın" unvanını kazanan Valentina Tereškova, Vostok-6 uzay aracı ile 16 Haziran 1963 tarihinde uzaya fırlatılmıştır. Çoğunlukla Sovyetler Birliği dönemindeki kozmonotlar ile Rus kozmonotlarını uzaya gönderilmesi için kullanılan alan Soğuk Savaş

дeрациясының Қорғаныс министрлігінен Роскосмосқа кезең-кезеңімен ауыстыру үдерісі басталды және 2002 жылға дейін Космодромның басым бөлігі азаматтық кәсіпорындарға берілді. Космодромның Роскосмосқа ауысуымен әскери ғарыштық бөлімдердің көпшілігі 2007 жылдың соңында ғарыш базасын тастап, 500-ге жуық ресейлік сарбаз ғарыштық сынақ аймағында қалды [Ria.ru, 2014]. Осы себептен, Байқоңыр ғарыш базасы әскери құрылымнан азаматтық құрылымға айналғандықтан, Ресейге қорғаныс емес, өзінің әсер ету аймағын қорғауға мүмкіндік береді. Себебі бүгінде ол әскери базадан гөрі халықаралық ғарыш айлағы қызметін атқарады.

Туратам ауылына жақын орналасқандықтан «Туратам» космодромы деп те аталатын қарастырылып отырған ғарыштық базаның құрамына 15 ұшыру кешені (9 ракета-зымыран ұшыру, 4 құрлықаралық баллистикалық зымырандарды сынау үшін), 11 құрастыру-сынақ ғимараттары, 2 әуежай және басқа да инфрақұрылым кіреді. Ғарыш тарихындағы көптеген маңызды ұшулардың бастау нүктесі болып табылатын Байқоңыр ғарыш базасынан ғарыш дәуірінің басталуын көрсететін алғашқы жасанды жер серігі - Sputnik-1 ғарышқа 1957 жылы 4 қазанда ұшырылды. Егер Юрий Гагарин 1961 жылы 12 сәуірде «Восток-1» ғарыш кемесімен алғашқы орбиталық ұшуды жасаса, «ғарышқа шыққан алғашқы әйел» атағына ие Валентина Терешкова «Восток-6» ғарыш кемесімен 1963 жылы 16 маусымда ғарышқа ұшырылды. Негізінен кеңестік және ресейлік ғарышкерлерді ғарышқа ұшу үшін пайдаланылған бұл аймақ қырғи қабақ соғыс аяқталғаннан кейін кейбір американдық және еуропалық ғарышкерлердің ұшуын жүзеге асырды [Хоуэлл, 2018]. Сонымен, қарастырылып отырған Космодром Ресей мен Қазақстанның сыртқы саясатында маңызды орынға ие болып, бұл екі елдің халықаралық беделге ие болуына жетелейді.

«Союз», «Циклон», «Протон», «Зенит» және «Энергия» сияқты құрлықаралық

bittikten sonra, bazı Amerikalı ve Avrupalı astronotların uçuşları için de tahsis edilmiştir [Howell, 2018]. Бөйлекіле сөз konusu Kosmodrom, Rusya ve Kazakistan dıř politikasında önemli yere sahip olarak, iki ülkenin uzay alanındaki uluslararası prestijinin artmasına katkı sağlamaktadır.

Kosmodrom'da Soyuz, Cyclone, Proton, Zenit ve Energia gibi çeşitli yeni nesil kıtalararası balistik füzeler, uzay fırlatma araçları ve modifikasyonları test edilmiştir. İnsanlı uzay aracı Vostok (1961-1963), Voshod (1964-1966), Soyuz (ilk insansız deneme 1966'da, ilk insanlı deneme 1967'de yapılmıştır) ve otomatik Progres (1978) Baykonur Üssü'nden denenmiştir. Bunlara ilaveten Luna (1959-1976), Mars (1960-1973), Venüs (1961-1978), Vega-1 ve Vega-2 (1984'te Venüs arařtırmalarında) gibi otomatik gezegenler arası istasyonlar söz konusu üstен uzaуа gönderilmiştir [Tass.ru, 2017]. Geçmişte çeşitli uzay araçlarının denenmesine ev sahipliği yapan alan günümüzde, çoğunlukla Uluslararası Uzay İstasyonu'na Soyuz astro-not fırlatmaları için kullanılmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından

BAYKONUR UZAY ÜSSÜ, RUS UZAY ALTYAPISININ AYRILMAZ BİR PARÇASI, UZAY ROKETLERİNİN VE BALİSTİK FÜZELERİN DENENMESİ İÇİN TEKNİK, FIRLATMA VE İNİŞ KOMPLEKSLERİNİ BARINDIRMAKTA OLUP, RUSYA FEDERASYONU'NUN İNSANLI UÇUŞ YAPTIĞI TEK UZAY KOMPLEKSİDİR

БАЙҚОҢЫР ҒАРЫШ АЙЛАҒЫ РЕСЕЙДІҢ ҒАРЫШ ИНФРАҚҰРЫЛЫ-МЫНЫҢ АЖЫРАМАС БӨЛІГІ ЖӘНЕ РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫНЫҢ АДАМ ҰШАТЫН ЖАЛҒЫЗ ҒАРЫШ КЕШЕНІ БОЛЫП ТАБЫЛАДЫ

баллистикалық зымырандардың түрлі буындары, ғарыштық аппараттар және олардың модификациялары аталмыш Космодромда сыналды. Ұшқышпен басқарылатын Восток ғарыш кемесі (1961-1963), Восход (1964-1966), Союз (1966 ж. алғашқы пилотсыз ұшу, 1967 ж. пилотпен ұшу) және автоматты Прогресс (1978) Байқоңыр базасынан сыналды. Бұларға қосымша, Луна (1959-1976), Марс (1960-1973), Венера (1961-1978), Вега-1 және Вега-2 (олар Венераны 1984 жылы зерттеген) сияқты автоматты планетааралық станциялар аталмыш базадан ғарышқа жіберілді [Tass.ru, 2017]. Бұрын әр түрлі ғарыш аппараттарын сынауға болатын бұл аймақ бүгінде «Союз» астронавтын Халықаралық ғарыш станциясында ұшыру үшін қолданылады.

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Қазақстан аумағында қалған база үшін Ресей мен Қазақстан арасында 1992 жылы 25 мамырда Байқоңыр космодромын пайдалану туралы келісімге [Docs.cntd.ru, 1992] 1994 жылы 10 желтоқсанда Ресей мен Қазақстан арасында Байқоңыр космодромын жалға алу туралы

sonra Kazakistan topraklarında kalan üs için Rusya ve Kazakistan arasında 25 Mayıs 1992 tarihinde Baikonur Kosmodromu'nun kullanılmasına ilişkin anlaşma ile [Docs.cntd.ru, 1992], 10 Aralık 1994 tarihinde Rusya ve Kazakistan arasında Baikonur Kosmodromu'nun kiralanmasına ilişkin anlaşma [Docs.cntd.ru, 1994] imzalanmıştır. 1994 yılında imzalanan anlaşma 2008 yılında ve en son 9 Kasım 2017 tarihinde yenilenmiştir. Anlaşma'ya göre, Baikonur Kosmodromu, Baikonur kompleksinin bir parçası olarak uzay programlarını yürütmek üzere tasarlanmış teknolojik, teknik, idari ve ofis olanaklarına sahip bir bölgedir. Baikonur kompleksi Rusya Federasyonu'nun yanı sıra, Kazakistan ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun ortak ve uluslararası uzay programları, ticari uzay projeleri, sivil temalı füze savunma programlarının yürütülmesinde de kullanılmaktadır. Anlaşma'ya göre üs 20 yıllığına kiraya verilmiş olup, taraflardan biri, bu anlaşmanın sona erme tarihinden en geç 6 ay

kelісімге [Docs.cntd.ru, 1994] қол қойылды. 1994 жылғы келісім 2008 жылы және соңғы рет 2017 жылы 9 қарашада жаңартылды. Келісімге сәйкес, Байқоңыр ғарыш айлағы - Байқоңыр кешенінің бөлігі және ғарыштық бағдарламаларды жүзеге асыруға арналған технологиялық, техникалық, әкімшілік және кеңсе ғимараттарына ие аймақ. «Байқоңыр» кешені Ресей Федерациясымен бірге Қазақстан мен Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының бірлескен және халықаралық ғарыш бағдарламаларын, коммерциялық ғарыштық жобаларын, сондай-ақ азаматтық және зымыранға қарсы қорғаныс бағдарламаларын жүзеге асыру үшін қолданылады. Келісімге сәйкес база 20 жылға жалға алынған және оны тараптардың біреуі осы келісімді оның қолданылу мерзімі аяқталғанға дейін 6 айдан кешіктірмей бұзу туралы жазбаша хабарлама жібергенге дейін келесі 10 жылға ұзарту туралы шешім қабылдан-

öncesinde feshetme niyetini yazılı olarak bildirmedikçe, söz konusu anlaşma, 10 yıl daha uzatılmış sayılmaktadır. Ayrıca Rusya'nın, üs-сүн kullanımı için Kazakistan'a yıllık olarak 115 milyon dolar kira bedeli ödemesi ilkesi belirlenmiştir. 9-10 Ocak 2004 tarihinde Vladimir Putin ve Nursultan Nazarbayev arasında gerçekleştirilen toplantıda Baykonur kompleksinin etkin kullanımı konusunda iş birliğinin geliştirilmesine dair ek bir anlaşma imzalanarak, Rusya'nın Kosmodrom'u kiralama süresi 2050'ye kadar uzatılmıştır [Rbc.ru, 2004]. Bu anlaşma ile Rusya, Baykonur'un kullanımını ve Kazakistan'daki varlığını önümüzdeki 30 yıl için garantiye almıştır.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, ilk etapta Rus Savunma Bakanlığı'na bağlı olup, balistik füzelerin ve uzay araçlarının denenmesi gibi askeri amaçlarla kullanılan Baykonur Uzay Üssü, Roskosmos'a devredilerek sivilleştirildiğinden beri askeri amaçlardan ziyade siyasi anlamda önem kazanmaktadır. Zira uluslararası düzeyde astronotların uzaya fırlatılmasına ev sahipliği yapan üs, savunmadan daha çok büyüklüğü ve teknik açıdan donanımlı olmasından dolayı kiralayan Rusya ve topraklarında barındıran Kazakistan'a uluslararası politikada prestij kazandırmaktadır. Bunun-

ды. Сонымен қатар, Ресей базаны пайдаланғаны үшін Қазақстанға жыл сайын 115 миллион доллар төлеуі белгіленді. Владимир Путин мен Нұрсұлтан Назарбаевтың 2004 жылғы 9-10 қаңтардағы кездесуінде Байқоңыр кешенін тиімді пайдалану бойынша ынтымақтастықты дамыту туралы келісімге қол қойылып, ғарыш айлағын жалдау мерзімі 2050 жылға дейін ұзартылды [Rbc.ru, 2004]. Аталмыш келісім арқылы Ресей Байқоңырды пайдалануды және Қазақстанда болуын алдағы 30 жыл ішінде кепілдендіргені белгілі болды.

Жоғарыда келтірілген ақпарат аясында бірінші кезекте Ресейдің Қорғаныс министрлігіне қарасты және баллистикалық зымырандар мен ғарыш аппараттарын сынау сияқты әскери мақсатта қолданылған Байқоңыр ғарыш базасы Роскосмосқа беріліп, демилитаризацияланғаннан бастап әскери мақсаттан гөрі саяси маңызға ие болды. Халықаралық ғарышкерлерді ғарышқа ұшыруды жүзеге асыратын база қорғаныстан гөрі, көлеміне және техникалық жабдықталуына байланысты, жалға алушы Ресей және территориясында орналасқан Қазақстанға халықаралық саясатта бедел әкелуде. Сонымен бірге,

la birlikte Kosmodrom, uzay alanında gerçekleştirildiği "ilkleri" sayesinde uzay bilimine bilimsel ve teknolojik ilerleme kazandırıp, uzaya giden yolu gösteren ana uzay limanı olarak kabul edilmektedir. Uzay çağının başlangıcı olarak ilan eden "ilk uydu olan Sputnik'in" bu üsten fırlatılması ve Yuri Gagarin'in insanlık tarihinde uzaya ilk uçuş için Baykonur'dan yola çıkması gibi ilk ve öncü uzay araştırmaları, Kosmodrom'un değerini yükseltmektedir.

Кайнаққа:

1. Docs.cntd.ru (1992). Rusya Federasyonu ve Kazakistan Cumhuriyeti arasında "Baykonur" Kosmodromu'nun Kullanılmasına İlişkin Anlaşma. Alınan yer: <http://docs.cntd.ru/document/901941545>. Erişim tarihi: 15.03.2020.
2. Docs.cntd.ru (1994). Rusya Federasyonu Hükümeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Baykonur Kompleksinin Kiralanmasına İlişkin Anlaşma. Alınan yer: <http://docs.cntd.ru/document/901756678>. Erişim tarihi: 15.03.2020.
3. Howell E. (2018). Baikonur Kosmodrom: Rus Fırlatma Kompleksi. Alınan yer: <https://www.space.com/33947-baikonur-cosmodrome.html>. Erişim tarihi: 22.03.2020.
4. Nayşul A. (2012). Kak My Vibirali Mestopolojenie Kosmodroma Baykonur (Baykonur Kosmodromu'nun Yerini Nasıl Seçtik). Alınan yer: <https://polit.ru/article/2012/04/14/baykonur/>. Erişim tarihi: 09.03.20.
5. Rbc.ru (2004). Arenda Kosmodroma Baykonur Prodlena do 2050 Goda (Baykonur Kosmodromu'nun Kirası 2050'ye kadar Uzatıldı). Alınan yer: <https://www.rbc.ru/society/09/01/2004/5703bc429a7947afa08ca21e>. Erişim tarihi: 15.03.2020.
6. Ria.ru (2014). İstoriya Kompleksa Baykonur (Baykonur Kompleksinin Tarihi). Alınan yer: <https://ria.ru/20140225/996974396.html>. Erişim tarihi: 29.03.2020.
7. State.gov (1972). Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında Balistik Füze Sisteminin Sınırlandırılmasına İlişkin Devlet Anlaşması. Alınan yer: <https://2009-2017.state.gov/t/isn/trty/16332.htm>. Erişim tarihi: 22.03.2020.
8. Tass.ru (2017). Kosmodrom Baykonur (Baykonur Kosmodromu). Alınan yer: <https://tass.ru/info/2010642>. Erişim tarihi: 22.03.2020.
9. Tok G. (2007). Dünyaadaki Uzay Üsleri, Bilim ve Teknik, No. 50. Alınan yer: <http://www.biyolojiyegitim.yyu.edu.tr/fizuzaypdf/Dunya20076S.pdf>. Erişim tarihi: 08.03.2020.

FAKAT AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ VE RUSYA ARASINDA İMZALANAN STRATEJİK SİLAHLARIN SINIRLANDIRILMASINA İLİŞKİN ANLAŞMA GEREĞİNCE RUSYA, ANLAŞMANIN İMZALANDIĞI TARİHTEN BU YANA SİLAH SAYISINI EN AZA İNDİRMEK İÇİN ÇABA GÖSTERMİŞ VE 2000 YILINDA DA BAYKONUR ÜSSÜNÜ SİVİLLEŞTİREREK, RUSYA FEDERAL UZAY AJANSI'NA (ROSKOSMOS) DEVRETMIŞTİR

АЛАЙДА, АМЕРИКА ҚҰРАМА ШТАТТАРЫ МЕН РЕСЕЙ АРАСЫНДА ЖАСАЛҒАН СТРАТЕГИЯЛЫҚ ӨАРУДЫ ШЕКТЕУТУРАЛЫ КЕЛІСІМГЕ СӘЙКЕС, РЕСЕЙ КЕЛІСІМГЕ ҚОЛ ҚОЙҒАННАН БАСТАП ҚАРУ-ЖАРАҚ САНЫН БАРЫНША АЗАЙТУҒА КҮШ САЛДЫ ЖӘНЕ 2000 ЖЫЛЫ БАЙҚОҢЫР АЙЛАҒЫН ДЕМИЛИТРАЗИЯ-ЛАП, РЕСЕЙДІҢ ФЕДЕРАЛДЫҚ ҒАРЫШ АГЕНТТІГІНЕ БЕРДІ

Космодром, ғарыш саласында жүзеге асырған «алғашқылары» арқасында ғарыштық ғылымға ғылыми-техникалық үдерісті енгізіп, ғарышқа жол көрсеткен негізгі ғарыш айлағы ретінде қарастырылады. Ғарыш дәуірінің басталғанын жариялаған алғашқы серік болған Спутниктің осы базадан ұшырылуы және Юрий Гагариннің Байқоңыр-дан адамзат тарихындағы ғарышқа алғашқы ұшуы сияқты Космодромның алғашқы тұңғыштарына ие болуы оның құндылығын арттырғаны сөзсіз.

Дереккөз:

1. Docs.cntd.ru (1992). Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасы арасындағы Байқоңыр ғарыш айлағын пайдалану тәртібі туралы келісім. Сілтеме: <http://docs.cntd.ru/document/901941545>. Қаралған күні: 15.03.2020.
2. Docs.cntd.ru (1994). Ресей Федерациясының Үкіметі мен Қазақстан Республикасының Үкіметі арасындағы «Байқоңыр» кешенін жалдау шарты. Сілтеме: <http://docs.cntd.ru/document/901756678>. Қаралған күні: 15.03.2020.
3. Хоуэлл Э. (2018). Байқоңыр космодромы: ресейлік іске қосу кешені. Сілтеме: <https://www.space.com/33947-baikonur-cosmodrome.html>. Қаралған күні: 22.03.2020.
4. Найшул А. (2012). Байқоңыр космодромының орнын қалай таңдадық. Сілтеме: <https://polit.ru/article/2012/04/14/baykonur/>. Қаралған күні: 09.03.20.
5. Rbc.ru (2004). Космодромды жалдау мерзімі 2050 жылға дейін ұзартылды. Сілтеме: <https://www.rbc.ru/society/09/01/2004/5703bc429a7947afa08ca21e>. Қаралған күні: 15.03.2020.
6. Ria.ru (2014). Байқоңыр кешенінің тарихы. Сілтеме: <https://ria.ru/20140225/996974396.html>. Қаралған күні: 29.03.2020.
7. State.gov (1972). Америка Құрама Штаттары мен Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы арасындағы анти-баллистикалық зымыран жүйесін шектеу туралы келісім. Сілтеме: <https://2009-2017.state.gov/t/isn/trty/16332.htm>. Қаралған күні: 22.03.2020.
8. Tass.ru (2017). Космодром Байконур. Сілтеме: <https://tass.ru/info/2010642>. Қаралған күні: 22.03.2020.
9. Ток Г. (2007). Жердегі ғарыш негіздері, Ғылым және технологиялар, № 50. Сілтеме: <http://www.biyolojiyegitim.yyu.edu.tr/fizuzaypdf/Dunya20076S.pdf>. Қаралған күні: 08.03.2020.

QUAD'S ENDEAVORS FOR A FREE AND OPEN INDO-PACIFIC

DR. ALBINA MURATBEKOVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
JUNIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
МЛАДШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

СТРЕМЛЕНИЯ QUAD К ОТКРЫТОМУ И СВОБОДНОМУ ИНДО-ТИХООКЕАНСКОМУ РЕГИОНУ

On March 12, 2021, the first summit meeting of the Quadrilateral Security Dialogue, known as Quad, for the first time had united all four national leaders of the group since its creation in 2007. By gathering leaders of the United States, Japan, Australia, and India, the meeting anticipated becoming an important milestone in the development of the quadrilateral alliance. Given the vibrant developments in the Indo-Pacific, such as the U.S.-China strains, China's assertive diplomacy in the region, as well as an emerging policy of the newly elected U.S. President Joe Biden, the Quadrilateral meeting indeed was foreshadowed by the new geopolitical agenda of the Indo-Pacific. However, the virtual talks were dedicated to the issues of vaccination, climate change, and technology development, while the core issues as security arrangements were missed.

The informal strategic dialogue from the beginning was widely viewed as a counterbalance to China's growing power in the Indo-Pacific. It was proposed as part of Japanese Prime Minister Shinzo Abe's "Arc of Democracy", which covers "virtually all the countries on China's periphery, except for China itself" [Ching, 2008].

BY GATHERING LEADERS OF THE UNITED STATES, JAPAN, AUSTRALIA, AND INDIA, THE MEETING ANTICIPATED BECOMING AN IMPORTANT MILESTONE IN THE DEVELOPMENT OF THE QUADRILATERAL ALLIANCE

ВСТРЕЧА, СОБРАВШАЯ ЛИДЕРОВ США, ЯПОНИИ, АВСТРАЛИИ И ИНДИИ, ДОЛЖНА БЫЛА СТАТЬ ВАЖНОЙ ВЕХОЙ В РАЗВИТИИ ЧЕТЫРЕХСТОРОННЕГО АЛЬЯНСА

12 марта 2021 года, первая встреча на высшем уровне Четырёхстороннего диалога безопасности, известная как Quad, объединила впервые всех четырех национальных лидеров группы с момента ее создания в 2007 году. Встреча, собравшая лидеров США, Японии, Австралии и Индии, должна была стать важной вехой в развитии четырехстороннего альянса. Учитывая динамичные события, происходящие в Индо-Тихоокеанском регионе, такие как обострение американо-китайских отношений, напористую дипломатию Китая в регионе, а также формирующуюся политику недавно избранного президента США Джо Байдена, четырехсторонняя встреча действительно должна была сформировать новую геополитическую повестку Индо-Тихоокеанского региона. Однако виртуальные переговоры были посвящены вопросам вакцинации, изменения климата и развития технологий обходя такие вопросы, как меры безопасности в регионе.

Неформальный стратегический диалог с самого начала рассматривался как противовес растущей мощи Китая в Индо-Тихоокеан-

China was seen as a strategic challenge that brought Quad members together to jointly address maritime security issues in the Indian and Pacific Oceans. Yet, the Quad was forced to freeze its dialogue for almost a decade due to the decision of Australia's then-Prime Minister Kevin Rudd to withdraw in 2008, when he leaned towards rapprochement with Beijing, avoiding possible irritations with China due to the arrangements within the Quad. The group revived only in 2017, during the ASEAN Summit that rejoined all partners of the alliance. Since then, the Quad had held semi-regular meetings, whilst since 2019, the dialogue was upgraded to the ministerial level when the foreign ministers of four countries met on the margins of the UN General Assembly session in New York. Hence, the last meeting was the first time when all four heads of government met together.

The Quad is sometimes assumed as an "Asian NATO" due to its joint military exercises

ском регионе. Идея была предложена в рамках «Дуги демократии» премьер-министра Японии Синдзо Абэ, которая охватывает «практически все страны на периферии Китая, кроме самого Китая» [Цзин, 2008]. Китай рассматривался как стратегический вызов, который объединяет членов Quad для совместного решения вопросов морской безопасности в Индийском и Тихом океанах. Однако, Quad был вынужден заморозить свой диалог почти на десять лет из-за решения тогдашнего премьер-министра Австралии Кевина Радда выйти из форума в 2008 году, когда он склонялся к сближению отношений с Пекином, избегая при этом возможных разногласий с Китаем из-за договоренностей в рамках Quad. Группа возродилась только в 2017 году, во время саммита АСЕАН, которая объединила всех партнеров альянса. С тех пор «четверка» проводила полу-регулярные встречи, а с 2019 года диалог был повышен до министерского уровня,

called the “Exercise Malabar”, where the United States, Japan, and India as permanent partners and Australia since 2020 (after 13 years of break) held joint drills. The agenda of Malabar includes joint naval exercises, disaster relief, anti-piracy efforts, and environmental initiatives [Ye Hee Lee, Slater, 2021]. The naval exercises were proposed based on the already existing Malabar exercise framework between the Indian and U.S. navies, whilst beside the four partners, Singapore once participated during the major naval drills. The Chinese claimed a protest to Malabar in 2007, as a result of which Australia backtracked from the Quad and Malabar simultaneously. The U.S., India, and Japan, in the meantime, continued to exercise trilaterally until the return of Australia in 2020 [Rawat, 2020]. Hence, Australia’s return to Malabar 2020 naval exercise was viewed as a revival of grouping that raised fresh hopes of reestablishing joint regional agenda in the Indo-Pacific.

Overall, the decision of Australia to rejoin the forum and revival of the Quadrilateral dialogue was underpinned by the strategic challenges coming from Beijing, including aggressive territorial claims in the South China Sea, posing potential obstacles to freedom of navigation, using debt traps to influence foreign states and the activities within the Belt and Road Initiative [Rawat, 2020]. At the same time, President Biden’s attempt to impose his pragmatic approach on Quad without promoting an anti-Chinese orientation suggests that the Quad will become a key component of the U.S. strategy in the Indo-Pacific region, through the promotion of its so-called “soft” potentials [Rej, 2021].

As a result, the first quadrilateral meeting was focused on “the eco-

THE VIRTUAL TALKS WERE DEDICATED TO THE ISSUES OF VACCINATION, CLIMATE CHANGE, AND TECHNOLOGY DEVELOPMENT, WHILE THE CORE ISSUES AS SECURITY ARRANGEMENTS WERE MISSED

ВИРТУАЛЬНЫЕ ПЕРЕГОВОРЫ БЫЛИ ПОСВЯЩЕНЫ ВОПРОСАМ ВАКЦИНАЦИИ, ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА И РАЗВИТИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ОБХОДЯ ТАКИЕ ВОПРОСЫ, КАК МЕРЫ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕГИОНЕ

когда министры иностранных дел четырех стран встретились на полях сессии Генеральной Ассамблеи ООН в Нью-Йорке. Таким образом, прошедшая встреча была первой встречей всех четырех глав правительств.

Quad иногда называют «азиатским НАТО» из-за его совместных военных учений под названием Малабар, где Соединенные Штаты, Япония и Индия в качестве постоянных партнеров и Австралия с 2020 года (после 13 лет перерыва) проводят совместные учения. Повестка Малабара включает совместные военно-морские учения, оказание помощи при бедствиях, усилия по борьбе с пиратством и экологические инициативы [Йе Хи Ли, Слейтер, 2021]. Хотя Малабар отделен от Quad, военно-морские учения были предложены на основе уже существующей схемы Малабар между военно-морскими силами Индии и США, в то время как, помимо четырех партнеров, Сингапур когда-то участвовал в крупных военно-морских учениях. Китай заявил протест Малабару в далеком 2007 году, в результате чего Австралия сразу отступила от Quad и Малабара. США, Индия и Япония тем временем продолжали учения в трехстороннем режиме [Рават, 2020]. Таким образом, возвращение Австралии к военно-морским учениям Малабар-2020 рассматривалось как возрождение группировки, которое породило новые надежды на восстановление совместной региональной повестки в Индо-Тихоокеанском регионе.

В целом решение Австралии вновь присоединиться к форуму и возобновление четырехстороннего диалога было подкреплено стра-

nomic and health impacts of COVID-19, combat climate change, and address shared challenges, including in cyberspace, critical technologies, counterterrorism, quality infrastructure investment, and humanitarian assistance and disaster-relief as well as maritime domains” [The White House, 2021a].

In order to implement such goals, the Quad Vaccine Partnership was established that will take shared actions to expand COVID-19 vaccine manufacturing to assist countries in the Indo-Pacific with vaccination. In particular, Indian companies would manufacture the COVID-19 vaccines of the U.S. companies, and the U.S., Japan, and Australia would provide financial support for that. The members committed to producing at least 1 billion doses of COVID-19 vaccines by the end of 2022, with a focus on vaccination in Southeast Asian countries. Besides, the senior-level Quad Vaccine Experts Group would be launched that expects to support Quad cooperation in the long term by providing scientific support for the implementation of vaccination schemes and further re-

тегическими вызовами, исходящими от Пекина, включая агрессивные территориальные претензии в Южно-Китайском море, создающие потенциальные препятствия для свободы судоходства, использование долговых ловушек для влияния на иностранные государства, в том числе через деятельность в рамках инициативы Пояса и Пути [Рават, 2020]. При этом попытка президента Байдена наложить свой прагматический подход на Четверку, не продвигая антикитайскую ориентацию, говорит о том, что Quad станет ключевым компонентом стратегии США в Индо-Тихоокеанском регионе через продвижение так называемых «мягких» потенциалов Quad [Редж, 2021].

В итоге, первая четырехсторонняя встреча была сосредоточена на вопросах «воздействия COVID-19 на экономику и здоровье человека, которое способствует борьбе с изменением климата и решению общих проблем, в том числе в киберпространстве, критические технологии, борьба с терроризмом, инвестиции в качествен-

lated cooperation. The Quad Climate Working Group is another new initiative of the gathering that was established to work together on the issues of climate change, mitigation, adaptation, resilience, technology, capacity-building, and climate finance. The Quad Critical and Emerging Technology Working Group was designed to encourage technology development and facilitate cooperation to monitor trends and opportunities related to developments in critical and emerging technologies [The White House, 2021b].

Apart from that, partners discussed the issues related to the rules-based maritime order in the East and South China Seas, commitment to complete denuclearization of North Korea, and an urgent need to restore democracy in Myanmar [The White House, 2021a].

From the released joint statement, the dialogue, despite its core idea to

AN INFORMAL STRATEGIC DIALOGUE FROM THE BEGINNING WAS WIDELY VIEWED AS A COUNTERBALANCE TO CHINA'S GROWING POWER IN THE INDO-PACIFIC

НЕФОРМАЛЬНЫЙ СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ДИАЛОГ С САМОГО НАЧАЛА РАССМАТРИВАЛСЯ КАК ПРОТИВОВЕС РАСТУЩЕЙ МОЩИ КИТАЯ В ИНДО-ТИХООКЕАНСКОМ РЕГИОНЕ

ную инфраструктуру, гуманитарная помощь и помощь при стихийных бедствиях, а также морские области», которые необходимо преодолеть с помощью Quad [Белый дом, 2021a].

Для реализации этих целей было создано партнерство Quad по вакцине, которое будет предпринимать совместные действия по расширению производства вакцины COVID-19 для помощи странам Индо-Тихоокеанского региона. В частности, индийские компании будут производить вакцины против COVID-19 американских компаний, а США, Япония и Австралия окажут финансовую поддержку. Члены обязались произвести к концу 2022 года не менее 1 миллиарда доз вакцин против COVID-19, уделяя особое внимание вакцинации в странах Юго-Восточной Азии. Кроме того, будет создана Группа экспертов Quad по вакцине высшего уровня, которая рассчи-

become a counterweight to China's activities, had mitigated their common rhetoric towards Beijing. Considering that for all four, China is among the top trading partners and all of them are heavily dependent on China's supply chain, the risk of irritating Beijing was alleviated, at least within the framework of Quad.

In addition, given the recent border tensions between China and India, India does not want to jeopardize its relations with Beijing because of Quad activities and New Delhi does not seek to complicate its engagement with Beijing. Besides, India could not consider itself as a full-fledged ally of the U.S, in comparison to Japan and Australia. Hence, taking into account peculiarities of each country's relations with Beijing, the Quad meeting was focused on the issues as economic and health-related impacts of COVID-19 and technological developments for a free and open Indo-Pacific, blurring the mentions on maritime security in the Indo-Pacific region.

References:

1. Ching, Frank (2008). Asian Arc of Democracy. Retrieved from http://www.koreatimes.co.kr/www/news/opinion/2008/04/171_19480.html. Accessed on 18.03.2021.
2. Rawat, Manoj (2020). Quad 2.0 is Off to a Good Start – it Must Keep Going. Retrieved from <https://the-diplomat.com/2020/11/quad-2-0-is-off-to-a-good-start-it-must-keep-going/>. Accessed on 18.03.2021.
3. Rej, Abhijnan (2021). In 'Historic' Summit Quad Commits to Meeting Key Indo-Pacific Challenges. Retrieved from <https://thediplomat.com/2021/03/in-historic-summit-quad-commits-to-meeting-key-indo-pacific-challenges/>. Accessed on 18.03.2021.
4. The White House (2021a). Quad Leaders' Joint Statement: "The Spirit of the Quad". Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/03/12/quad-leaders-joint-statement-the-spirit-of-the-quad/>. Accessed on 18.03.2021.
5. The White House (2021b). Fact Sheet: Quad Summit. Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/03/12/fact-sheet-quad-summit/>. Accessed on 18.03.2021.
6. Ye Hee Lee, Michelle, Slater Joanna (2021). Meeting of Leaders Signals the 'Quad' Grouping Will Become Central Part of the U.S. Strategy in Asia. Retrieved from https://www.washingtonpost.com/national-security/quad-diplomacy-counter-china/2021/03/12/9317aee8-8299-11eb-ac37-4383f7709abe_story.html. Accessed on 18.03.2021.

тывает поддержать сотрудничество Quad в долгосрочной перспективе, предоставляя научную поддержку для реализации схемы вакцинации и дальнейшего связанного сотрудничества. Рабочая группа Quad по вопросам климата - еще одна новая инициатива встречи, созданная для совместной работы по вопросам изменения климата, смягчения его последствий, адаптации, устойчивости, технологий, наращивания потенциала и финансирования борьбы с изменением климата. Рабочая группа по критическим и возникающим технологиям Quad была создана для поощрения развития технологий и содействия сотрудничеству для отслеживания тенденций и возможностей, связанных с разработками в области критических и новых технологий [Белый дом, 2021b].

Кроме того, партнеры обсудили вопросы, связанные с морским порядком в Восточном и Южно-Китайском морях, приверженность к конкурентной денуклеаризации Северной Кореи и о необходимости восстановления демократии в Мьянме [Белый дом, 2021a].

Судя по опубликованному совместному заявлению, диалог, несмотря на его основную идею стать противовесом действиям Китая, смягчил общую риторику в отношении Пекина. Учитывая, что для всех четырех Китай является основным торговым партнером, и все они сильно зависят от цепочки поставок Китая, риск раздражения Пекина был снижен, по крайней мере, в рамках Quad.

Также, учитывая недавнюю пограничную напряженность между Китаем и Индией, Индия не хочет ставить под угрозу свои отношения с Пекином из-за деятельности Quad, а Дели не стремится усложнять свое взаимодействие с Пекином. К тому же Индия не может считать себя полноценным союзником США по сравнению с Японией и Австралией. Таким образом, принимая во внимание особенности отношений каждой страны с Пекином, встреча четырех

стран была сосредоточена на таких вопросах, как влияние COVID-19 на экономику и здоровье, а также технологические разработки для свободного и открытого Индо-Тихоокеанского региона, размывая упоминания о морской безопасности в Индо-Тихоокеанский регион.

Источники:

1. Белый дом (2021a). Совместное заявление лидеров четверки: «Дух четверки». Доступен по адресу: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/03/12/quad-leaders-joint-statement-the-spirit-of-the-quad/>. Дата обращения: 18.03.2021.
2. Белый дом (2021b). Информационный бюллетень: Quad Саммит. Доступен по адресу: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/03/12/fact-sheet-quad-summit/>. Дата обращения: 18.03.2021.

CONSIDERING THAT FOR ALL FOUR, CHINA IS AMONG THE TOP TRADING PARTNERS AND ALL OF THEM ARE HEAVILY DEPENDENT ON CHINA'S SUPPLY CHAIN, THE RISK OF IRRITATING BEIJING WAS ALLEVIATED, AT LEAST WITHIN THE FRAMEWORK OF QUAD

УЧИТЫВАЯ, ЧТО ДЛЯ ВСЕХ ЧЕТЫРЕХ КИТАЙ ЯВЛЯЕТСЯ ОСНОВНЫМ ТОРГОВЫМ ПАРТНЕРОМ, И ВСЕ ОНИ СИЛЬНО ЗАВИСЯТ ОТ ЦЕПОЧКИ ПОСТАВОК КИТАЯ, РИСК РАЗДРАЖЕНИЯ ПЕКИНА БЫЛ СНИЖЕН, ПО КРАЙНЕЙ МЕРЕ, В РАМКАХ QUAD

3. Йе Хи Ли, Мишель, Слейтер Джоанна (2021). Встреча лидеров свидетельствует о том, что группировка «Quad» станет центральной частью стратегии США в Азии. Доступен по адресу: https://www.washingtonpost.com/national-security/quad-diplomacy-counter-china/2021/03/12/9317aee8-8299-11eb-ac37-4383f7709abe_story.html. Дата обращения: 18.03.2021.
4. Рават, Манодж (2020). Quad 2.0 - хороший старт - он должен продолжаться. Доступен по адресу: <https://thediplomat.com/2020/11/quad-2-0-is-off-to-a-good-start-it-must-keep-going/>. Дата обращения: 18.03.2021.
5. Редж, Абхиджанн (2021 г.). На «историческом» саммите Quad обязуется решать ключевые проблемы Индо-Тихоокеанского региона. Дата обращения: <https://thediplomat.com/2021/03/in-historic-summit-quad-commits-to-meeting-key-indo-pacific-challenges/>. Дата обращения: 18.03.2021.
6. Цзин, Франк (2008). Азиатская дуга демократии. Доступен по адресу: http://www.koreatimes.co.kr/www/news/opinion/2008/04/171_19480.html. Дата обращения: 18.03.2021.

TÜRKİSTAN'IN ANIT ESERLERİ

DAULET ZHAILYBAYEV

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
UZMAN ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, АҒА ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕР

ТҮРКІСТАН ҚАЛАСЫНЫҢ МЕМОРИАЛДЫ ОРИНДАРЫ

Инсанның sosyo-kültürel kimligini oluşturan ana faktörlerden biri de insannın tarihsel hafızasıdır. Zira tarihsel hafıza ortak anılarımız aracılığıyla bizleri birbirimize bağlamakta olup, akrabalık, arkadaşlık, topluluk ve hatta etnik ilişkileri düzenlemektedir. Tarihsel hafızanın belirli yer ve mekânlarla ilişkilendirilmesi, bilimdeki maddi kültür ile manevi değerler arasındaki ortak ilişkiyi açıklamaktadır. Anıt eserleri genelde tarih, etnografi, sosyoloji, antropoloji, felsefe, mimari ve coğrafya gibi çeşitli disiplinler çerçevesinde araştırılmaktadır. Bunlar, kutsal düzeyde insanlık tarihinin yaşam deneyimlerini anlatan ana miras olarak kabul edilmektedir. Ülkenin tarihi ve kültüründe yer alan bu tür yerler, anıt eserleri olarak adlandırılmaktadır. Zira anıt eserleri aynı zamanda nesilden nesile aktarılan geleneksel kültürün tanıtımında önemli eserler olarak kabul edilir.

Şehrin mimari yapısı açısından bakıldığında, anıt eserleri, toplumun sosyo-kültürel durumunu ve sosyal ilişkilerini yansıtan ana sembolik nesne olarak kabul edilmektedir. Özellikle kutsal anıtlar ve yerlerin oluşumu her dönemde kültürel, siyasi ve devlet yapısının gelişme süreçlerine bağlı olmuştur. Dolayısıyla dönemin kültürel özelliğini taşıyan özel bir yapı olarak anıt eserlerinin değeri güç geçtikçe artırken, kimileri bazı tarihsel olay-

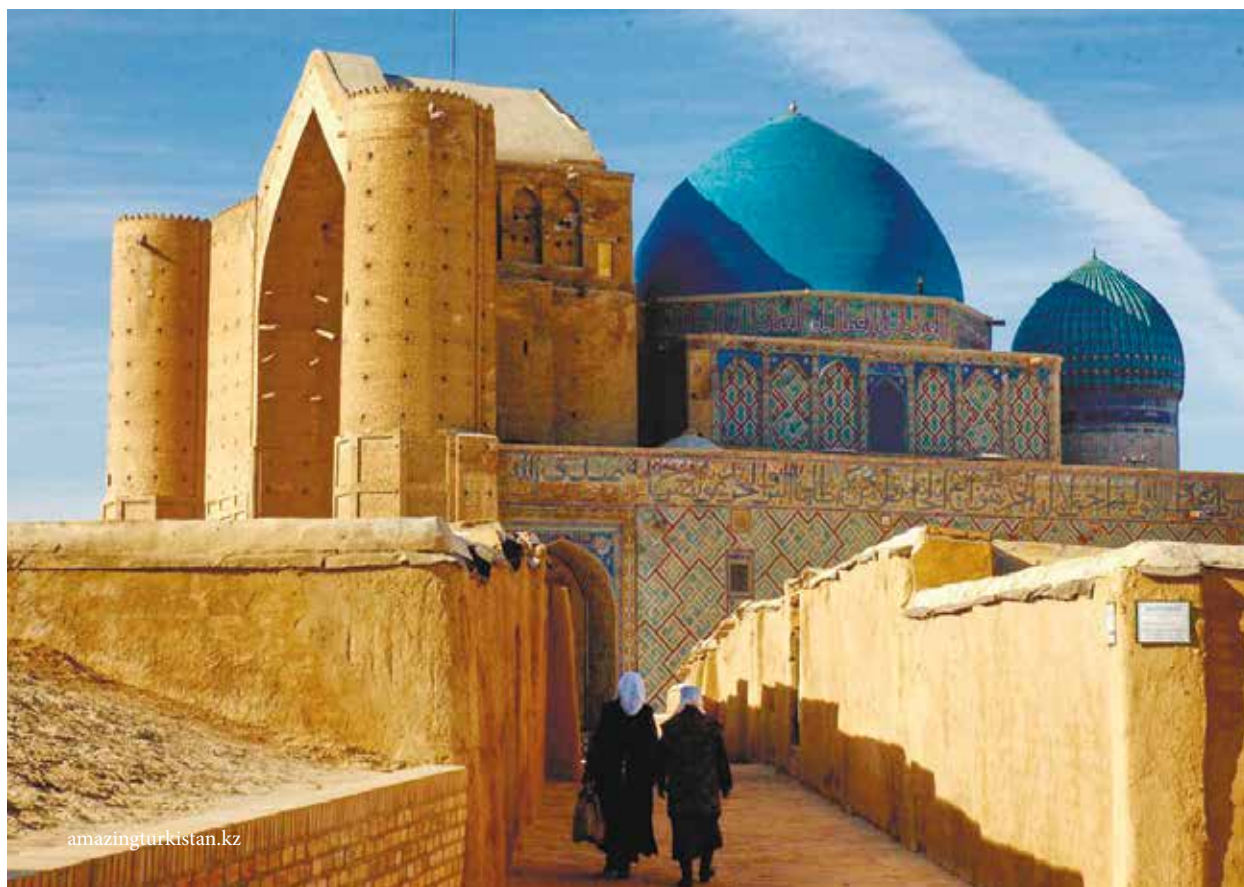
**ZİRA ANIT ESERLERİ
AYNI ZAMANDA
NESİLDEN NESİLE
AKTARILAN
GELENEKSEL
KÜLTÜRÜN
TANITIMINDA
ÖNEMLİ ESERLER
OLARAK KABUL
EDİLİR**

**МЕМОРИАЛДЫ
ОРИНДАР
ҰРПАҚТАН ҰРПАҚҚА
ЖАЛҒАСЫП КЕЛЕ
ЖАТҚАН ДӘСТҮРЛІ
МӘДЕНИЕТТІ
ДӘРІПТЕУШІ
ОРТАЛЫҚ РЕТІНДЕ ДЕ
ТҮСІНДІРІЛЕДІ**

Адамның тарихи жадысы мәдени-әлеуметтік бірегейленуінің басты факторы болып табылады. Себебі, тарихи жады біздің ортақ естеліктеріміз арқылы бір-бірімізді байланыстырады, туыстық, достық, топтық, тіпті этникалық қатынастарды реттейді. Тарихи жадының белгілі орындарға, мекендерге байланысты орын алуы ғылымда материалдық мәдениет пен рухани құндылықтардың ортақ қатынасын түсіндіреді. Мемориалды орындарды тарих, этнография, әлеуметтану, антропология, философия, архитектура, география және т.б. ғылымдар шеңберінде зерттеледі. Бұл адамдардың тарихи кезеңдерде атқарған өмір тәжірибесінен хабар беретін басты мұра ретінде сақралды деңгейде қарастырылады. Елдің тарихы мен мәдениетінде орын алатын осындай орындарды мемориалды ескерткіштер ретінде қарастырамыз. Себебі, мемориалды орындар ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан дәстүрлі мәдениетті дәріптеуші орталық ретінде де түсіндіріледі.

Осындай мемориалды орындардың қала құрылысындағы алатын орны тұрғындардың мәдени-әлеуметтік жағдайын және қоғамдық қатынастарын көрсететін негізгі символикалық нысан ретінде қарастырылады. Соның ішінде ме-

lar ve devlet ideolojisini için veya gelecek nesillere belirli tarihi olayları anlatmak için kullanılmaktadır. Aynı zamanda, bazı anıtlar gün geçtikçe değerini kaybederek, tarihi önemini yitirmektedir. Kazakistan'ın birçok şehrinde çok önemli anıt eserleri yer almaktadır. Bu bağlamda yaklaşık 2000 yıllık tarihe sahip Türkistan'ın özel bir yeri vardır. Çünkü Türkistan şehrinde birçok çeşitli anıt eserleri bulunmaktadır. Ayrıca, Türkistan, doğa ve iklim koşullarına da bağlı olarak ülkenin güney bölgesindeki şehir yapısının özelliklerini taşımaktadır [Feoktistova, 2010]. Türkistan'daki anıt eserlerinin önemini kanıtlayan çok sayıda yazılı kaynaklar, arkeolojik buluntular ve müze malzemeleri mevcuttur. Aynı zamanda, söz konusu anıt eserleri, kent halkının tarihi hafızasında bu güne kadar önemini yitirmemiştir.

Günümüz Türkistan'ındaki anıt eserleri birkaç gruba ayırmak mümkündür. Bunları; orta

мориалды ескерткіштер мен орындардың қалыптасуы әр кезеңде мәдени, саяси және мемлекеттік жүйенің үрдісіне байланысты болды. Осы тұрғыда мемориалды орындар жекелеген ғимарат ретінде сол кездегі мәдени ерекшелігіне сай болып уақыт өте келе құндылығы артса, кейінгілері кейбір тарихи оқиғалар мен мемлекеттік идеологияны жүзеге асыруда және жекелеген тарихи оқиғаларды ұрпақ санасында дәріптеу мақсатында қалыптастырылады. Сонымен қатар, кейбір мемориалды орындардың санаулы жылдардан кейін құндылығы жойылып, тарихилығын жоғалтады. Осындай мемориалды орындардың түрлері Қазақстандағы көптеген қалаларда кездеседі. Соның ішінде тарихы 2000 жылға жуық уақытты қамтитын Түркістанның алатын орны ерекше. Себебі, Түркістанның қала құрылысында жоғарыда аталған мемориалды кешендердің барлық түрі орын алған. Сонымен қатар,

çağ, erken modern dönem ve modern dönem olarak ifade edebiliriz. Türkistan'daki orta çağ anıt eserlerinin korunması şehir için büyük büyük önem taşımaktadır. Zira şehirde korunan orta çağ mimarisi, Türkistan'ın şehir kimliği, modern gelişimi ve turistik potansiyelinin artması açısından önemli rol oynamaktadır. Hoca Ahmet Yesevi Türbesi, bu anıt eserler arasında eşsiz olarak kabul edilmektedir. Türbe, bir orta çağ anıt eseri olmasına rağmen bugüne kadar tarihi ve kültürel önemini kaybetmemiştir. Bunun yanı sıra Rabiga Sultan Begim Türbesi de mimarisi ile dikkat çekmektedir. Onun dışında Al-Hoca Ata Türbesi ve son zamanlarda arkeolojik kazılar sonucunda yeni keşfedilen bazı kalıntılar da yer almaktadır [Azret-Sultan, 2019]. Kısacası, orta çağ Türkistan'ının o dönemdeki mimarisi hakkında bilgilere bu anıtlar aracılığıyla erişebilmekteyiz.

Türkistan'ın anıt eserleri orta çağla sınırlı kalmamış, sonraki dönemde de gelişmiştir. Bunun ana tezahürü Kazak Hanlığı döneminde gerçekleşmiştir. Örneğin Türkistan, Kazak Hanlığı'nın başkenti iken, Kazak hanları ve bileri (akıl adam), kahramanları ve ünlü isimleri Hoca Ahmet Yesevi Türbesi yanına defnedilmeyi tercih etmişlerdir. Sonuç olarak, Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nin etrafındaki alan anıtsal niteliğe sahip bir mekana dönüşmüştür. Söz konusu türbenin içine ve çevresine defnedilenler arasında Esim Han, Abılay Han, Kazıbek Bi ve diğerleri bulunmaktadır. Bu isimlerin mezar taşları mimari anıt olmasına rağmen, aynı zamanda nesilden nesile aktarılan tarihsel bir kanıt olma özelliğini korumaktadır. Bu tarihsel anıtların günümüze kadar korunması Türkistan bölgesinin kutsal bir yer olarak tanınmasının temelini oluşturmaktadır [Ernur.kz, 2018].

ŞEHİRİN MİMARİ YAPISI AÇISINDAN BAKILDIĞINDA, ANIT ESERLERİ, TOPLUMUN SOSYO-KÜLTÜREL DURUMUNU VE SOSYAL İLİŞKİLERİNİ YANSITAN ANA SEMBOLİK NESNE OLARAK KABUL EDİLMEKTEDİR

МЕМОРИАЛДЫ ОРЫНДАР ҚАЛА ТҰРҒЫНДАРДЫҢ МӘДЕНИ-ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫН ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫН КӨРСЕТЕТІН НЕГІЗГІ СИМВОЛИКАЛЫҚ НЫСАН РЕТІНДЕ ҚАРАСТЫРЫЛАДЫ

Түркістанда табиғи-климаттық жағдаймен байланысты Оңтүстік өңірдің қала құрылысындағы ерекшеліктер де сақталған [Феохтистова, 2010]. Түркістан қаласындағы мемориалды орындардың қызметі жөнінде көптеген жазба деректер, археологиялық қазба жұмыстарының материалдары, музейлердегі экспонаттар дәлел ретінде қолданылады. Сонымен қатар, мемориалды орындар қазіргі уақытқа дейін қала тұрғындарының тарихи жадысында өз маңыздылығын жоймаған.

Қазіргі Түркістан қаласындағы мемориалды орындарды бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады. Соның ішінде, ортағасырлық, таяу заман және қазіргі заман кезеңіне жататын ескерткіштер. Түркістандағы ортағасырлық ескерткіштердің сақталуы қала тұрғындары үшін аса маңызды болып табылады. Себебі, қалада сақталған ортағасырлық сәулет өнері Түркістанның қазіргі дамуын, қалалық бірегейленуін, туристік әлеуетін көтеруін қамтамасыз етіп отыр. Осындай ерекше тарихи ескерткіштің негізгісі Қожа Ахмет Яссауи кесенесі болып табылады. Бұл ортағасырға жататын ескерткіш болғанымен тарихилық және мәдени маңыздылығы жағынан осы күнге дейін өз маңызын жойған жоқ. Қожа Ахмет Яссауи кесенесімен қатар, Рабиға Сұлтан Бегім кесенесі де өз сәулетімен көз тартады. Оның сыртында әл-Қожа ата кесенесі және соңғы кезде археологиялық қазба жұмыстары нәтижесінде табылған құрылыс нысандары жатады [Әзірет-Сұлтан, 2019]. Бір сөзбен айтқанда ортағасырлық Түркістанның сол кездегі келбетін осы ескерткіштер арқылы білеміз.

Түркістанның ортағасырлық мемо-

Түркістан шеһріндегі еркен modern дөнеме аит анітларын яны sıra, sadece ulusal temada деғил, aynı zamanda Çarlık Rusyası'na аит izler de korunmuşтур. Tezahürлерінен biri olarak modern Түркістан Tren İstasyonu yer almaktadır. Tarihi bina, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarındaki Kazak topraklarında olan ulaşım altyapısının bir örneğidir. Bunların arasında Түркістан-Сибиря demiryolu ulaşım hattının önemli bir inşa olduғу bu tür mimari yapılarда görülebilir [ShymkentTV.kz, 2015]. Ayrıca, 1870'li yılların ortalarında modern анітлар askeri kışlalar ve o dönemіn еğitim binalarını içermektedir [Kamalova, 2020]. Аніт eserleri arasında Sovyet döneminde Kazak halkının tarihini anlatan birçok аніт da yer almaktadır. Örneğін, 1941–1945 yıllarına аит Büyük Vatan-severlik Savaşı Gazileri Аніті, Ebedi Alev, Zafer Parkı ve buna benzer 20. yüzyılın ortalarına аит анітларdır.

Сөз konusu аніт eserlerinin önemli bir kısmı ise, Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra yer alan kültürel süreçler temelinde oluşturulan inşaat yapıları ve анітlardan oluşmaktadır. Milli özelliğe sahip çeşitli idari binaların yapımı da

риалды орындары белгілі кезеңдермен шектеліп қалмай, таяу заман дәуірінде де дамып жетіліп отырды. Оның негізгі көрінісі Қазақ хандығы тұсында болды. Мысалы, Түркістанның Қазақ хандығы астанасы болған тұсында қазақтың хандары мен билері, батырлары және белгілі тұлғалары Хазірет Сұлтан кесенесіне жерленуді жөн көрді. Нәтижесінде Қожа Ахмет Яссауи кесенесінің маңайы пантеонға айналды. Кесене ішінде және оның маңайында жерленгендер қатарында Есім хан, Абылай хан, Қазыбек би және басқа да тұлғалар бар. Бұл тұлғалардың қабір тастары мен құлпытастары архитектуралық ескерткіш болғанымен өз кезегінде ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан тарихи дерек болып табылады. Осы сақталған ескерткіштердің қазіргі уақытқа дейін сақталуы Түркістан өлкесінің киелі мекен ретінде танылуына негіз болып отыр [Ernur.kz, 2018].

Қаладағы жаңа заман ескерткіштерімен қатар, тек ұлттық мәнде емес, сонымен қатар, патшалық Ресейдің де өз орны

bu döneme denk gelmektedir. Bunlara ilaveten, Kazakistan'ın egemenliğinin bağımsız bir sembolü olarak Sembol Parkı, Türk halkının birliğini ve bütünlüğünü yücelten Türk Parkı, Türkistan'ın modern yaşamında özel bir yere sahiptir.

Genelde, her anıt eserinin tüm şehir sakinleri tarafından önemsendiğini düşünmek te yanlış olur. Bu bağlamda nüfusun sosyal ve yaş farklılıkları da önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, gaziler için Zafer Meydanı, Büyük Vatanseverlik Savaşı anıtları değerli olarak kabul edilse de, gençler için parklar ve yeni inşa edilen tesisler daha çekici gelmektedir. Ayrıca orta kuşak ve turistler için de ana kutsal mekân Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesi sayılmaktadır. Bu nedenle, şehirdeki anıt yerlerin incelenmesinde yaşa ve sosyal statüye dikkat edilmelidir.

Günümüzde Türkistan şehrinin yeniden canlandırılması birçok anıt eser-

**GÜNÜMÜZDE
TÜRKİSTAN
ŞEHRİNİN YENİDEN
CANLANDIRILMASI
BİRÇOK ANIT
ESERLERİNİN
ORTAYA ÇIKMASINA
VESİLE OLMUŞTUR**

**ҚАЗІРГІ КЕЗДЕ,
ТҮРКІСТАН
ҚАЛАСЫНЫҢ
ҚАЙТА ЖАНДАНУЫ
КӨПТЕГЕН
МЕМОРИАЛДЫ
ОРЫНДАРДЫҢ
ПАЙДА БОЛУЫНА
НЕГІЗ БОЛДЫ**

сақталған. Оның бір көрінісі қазіргі Түркістан темір жол станциясының ғимараты болып табылады. Ғимараттың тарихилығы XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағы қазақ жеріндегі көлік қатынасынан хабар береді. Соның қатарында Түркістан – Сібір темір жол байланысының аса маңызды құрылыс екенін осы сияқты архитектуралық нысандардан байқауға болады [ShymkentTV.kz, 2015]. Сонымен қатар, 1870 жылдың ортасына қарай қазіргі заман ескерткіштеріне сол кездегі әскери казармалар, оқу орындарының ғимараттары жатады [Камалова, 2020]. Мемориалды орындар қатарында Кеңес үкіметі тұсындағы қазақ халқының қилы тарихын баяндайтын ескерткіштерде жеткілікті. Соның бірі 1941–1945 жж. Ұлы Отан соғысы ардагерлеріне арналған ескерткіш, Мәңгілік алау, Жеңіс саябағы және т.б. XX ғасы-

lerinin ortaya çıkmasına vesile olmuş. Bunun sebebi özellikle şehirdeki inşaat tesislerinin sosyo-kültürel yönelimine dayanmaktadır. Ayrıca Türkistan'daki modern binaların çoğunun orta çağ tarzında inşa edilmiş olması, şehrin bütün olarak anıt yeri olduğunu göstermektedir. Bu, şehir kimliğinin benzersizliğini sağlamada önemli bir faktör olmaktadır. Ele alınan söz konusu özellikler, Türkistan'ın sadece tarihi bir şehir olarak değil, aynı zamanda bir turizm kenti olarak önemini artırmaktadır. Bunu modern Türkistan şehrinin stratejik bir yönü olarak yorumlayabiliriz.

Özet olarak, Türkistan'daki anıt eserlerinin benzersiz özellikleri orta çağ tarzı ile birleşmektedir. Kazakistan'ın diğer şehirleri ile karşılaştırıldığında, Türkistan, her döneme ait tarihi eserleri çoğunluğuyla farklılık göstermektedir. Günümüzde şehrin bu özelliği, bölgede turizmin canlanmasına ve sosyo-kültürel süreçlerin çeşitli boyutlarda gelişmesine önemli katkıda bulunmaktadır.

Kaynakça:

1. Ernur.kz (2018). Türkistan Eyaletinin Yedi Güzel Yeri. Alınan yer: <http://ernur.kz/say-akhat/turkistan-oblysynyn-zheti-keremeti>. Erişim tarihi: 20.02.2021.
2. Feokistova E.A., (2010). Güney Kazakistan'daki şehirlerin mimari ve sanatsal sisteminin oluşumunun bazı özellikleri hakkında. Nauka, Obrazovanie i Kultura. No. 6. S. 62.
3. Hazret Sultan (2019). Türkistan bölgesinde milli öneme sahip kutsal yerler. Alınan yer: <https://azretsultan.kz/t-rki-stan-oblysy-bojynsha-zhalpy-lty-mazy-bar-asietti-oryndar/>. Erişim tarihi: 26.02.2021.
4. Kamalova G.M., Asilbekova D.B. (2020). Türkistan şehrinin tarihi gelişimi için bölgesel koşullar. Alınan yer: <https://cyberleninka.ru/article/n/regionalnye-usloviya-istoricheskogo-razvitiya-goroda-turkeстана>. Erişim tarihi: 20.02.2021.
5. ShymkentTV.kz (2015). En eski tren istasyonu Türkistan'da. Alınan yer: https://shymkenttv.kz/kz/news/society_public/page_88163_en-kone-temir-zhol-vokzaly-tyrkistanda. Erişim tarihi: 20.02.2021.

TÜRKİSTAN'DAKİ ANIT ESERLERİNİN BENZERSİZ ÖZELLİKLERİ ORTA ÇAĞ TARZI İLE BİRLEŞMEKTEDİR

TÜRKİSTANDAĞY MEMORIALDY ORYNDAR ӨZİNDİK ЕРЕКШЕЛІККЕ ЖӘНЕ ӨЗАРА ОРТАҒА-СЫРЛЫҚ СТИЛЬГЕ ҰЛАСҚАН БІРЕГЕЙ-ЛІККЕ НЕГІЗДЕЛГЕН

рдың ортасындағы мемориалды ескерткіштер болып табылады.

Бұл мемориалды орындардың қорытынды жиынтығы ретінде Қазақстан тәуелсіз алғаннан кейінгі орын алған мәдени үрдістер негізінде қалыптасқан құрылыс нысандары мен ескерткіштер болып табылады. Ұлттық стилге ие әртүрлі әкімшілік ғимараттардың құрылысы осы кезеңге тұспа тұс келеді. Сондай-ақ, еліміздің егемендігінің дербес символы ретінде Рәміздер саябағы, түркі халқының бірлігі мен тұтастығын дәріптейтін Түркі саябағы Түркістанның қазіргі өмірінде ерекше орын алады.

Жалпы, мемориалды орындарды қала тұрғындарының барлығының ұнататын жері деп айтуға болмайды. Мұнда халықтың әлеуметтік, жас ерекшелік бөлінісі де үлкен рөл ойнайды. Мысалы, ардагерлер үшін Жеңіс алаңы, Ұлы Отан соғысына арналған ескерткіштер қастерлі болса, жастар үшін саябақтар, жаңадан бой көтерген құрылыс нысандары жағымды болып көрінеді. Сонымен қатар, орта буын мен туристер үшін де басты киелі жер ретінде Қожа Ахмет Ясауи кесенесі болып табылады. Сондықтан қала ішіндегі мемориалды орындарды зерттегенде жас ерекшелік және әлеуметтік маңызына да мән берілуі керек.

Қазіргі кезде, Түркістан қаласының қайта жандануы көптеген мемориалды орындардың пайда болуына негіз болды. Соның ішінде қала ішіндегі құрылыс нысандарының мәдени-әлеуметтік бағытқа негізделуі десек болады. Сондай-ақ, Түркістандағы қазіргі құрылыстардың дені ортағасырлық стильде салынуы қаланың тұтас мемориалды орын екенін көрсетеді. Бұл қала-

ның өзара бірегейлігін қамтамасыз ететін негізгі фактор болып табылады. Қолға алынып жақтан осы ерекшеліктер Түркістан қаласын тек тарихи қала емес, сондай-ақ, туристік қала ретінде де маңыздылығын арттырады. Бұл қазіргі Түркістан қаласының стратегиялық бағыты ретінде түсіндіріледі.

Қорытындылай келе, Түркістандағы мемориалды орындар өзіндік ерекшелікке және өзара ортағасырлық стильге ұласқан бірегейлікке негізделген. Мұны Қазақстанның басқа қалаларымен салыстырғанда Түркістанның әр кезеңде де өзінің тарихи мемориалды орындарының көпшілігімен ерекшеленеді. Қазіргі кезде қаланың осы ерекшелігі өңірдегі туризмнің дамуына, мәдени-әлеуметтік үрдістердің жан-жақты бағыттарының қалыптасуына жағдай жасайды.

Дереккөздер:

1. Әзірет-Сұлтан (2019). Түркістан облысы бойынша жалпыұлттық маңызы бар қасиетті орындар. Сілтеме: <https://azretsultan.kz/t-rkistan-oblysy-bojynsha-zhalpy-ltty-ma-zyy-bar-asietti-oryndar/>. Қаралған уақыты: 26.02.2021.
2. Ernur.kz (2018). Түркістан облысының «жеті кереметі». Сілтеме: <http://ernur.kz/sayakhat/turkistan-oblysynyn-zheti-keremeti>. Қаралған уақыты: 19.04.2021.
3. Камалова Г.М., Асылбекова Д.Б. (2020). Региональные условия исторического развития города Туркестана // Наука, образование и культура. <https://cyberleninka.ru/article/n/regionalnye-usloviya-istoricheskogo-razvitiya-goroda-turkestana>. Қаралған уақыты: 20.02.2021.
4. ShymkentTV.kz (2015). Ең көне темір жол вокзалы Түркістанда. Сілтеме: https://shymkenttv.kz/kz/news/society_public/page_88163_en-kone-temirzhol-vokzaly-tyrkistanda. Қаралған уақыты: 20.02.2021.
5. Феоктистова Е.А., (2010). О некоторых особенностях формирования архитектурно-художественной системы городов Южного Казахстана // Наука, образование и культура. — №6. — С. 62.

ӨЗБЕКІСТАН'ДА SERA KOMΠEKCΛEPİ VE BU AΛANDAKİ GELİŞMEΛER

ERKINBEK TURGINOV

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗІЯ ҒЫΛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ҒЫΛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРЫ

ӨЗБЕКСТАННЫҢ ЖЫΛЫЖАЙ КЕШЕНДЕРІ ЖӘНЕ ЖЕТІСТІКТЕРІ

Son yıllarda Özbekistan Ziraat sektöründe büyük kapsamlı modernizasyon çalışmaları yürütülmektedir. Ülke topraklarının %46'sı dağlık ve bozkır, %41'i çöl ve kurak bölgelerden oluşmaktadır. Bölgenin %3'ü orman ve %10'u ise ekilebilir alanlardan oluşurken, ekilebilir arazilerin de yaklaşık %95'i sulanmaktadır (Kto.org.tr, 2017). Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile onaylanan 2020-2030 Su Kaynakları Güvenliğinin Geliştirilmesi Konseptinde: Özbekistan'da sulanan tarım arazileri 4.3 milyon hektardır. Ülke su kaynaklarının %90-91'i tarımsal amaçlı kullanılmaktadır. Bilimsel araştırmalar ve yeni teknolojiler sayesinde, ziraat sektöründe kayda değer başarılar elde edilmektedir. Bu konuda öne çıkan alanlar arasında sera kompleksleri yer almaktadır. Hükümet tarafından başlatılan yeni program çerçevesinde, seracılık sektörüne yatırım yapan her aileye hükümet tarafından destek verileceği açıklanmıştır. (Lex.uz, 2020). Hükümet tarafından tarım sektörü çalışmalarına yönelik uygun şartlar yaratılmaktadır. Özbekistan tarım ürünleri sadece yakın komşu ülkelere değil, aynı zamanda Avrupa ve Orta Doğu devletlerine de ihraç edilmektedir (Vedomosti.ru, 2018).

Özbekistan'da modern teknolojiy-

**BİLİMSSEL
ARAŞTIRMALAR VE
YENİ TEKNOLOJİLER
SAYESİNDE, ZİRAAT
SEKTÖRÜNDE KAYDA
DEĞER BAŞARILAR
ELDE EDİLMEKTEDİR**

**ҒЫΛЫМИ-ЗЕРТТЕУΛЕР
МЕН ЖАҢА
ТЕХНОЛОГІЯЛАРДЫ
ЕНГІЗУДІҢ
АРҚАСЫНДА
АУЫΛШАРУАШЫΛЫҚ
САΛАСЫНДА
ЖЕТІСТІКТЕР КӨРІНЕ
БАСТАДЫ**

Соңғы жылдары Özbekistan ауылшаруашылық саласында үлкен жаңғыруды өткеріп жатыр. Özbekistan жерлерінің 46%-ы таулы және далалы аймақтар болса, 41%-ы шөлді және шөлейт жерлерден тұрады. 3%-ы орман және 10% жерлері егістік алқабына қолданылады. Егістік жерлерінің шамамен 95%-ы суғарылады. Бұл көрсеткіштен Орта Азия елдері арасында Özbekistan-ның ауылшаруашылық жерлерінің ең көбі суармалы ел екенін көреміз (Kto.org.tr, 2017). Республикасы Президентінің Жарлығымен бекітілген 2020 - 2030 жылдарға арналған су қауіпсіздігін дамыту тұжырымдамасында: Özbekistan суармалы жер көлемі 4,3 млн. гектарды құрайтын және елдегі су ресурстарының 90-91%-ы ауылшаруашылығы қажеттілігінде қолданылады екен. Ғылыми-зерттеулер мен жаңа технологияларды енгізудің арқасында ауылшаруашылық саласында жетістіктер көріне бастады. Солардың ішінде алға шыққан сала жылыжай өндірісі. Özbekistan үкіметінің тікелей қолдауының арқасында жылыжаймен айналысуға кіріскен әрбір отбасын қолдау бағдарламалары қабылданған. (Lex.uz, 2020). Ел үкіметі ауылшаруашылық саласының дамуы мен серпілуіне көпте-

le donatılmış seraların sayısı artmaktadır. Bu tür sera komplekslerinin çalışma sistemi sıcak hava ile sağlanmakta, kompleks içindeki sıcaklık sabit tutulmaktadır. Bu, aynı zamanda elektrik tasarrufu da sağlamaktadır. Dünya’da bu tip seraların örneklerini genelde Hollanda’da görebilmekteyiz. Özbekistan’da bu tür gelişmiş donanım ve üretim kapasitesine sahip beşinci nesil standartlardaki seraların toplam alanı henüz 7 hektardır. Önümüzdeki dönemde bu oran artırılması planlanmaktadır. Yeni nesil seraların en önemli özelliklerinden birisi de, sıradan seralarda üretim süresi 6 ay iken, beşinci nesil seralarda üretim yıl boyu sürmektedir. Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, ziraat sektörüne özel önem vererek bu alanda yapılmakta olan her bir projeyi bizzat kendi denetimi altına almıştır. Bunlara örnek olarak “Buhara Varnet” sera kompleksi gösterilebilir, ilk ziyaretini 2019’da gerçekleştirmesinin ardından iki sene sonra aynı sera da yürütülen geliştirme ve yenileme işlemlerini kontrol etmiştir. Kompleksin yanında açılan eğitim merkezi laboratuvarında daha düşük maliyetle daha fazla ürün alınması hedeflenmiştir. Tarım sektörü yatırımlarının ve tarım ürünleri ihracatının artırılması için

ген жағдайлар жасауда. Соның арқасында өзбекстандық ауылшаруашылық өнімдері жақын көрші елдердің нарығын былай қойғанда Еуропа, Таяу шығыс нарығында өз орнын қалыптастырып үлгерді (Ведомости, 2018).

Өзбекстан замануи соңғы үлгідегі инновациялармен жабдықталған жылыжайлар саны артып келеді. Мұндай жылыжайлардың жұмыс үдерісі жылы ауамен қамтамсыз етіліп, кешен іші темтиратурасы бір қалыпты сақталып, электр энергиясын аз тұтынылады. Нидерландиялық компания негізінде, іске асқан мұндай жылыжайлар әлемде санаулы ғана. Озық жабдықтарға өте жоғары «бесінші ұрпақ» стандартына ие жылыжайлардың 7 гектары Өзбекстанда екен. Қарапайым жылыжайлардың өнім беру ұзақтығы 6 ай болса «бесінші ұрпақ» жылыжайлары жылы бойын үздіксіз өнімі береді. (Өзбекстан Ауылшаруашылық министрлігі, 2020а). Шавкат Мирзиёев ауылшаруашылық саласына ерекше көңіл бөліп, әрбір жоба бойынша арқарылып жатқан жұмыстарды тікелей бақылайтынын жеткізген. Ең алғаш 2019 жылынан кейін екін-

Greentalk.ru

Serbest Ekonomi Bölgeler oluşturulmuştur. Bunlardan biri, 10 Temmuz 2018 tarihinde Cumhurbaşkanı Kararı ile kurulan "Buhara Agro" dur. Karar doğrultusunda yabancı yatırımcıların da desteği ile 120 milyon dolara mal olan "Buhara Varnet" sera kompleksi inşaa edilmiştir. Bu sera kompleksinde 2020 yılında 20 milyar som (1,909 milyon dolar) tutarında ürün üretilmiş ve ihracatından 1 milyon dolar gelir elde edilmiştir. Söz konusu komplekse 2021 yılında sağlanacak yabancı yatırım tutarının 26 milyon dolara çıkarılması planlanmaktadır. (Özbekistan Cumhurbaşkanlığı, 2020a).

Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, 12 Aralık 2020'de Ziraat Sektörü İşçileri Günü'nü tebrik eden mesajında, dünyayı saran salgın döneminde Özbek çiftçilerini başarılı ve verimli çalışmalarını takdir etti. Cumhurbaşkanı Mirziyoyev, ekonomik reformların yanı sıra, tarım sektörünün geliştirilmesi ve modernizasyonu için çok sayıda proje çalışmasının da yapılmakta olduğunu belirtmiştir. Bu doğrul-

ші рет жасаған сапарында «Бухоро Варнет» заманауи дамыған, заман талабына сай өзгерген жылыжайды көрген. Кешен жанынан оқу орталық лабораториясымен құрылып, аз шығынмен көп өнім алуға негіздел. Соңғы жылдары өзбек халқы мемлекет қолдауымен аграрлық ғылыммен технологияға мән берудің арқасында бұл салада жаңа деңгейге шықты. Инвестиция тарту және аграрлық өнімдер экспортын арттыру үшін Еркін экономикалық аймақтар құрылды. Солардың бірі Президент Жарлығымен 2018 жылы 10-шілдеде құрылған «Бухоро-агро». Соның арқасында шетелдік инвесторлардың қолдауымен құны 120 миллион АҚШ долларына салынған «Бухоро Варнет» жылыжай кешені. 2020 жылы жылыжай 20 миллиард сомның (1,9 миллион АҚШ доллары) өнімін өндіріп, экспорттан 1 миллион АҚШ доллары көлемінде пайда түсірген. 2021 жылы аталған жылыжайға тартылатын шетелдік инвестиция құны 26 миллион АҚШ долларға жеткізу жоспарланып

tuda 2020 yılında Ziraat sektörü ile ilgili 5 yasa ve 12 kararnamenin yanı sıra Cumhurbaşkanı ve Hükümet tarafından 30'dan fazla karar kabul edilmiştir. Son yıllarda tarım arazilerinin verimli kullanımı ve sulanması konularında çok kapsamlı çalışmalar yapılmış ve kısa sürede olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Devlet, arazi sahiplerine arazilerini tarım amaçlı kullanabilmeleri için sübvansiyonlu ziraat kredileri (düşük faizli tarım kredisi) sağlamaya ve yer altı sondajı ile su çıkararak küçük seralarını inşaatı için kredi vermeye başlamıştır. Bu projenin ikinci yararı, dar gelirli vatandaşları desteklemek amacıyla, işsizliğin azaltılmasına yönelik olmasıdır. Her genç çiftçiye arazi verelim programı kapsamında toplam 266 bin dar gelirli ailedeki gençlere 84 bin hektar arazi tahsis edilmiştir. Söz konusu program çerçevesinde, 2019 yılında bir milyon ton ürün hasat toplanmıştır. Benzer girişimler sayesinde salgına rağmen 822 milyon dolar tutarındaki 1,5 milyon ton meyve ve sebze 70'den fazla ülkeye ihraç edilmiştir (Özbekistan Cumhurbaşkanlığı, 2020b). Özbekis-

**ŞEVKET MİRZİYOYEV,
ZİRAAT SEKTÖRÜNE
ÖZEL ÖNEM VEREREK
BU ALANDA
YAPILMAKTA OLAN
HER BİR PROJEYİ
BİZZAT KENDİ
DENETİMİ ALTINA
ALMIŞTIR**

**ШАВКАТ МИРЗИЁЕВ
АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ
САЛАСЫНА ЕРЕКШЕ
КӨҢІЛ БӨЛІП, ӘРБІР
ЖОБА БОЙЫНША
АРҚАРЫЛЫП
ЖАТҚАН
ЖҰМЫСТАРДЫ
ТІКЕЛЕЙ
БАҚЫЛАЙТЫНЫН
ЖЕТКІЗГЕН**

отыр (Өзбекстан Президентінің сайты, 2020a).

2020 жылдың 12-желтоқсан күні Өзбекстан Президенті Шавкат Мирзиёев Ауылшаруашылығы қызметкерлер күнгі құттықтауында бүкіләлемді құрсауына алған пандемия жағдайын өзбекстандық диқандар мен фермерлер табысты еңбек еткенін айтты. Өзбекстан экономикалық реформалармен қатар ауыл шаруашылық саласын дамыту, модернизациялау, қаржылау қолдау жобаларын көптеп ұйымдастырды. Осы мақсатта, Өзбекстанда 2020 жылдың өзінде ауылшаруашылығына қатысты 5 заң, Президент пен Үкіметтің 12 жарлығы, 30 қаулысы қабылданған. Соңғы жылдары халықтың қоныстануы, ауылшаруашылық жерлерін тиімді пайдалану және суғару бойынша көп жұмыстар жасалып, аз уақыт ішінде жақсы нәтижелерге қол жеткізілді. Мемлекеттік үй маңындағы жерлерді ауылшаруашылығы мақсатында игерушілерге субсидия қарастырып, жер астынан бұрғылап сумен шығарумен шағын

tan'da bu yıl, 1 Mart 2021 tarihinden itibaren bağ ve sera kompleksleri için verilen kredilerin ödeme vadesi 3 yıldan 7 yıla uzatıldı. Gençler arasında işsizliğin azaltılması amacıyla tarımcılıkla uğraşmak isteyenler için elverişli altyapıya sahip bölgelerden 10 ila 50 dönüm arazi verilmesi planlanmaktadır. (Uzdaily.uz, 2021). 12 Mart 2020'de Şevket Mirziyoyev'e "Küresel Gıda Impeks" (Global Food Impeks) Sera Kompleksler çalışmaları tanıtılmıştır. Bu sera kompleksine 23 hektar alan tahsis edilmiş olup ilk etapta 10 hektar üzerine sera yapılarak 140 kişi istihdam edilmiştir. Sera sektörünün yapılacak inovasyon çalışmaları ile daha da geliştirilmesi planlanmaktadır (Özbekistan Cumhurbaşkanlığı, 2020c). Özbekistan Tarım Bakanlığı tarafından, sera komplekslerinde kullanılan teknikler, ürünlerin pazarlaması ve organik ürünlerin yurt dışına ulaştırılması gibi alanlarda çok sayıda araştırma ve inceleme yapılmaktadır. Modern sera komplekslerinin geliştirilmesi için bankalarla iş birliği yapılması, küçük üretim kooperatiflerinin birleştirilmesine yönelik projeler üretilmesinin önemli olduğu kaydedilmiştir. Bu çerçevede "Bir Bölge – Bir Ürün" projesi, ihracatın yönünü belirlemek için büyük fırsatlar yaratmaktadır. 2020 yılında Özbekistan Tarım Bakanlığı, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü ile birlikte 3.5 milyon dolar değerinde sera kompleksinin geliştirilmesi projesinin çalışmalarını başlatmıştır (Özbekistan Tarım Bakanlığı, 2020b).

Sonuç olarak, Özbekistan, kuraklık, susuzluk, tarım alanlarının yetersizliği gibi sorunlara rağmen, tarımsal üretimi artırma ve daha verimli hale getirmek için dünyadaki en iyi tecrübe ve teknolojileri uygulamaktadır. Bu kapsamda son yıllarda özel sektörün desteklenmesi dahil yapılan çeşitli reformlar, Özbekistan'ın ekilebilir arazisinin %10'unun öncekinden daha

**2020 YILINDA
ZİRAAT SEKTÖRÜ
İLE İLGİLİ 5 YASA VE
12 KARARNAMENİN
YANI SIRA
CUMHURBAŞKANI
VE HÜKÜMET
TARAFINDAN 30'DAN
FAZLA KARAR KABUL
EDİLMİŞTİR**

**ӨЗБЕКСТАНДА 2020
ЖЫЛДЫҢ ӨЗІНДЕ
АУЫЛШАРУАШЫ-
ЛЫҒЫНА ҚАТЫСТЫ
5 ЗАҢ, ПРЕЗИДЕНТ
ПЕН ҮКІМЕТТИҢ 12
ЖАРЛЫҒЫ, 30
ҚАУЛЫСЫ
ҚАБЫЛДАНҒАН.**

жылыжай құрылысына несие беруді бастаған. Бұл әрекеттің екінші пайдасы халықтың әлеуметтік аз қамтамасыз етілген тобын қолдау, жұмыссыздықты жоюға да әсер еткен. «Әр жас диқанға – жер берейік» бағдарламасы аясында 266 мың аз қамтамасыз етілген отбасыларға және жұмыссыз жастарға 84 мың гектар жер бөліп берілген. Соның арқасында 1 миллион тонна өнім жиналған. Осындай игі істердің арқасында пандемия кедергілеріне қарамай, 1,5 миллион тонна жеміс-жидек, көкөніс өнімдері 70 астам елге 822 миллион долларға экспортталған (Өзбекстан Президентінің сайты, 2020b). Өзбекстанда осы жылдың 1-наурызынан бастап, бақша және жылыжайлар үшін берілетін несиені өтеуді 3 жылдан 7 жылға ұзартылған. Жастар арасындағы жұмыссыздықты жою мақсатында ауылшаруашылығымен айналысуға ниеттілерге инфрақұрылымы ыңғайлы аймақтан 10-50 соттық жер берілу қарастылыған (Uzdaily.uz, 2021). Шавкат Мирзиёевтің 2020 жылдың 12-наурызында "Global Food Impeks" жылыжайы кешенінің жұмысымен танысқан. Аталған жылыжай үшін 23 гектар жер бөлінсе, алғашқы кезеңде оның 10 гектарына жылыжай соғылып, 140 адам жұмыспен қамтылған. Заманауи технологиялармен жабдықталған жылыжайлардағы инновациялық мүмкіндіктерін арттыру жоспардан түспек емес (Өзбекстан Президентінің сайты, 2020c). Өзбекстан ауылшаруашылық министрлігі жылыжай кешеніне қатысты агротехникалық іс-шаралар мен маркетингтік зерттеулерге және шетелдік нарыққа таза өнім жеткізудің жан жақты жолын қарастырған. Заманауи жылыжай кешенін дамыта түсу үшін елдегі банктармен бірлесіп, жобалар жасалғанын шағын өндірістердің кооперативтік

verimli kullanılabilmesine ve sera üretiminin artmasına katkı sağlamaktadır. Özbekistan, sera üretimi alanında bölgedeki en büyük tarım ihracatı yapan ülke konumuna gelmiştir. Aile birliklerine sağlanan desteklerle örnek bir atılım gerçekleştirilerek ülke içi tarım sektöründeki yenilikler ile ekonomiye katkı sağlanmaktadır.

Kaynakça:

1. Gazeta.uz (2020). Narenciye, Subtropikal ve Tropikal Meyvelerden Oluşan Bir Merkez Kurulacak. Alınan yer: <https://www.gazeta.uz/ru/2020/02/21/lemons/>. Erişim tarihi: 11.02.2021.
2. Konya Ticaret Odası (2017). Özbekistan Cumhuriyeti Ülke Raporu. Alınan yer: <http://www.kto.org.tr/d/file/ozbekistan-ulke-raporu-2017.pdf>. Erişim tarihi: 09.04.2021.
3. Lex.uz (2020). Özbekistan Cumhuriyeti'nde 2020-2030 için Su Güvenliğini Geliştirilmesi Kavramının Onaylanması Hakkında. Alınan yer: <https://lex.uz/docs/4892946>. Erişim tarihi: 10.04.2021.
4. Özbekistan Cumhurbaşkanlığı (2020a). Sera Üretimi Niteliksel Olarak Yeni Boyutlara Yükelecek. Alınan yer: <https://president.uz/ru/lists/view/4095>. Erişim tarihi: 09.02.2021.
5. Özbekistan Cumhurbaşkanlığı (2020b). Özbekistan'ın Tarım İşçilerine Sesleniş Konuşması. Alı-

birigudің маңызды екенін айтты. «Бір аудан – бір өнім» жобасы экспорттық бағытты анықтауға зор мүмкіндік. Жалпы кешенді жүйенің негізінде жылыжай өнімдері бау-бақша және жылыжай шаруашылығын дамыту агентті мамандары бекітіп, жобаны банктердің қарауына жөнелтеді. Шетелдік озық тәжірбелерді қысқа уақытта зерттеп, елдің ауа райы климаттық ерекшелігін сай жаңа стандартқа сай жылы жайлар салынып келеді. Өзбекстан Ауылшауашылық министрлігі Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) Азық-түлік және ауылшаруашылық ұйымы бірлесіп, құны 3,5 миллион долларлық жылыжай жобасын дамыту мақсатында бірлесіп жұмыс атқарып келеді. Қазіргі таңда өзбек үкіметі жылыжай туралы азаматтардың барлық ұсыныстары мен отандық жылыжай өнімдерін қолдауға дайын (Өзбекстан Ауылшаруашылық министрлігі, 2020b).

Соңғы жылдары Өзбекстанның жылыжай арқылы серпінді дамытқан саласы лимон өндерісі. Реформалар жасалып, өнімнің көлемі артты. 2018–2019 жылдары респу-

nan yer: <https://president.uz/ru/lists/view/4009>. Erişim tarihi: 11.02.2021.

6. Özbekistan Cumhurbaşkanlığı (2020c). Kısa Sürede Modern Sera Kompleksinden 480 Bin Dolarlık Kar Elde Edildi. Alınan yer: <https://president.uz/ru/lists/view/3445>. Erişim tarihi: 10.02.2021.
7. Özbekistan Tarım Bakanlığı (2021). Yakın Gelecekte Özbekistan Sera Kompleksine Yeni Bir Sera Getirilecek. Alınan yer: https://www.agro.uz/ru/news/agro/v-blizhayshee-vremya-v-uzbekistane-budut-vnedreny-novye-mekhanizmy-razvitiya-deyatelnosti-teplits/?sphrase_id=25968. Erişim tarihi: 11.02.2021.
8. Uzdaily.uz (2021). Tarımsal Üretim Oranının Artması Nedeniyle Su Kullanımının Öncelikli Alanları. Alınan yer: <https://uzdaily.uz/ru/post/59256>. Erişim tarihi: 24.03.2021.
9. Vedomosti.ru (2018). “Eko-Kültür” Özbekistan’daki En Büyük Domates Üretimini Yaratıyor. Alınan yer: vedomosti.ru/business/articles/2018/10/24/784495-rossiiskii-proizvoditel-ovoschei. Erişim tarihi: 11.04.2021.

бликада шетелден лимон өндірісін дамытуға 46 млн доллар АШҚ доллары көлемінде несие алынып, 730 гектар заманауи үлгідегі лимон плантациясы дайындалып, лимон жылыжайының көлемі республика бойынша 1 221 гектарға жеткен.

Қорыта айтқанда, Өзбекстан жерінің жартысынан астамы егістікке қолайсыз, құрғақ ауа райы болғандықтан және су мен жер ресурстарының жеткіліксіздігіне қарамай әлемдік озық тәжірибелердің ұтымды пайдаланып келеді. Өзбекстан территориясының егістікке қолайлы 10%-дық жер көлімін бұрынғыдан да тиімді пайдалану бойынша, соңғы 30 жылдағы бірнеше реформалар жылыжай өндерісін ұлғайту және жеке сектордың дербес жұмысына қолдау көрсету, ауылшаруашылығын ғылым-зерттеулермен байланыстырулар жақсы нәтижелерін беріп келеді. Ауылшаруашылығында отбасылық бірлестіктерге жасалған мүмкіндіктің арқасында Өзбек-

1 MART 2021 TARİHİNDEN İTİBAREN BAĞ VE SERA KOMPLEKSLERİ İÇİN VERİLEN KREDİLERİN ÖDEME VADESİ 3 YILDAN 7 YILA UZATILDI

ЖЫЛЫЖАЙЛАР ҮШІН БЕРІЛЕТІН НЕСИЕНІ ӨТЕУДІ 3 ЖЫЛДАН 7 ЖЫЛҒА ҰЗАРТЫЛҒАН

станның ауылшаруашылығында түбегейлі өзгерістер орын алды. Өзбекстан жылыжай өндірісі бойынша аймақтағы ауылшаруашылық өнімдерін ең көп экспорттаушы елге айналды. Отбасылық шаруашылықтарға көмек көрсетудің тәртібін қалыптастырған Өзбекстанның ауылшаруашылық саласында елдің дамуына айтарлықтай үлес қосып келеді.

Дереккөз:

1. Ведомости (2018). «Эко-мәдениет» Өзбекстандағы ең үлкен қызанақ өндірісін жасайды. Сілтеме: vedomosti.ru/business/articles/2018/10/24/784495-rossiiskii-proizvoditel-ovoschei. Қаралған уақыт: 11.04.2021.
2. Газета.uz (2020). Цитрустың, субтропикалық және тропикалық жемістер орталығы құрылады. Сілтеме: <https://www.gazeta.uz/ru/2020/02/21/lemons/>. Қаралған уақыт: 11.02.2021.
3. Кония Сауда Палатасы (2017). Өзбекстан Республикасының жылдық есебі. Сілтеме: <http://www.kto.org.tr/d/file/ozbekistan-ulke-raporu-2017.pdf>. Қаралған уақыт: 09.04.2021.
4. Lex.uz (2020). Өзбекстан Республикасында 2020-2030 жылдарға арналған су қауіпсіздігі туралы тұжырымдамасы. Сілтеме: <https://lex.uz/docs/4892946>. Қаралған уақыт: 10.04.2021.
5. Өзбекстан Президентінің сайты (2020a). Жылыжай өндірісі сапалы түрде жаңа биіктерге көтеріледі. Сілтеме: <https://president.uz/ru/lists/view/4095>. Қаралған уақыт: 09.02.2021.
6. Өзбекстан Президентінің сайты (2020b). Өзбекстанның ауылшаруашылық қызметкерлеріне. Сілтеме: <https://president.uz/ru/lists/view/4009>. Қаралған уақыт: 11.02.2021.
7. Өзбекстан Президентінің сайты (2020c). Қысқа уақытта заманауи жылыжайдан 480 мың доллар пайда түсті. Сілтеме: <https://president.uz/ru/lists/view/3445>. Қаралған уақыт: 10.02.2021.
8. Өзбекстан Ауылшаруашылық министрлігі, (2020) Жақын уақытта Өзбекстан жылыжай кешеніне жаңа жылыжай енгізбек. Сілтеме: https://www.agro.uz/ru/news/agro/v-blizhayshee-vremya-v-uzbekistane-budut-vnedreny-novye-mekhanizmy-razvitiya-deyatelnosti-teplits/?sphrase_id=25968. Қаралған уақыт: 11.02.2021.
9. Uzdaily.uz (2021). Ауылшаруашылығындағы өнім көлемінің артуымен су қолданудың басым бағыттары. Сілтеме: <https://uzdaily.uz/ru/post/59256>. Қаралған уақыт: 24.03.2021.

KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ'NİN ENERJİ POTANSİYELİ: SORUNLARI VE GELECEĞİ

ZHANDOS RANOV

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРЫ

ҚЫРҒЫЗСТАННЫҢ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІ: ПРОБЛЕМАЛАРЫ МЕН БОЛАШАҒЫ

Kirgizistan, enerji potansiyeli yüksek bir ülkedir. Ülkede 2010-2020 yılları arasında elektrik enerjisinin yaklaşık %90'ı hidroelektrikten üretilmiş ve yıllık ortalama üretim hacmi 12—13 terawatt-saati (TWh) bulmuştur (Unece.org, 2019). Kirgizistan, kendi elektrik ihtiyacını tam olarak karşılama potansiyeline sahiptir. Lakin mevsimsel değişimler, ülkenin elektrik üretiminde belirli dönemlerde sorunlara neden olmaktadır. Örneğin kışın donan nehirler nedeniyle hidroelektrik santalleri iç ihtiyacı karşılayacak düzeyde bile elektrik üretiminde sıkıntılar yaşamakta olup, bu durum bahar ve yaz aylarına gelindiğinde ise üretilen enerjinin depolanmasındaki altyapı yetersizliği nedeniyle de kayıplara yol açmaktadır (Soros.kg, 2011). Bu durumda bile ülkedeki hidroenerji potansiyelinin %10'undan daha azı kullanılmaktadır (Ec.europa.eu, 2019).

Gelişmiş bir hidroenerji sektörüne sahip ülkelerin hidroenerji potansiyelinin %30'undan fazlasını kullandığı dikkate alındığında, Kirgizistan Cumhuriyeti'nin enerji sektörünün geliştirilmesi için gelecekte büyük imkanlarının bulunduğu ifade edilebilir (Adb.org, 2014). Kirgizistan Cumhuriyeti'nin elektrik üretimi konusundaki

**KIRGIZİSTAN,
ENERJİ POTANSİYELİ
YÜKSEK BİR ÜLKEDİR.
ÜLKEDEN 2010-2020
YILLARI ARASINDA
ELEKTRİK ENERJİSİNİN
YAKLAŞIK %90'I
HİDROELEKTRİK
ÜRETİLMİŞ VE YILLIK
ORTALAMA ÜRETİM
HACMİ 12—13
TERAWATT-SAATİ
(TWH) BULMUŞTUR**

**ҚЫРҒЫЗСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫ БАЙ
ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ
ӘЛЕУЕТКЕ ИЕ. ЕЛДЕ
2010-2020 ЖЫЛДАР
АРАЛЫҒЫНДА ЭЛЕКТР
ЭНЕРГИЯСЫНЫҢ
ШАМАМЕН 90%-
Ы ГИДРОЭЛЕКТР
ЭНЕРГИЯСЫНАН
ӨНДІРІЛДІ, АЛ
ОРТАША ЖЫЛДЫҚ
ӨНДІРІС КӨЛЕМІ 12-
13 ТЕРАВАТТ-САФАТТЫ
(TWH) ҚҰРАДЫ**

Қырғызстан Республикасы бай энергетикалық әлеуетке ие. Елде 2010-2020 жылдар аралығында электр энергиясының шамамен 90%-ы гидроэлектр энергиясынан өндірілді, ал орташа жылдық өндіріс көлемі 12-13 тераватт-сағатты (TWh) құрады (Unece.org, 2019). Қырғызстанның өзінің электр энергиясына деген қажеттіліктерін толық қанағаттандыру мүмкіндігі бар. Алайда, маусымдық өзгерістер белгілі бір кезеңдерде елдің электр энергиясын өндіруде қиындықтар туғызады. Мысалы, қыста өзендердің қатуына байланысты су электр станциялары электр энергиясын өндіруде тіпті ішкі қажеттіліктерді қанағаттандыруда да қиындықтарға тап болады, ал көктем және жаз айларында болса, өндірілетін энергияны сақтау үшін қажетті инфрақұрылымның жеткіліксіз болуы себебінен де шығындарға әкеліп соғуда (Soros.kg, 2011). Тіпті бұл жағдайда да елдегі гидроэнергетикалық әлеуеттің 10%-нен азы ғана қолданылады (Ec.europa.eu, 2019).

Гидроэнергетикалық секторы дамыған елдердің өздерінің гидроэнергетикалық әлеуетінің 30%-тен

çабалары ve çalışmalarının, eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ülkeleri ile karşılaştırıldığında geride kaldığı görülmektedir (Adb.org, 2019).

Ülkede, elektrik endüstrisinin ekonomik büyümeyi ve refahı artırma potansiyelinin önünde bir takım engeller bulunmaktadır. Ülkedeki mevcut varlıkların üretkenlik seviyesi düşüş gösterirken, hızlı büyüyen ve artan iç talebi karşılama gücünü daha da zayıflatmaktadır. Özellikle kış mevsiminde talebin karşılanması zorlaşmaktadır. Neticede bu sorun, yerli tüketiciler için sağlanan ucuz tarifeler nedeniyle bakım ve yeni üretim projelerine yeterince kaynak ayırlamamasına sebebiyet vererek durumu daha da karmaşık bir hale getirmektedir (Polpred.com, 2021).

Son yıllarda, ihracat fiyatlarının artması, tarifeler ile bakım ücreti arasındaki dengeyi biraz daraltmıştır. Bu durumun borç ödemelerinin de artmasına neden olması beklenmektedir. Böylelikle, 2023 yılında, yatırımlar hesaba

↑

астамын пайдаланатынын ескерсек, Кыргызстанның энергетикалық секторының болашақ дамуы үшін мүмкіндіктердің бар екендігін айтуға болады (Adb.org, 2014). Кыргызстанның электр энергиясын өндіру үшін жұмсаған күш-жігері мен атқарған жұмыстары бұрынғы Кеңес Одағы елдерімен салыстырғанда әлдеқайда артта қалып қойған (Adb.org, 2019).

Елдегі электрикалық индустрияның, экономикалық әуелет пен әл-ауқаттың артуына кедергі болып жатқан бір-бірімен байланысты мәселелер болғаны мәлім. Елдегі аталмыш саланың өнімділік деңгейі төмендей түссе, керісінше қарқынды даму үстіндегі арта түскен ішкі сұранысты қанағаттандыру күші одан әрі әлсіруде. Әсіресе, қыс мезгілінде сұранысты қанағаттандыру күші әлсірей түседі. Нәтижесінде жергілікті тұтынушыларға арзан тариф ұсынылуына байланысты күтім мен жаңа өндіріс жобаларына жеткілікті қаражат бөлінбеуі салдарынан бұл проблема күрделенетүсуде

алынмады, takdirde ve tarifelerin artırılmaması durumunda, sektördeki mali açık yaklaşık olarak GSYİH'nin %1'ine denk gelecektir (Oecd.org, 2020).

Dünya Bankası'nın tahminlerine göre 2030 yılında, Kırgızistan'ın elektrik arzının 900 gigawatt-saate çıkması beklenmektedir. Bu rakam 2015'te 581 gigawatt-saate denk gelmektedir. Bu artışın önemli nedenlerinden birisi de merkezi ısıtma sistemine bağlı olmayan kırsal kesimlerdeki ısıtma ve su sistemlerinin elektrik ile çalıştırılmakta olmasıdır (Imf.org, 2020).

Kırgızistan'ın enerji sektörünün yaklaşık yüzde 30'unu oluşturan Toktogul Hidroelektrik Santrali (HES) de dahil olmak üzere mevcut hidroelektrik santrallerin kapasitesinin yaklaşık %45'inin kullanım ömrü sona ermektedir. Elektrik iletim ve dağıtım ağında da kayıplar yaşanmaktadır (Unece.org, 2019). Son yıllarda, enerji sektöründeki yerli ve yabancı yatırımcıların desteğiyle yeni yatırımlar yapılmış, mevcut tesisler onarılmıştır. Ancak

**DÜNYA BANKASI'NIN
TAHMİNLERİNE
GÖRE 2030 YILINDA,
KIRGIZİSTAN'IN
ELEKTRİK ARZININ
900 GİGAWATT-
SAATE ÇIKMASI
BEKLENMEKTEDİR**

**ДҮНИЕЖҮЗІЛІК
БАНКТИҢ ЗЕРТТЕУІ
БОЙЫНША,
ҚЫРҒЫЗСТАННЫҢ
ЭЛЕКТР ҚУАТЫМЕН
ҚАМТАМАСЫЗ ЕТІЛУІ
2030 ЖЫЛЫ 900
ГИГАВАТТҚА ДЕЙІН
КӨТЕРІЛЕДІ ДЕП
БОЛЖАНУДА**

(Polpred.com, 2021).

Соңғы жылдары экспорттық бағалардың өсуі тарифтер мен техникалық қызмет көрсету арасындағы айырмашылықты біршама қысқартты. Бұнымен қоса, елде қарыз төлемдері де артады деп күтілуде. Осылайша, 2023 жылы, инвестициялар есептелмеген жағдайда, тарифтер көтерілмесе, сектордағы қаржы тапшылығы шамамен ЖІӨ-нің 1%-ін құрайтын болады (Oecd.org, 2020).

Дүниежүзілік банктің зерттеуі бойынша, Қырғызстанның электр қуатымен қамтамасыз етілуі 2030 жылы 900 гигаваттқа дейін көтеріледі деп болжануда. Бұл көрсеткіш 2015 жылғы 581 гигаваттқа сәйкес келген еді. Бұл өсудің маңызды себептерінің бірі - орталық жылыту жүйесіне қосылмаған ауылдық жерлердегі жылу және су жүйелерінің электр қуатымен жұмыс істеуі болыптабылады, бұл электр энергиясын тұтынудың артуына әкеледі (Imf.org, 2020).

сектордегі финансал durumun zayıf olmasından dolayı bu yatırımlar da yeterli olmamıştır. Mevcut sermaye varlıklarının korunması ve iyileştirilmesi için yetersiz yatırım gelecekte daha yüksek harcamalarını yapılmasına sebebiyet verebilir.

Kırgızistan'ın enerji sektöründe son zamanlardaki görülen düşük elektrik tarifeleri bazı mali sıkıntılar yaratmaktadır. Elektrik tüketicilerinin yarısından fazlası, çok düşük tarifelere göre ödeme yapmaktadır. Ülkede tarifeler, hizmet maliyetinin sadece %40'ını karşılamaktadır (Polpred.com, 2021). Bunlara, ödenmeyen elektrik faturaları gibi teknik ve ticari kayıpları da ekleyebiliriz.

Özetle, enerji sektörünün, özellikle de yeni yatırımlar noktasında önemli mali desteğe ihtiyacı olduğu söylenebilir. Bu sektördeki yatırımların çoğu, bütçe yoluyla yeniden kredilendirilen uluslararası finans kuruluşları tarafından finanse edilmektedir. Elektrik şirketlerinin Kırgızistan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı'na olan borcu 2016 yılında GSYİH'nin yaklaşık %20'sine ulaşmıştır. Sektörün mali durumu göz önüne alındığında, bu kurumların tamamen bütçe desteğine ihtiyaç duyması muhtemeldir. Bütçe desteği ayrıca merkezi ısıtma ve sıcak su teminine kadar uzanmaktadır. Uluslararası Para Fonu (UPF) uzmanlarının son sübvansiyon incelemelerinde elektrik, merkezi ısıtma ve sıcak su için combine sübvansiyonların GSYİH'nin %3'ünü oluşturduğu görülmektedir (Imf.org, 2020).

Dünya Bankası'nın 2017 yılı raporuna göre, tüketiciler yüksek elektrik fiyatlarını, hükümetin yolsuzluğu azaltma girişiminin bir parçası olarak görmektedir (Dünya Bankası, 2018). Ülkedeki elektrik sektörünün karşı karşıya olduğu genel zorluklar göz önüne alın-

ÜLKEDEKİ ELEKTRİK SEKTÖRÜNÜN KARŞI KARŞIYA OLDUĞU GENEL ZORLUKLAR GÖZ ÖNÜNE ALINDIĞINDA, REFORM İÇİN KAPSAMLI BİR YAKLAŞIMIN GEREKLİ OLDUĞU HUSUSU AŞIKARDIR

ЕЛДЕГІ ЭЛЕКТР ЭНЕРГЕТИКАСЫ САЛАСЫНДА КЕЗДЕСЕТІН КЕҢ ТАРАЛҒАН ҚИЫНДЫҚТАРДЫ ЕСКЕРЕ ОТЫРЫЛЫП, РЕФОРМАЛАУДЫҢ КЕШЕНДІ БОЛУЫНА КӨҢІЛ АУДАРУ КЕРЕК

Қырғызстанның энергетикалық секторының шамамен 30%-ын құрайтын Тоқтоғұл ГЭС (ЖЭС) қоса алғанда, қолданыстағы қуаттылықтың шамамен 45%-інің қолданылу мерзімі аяқталған. Сондай-ақ, электр энергиясын беру және тарату желісінде де шығындар бар (Unesco.org, 2019). Соңғы жылдары энергетика саласындағы отандық және шетелдік инвесторлардың қолдауымен жаңа инвестициялар жасалды, қолданыстағы нысандар жөнделді. Алайда, сектордағы қаржылық жағдайдың нашарлығына байланысты бұл инвестициялар жеткіліксіз болды. Қолданыстағы капитал активтерін сақтап қалу және жетілдіру үшін инвестициялардың жеткіліксіз болуы қаражаттың жойылуын тездетуі мүмкін және болашақта үлкен шығындарға жол ашуы ықтимал.

Қырғызстанның энергетикалық секторындағы электр энергиясы тарифтерінің көтерілуі кейбір қаржылық қиындықтарды тудырып отыр. Электр энергиясын тұтынушылардың жартысынан астамы өте төмен тарифтер бойынша төлем жасап отыр. Елдегі тарифтер қызмет құнының тек 40%-ын ғана қамтиды (Polpred.com, 2021). Басқа факторлардың арасында төленбеген электр қарыздары секілді техникалық және коммерциялық шығындар да бар.

Қорытындылай келе, энергетика секторы, әсіресе, жаңа инвестициялар мәселесі бойынша қаржылай қолдауды қажетсінеді. Бұл сектордағы инвестициялардың басым бөлігі бюджет арқылы қайта несиленетін халықаралық қаржы институттары тарапынан қаржыландырылады. Электр энергетикасы компанияларының Қырғыз Республикасының Қаржы министрлігіне қарызы 2016 жылы ЖІӨ-нің шама-

дığında, reform için kapsamlı bir yaklaşımın gerekli olduğu hususu aşıkardır. Enerji sektöründe verimliliği artırmak için sektörün geliştirilmesine yönelik çalışmalara devam etmek oldukça önemlidir. Elektrik iletim ve dağıtım ağlarındaki iyileştirmeler mevsimsel açıkların azaltılmasına yardımcı olabilir. Bununla birlikte, kamu sektörünün finansal kapasitesini aşan önemli yatırım ihtiyaçları dikkate alındığında, özel yatırımcıları çekmek için resmi organların, tüm işletme harcamalarını, sermaye katkılarını tamamıyla geri kazandıracak elverişli bir iş ortamını yaratması gerekmektedir. Bu bağlamda, iyi yönetim ve siyasal istikrar, özel yatırımcıların enerji sektöründeki projelere karşı güven kazanmalarında önemli bir rol taşıyacaktır. Böyle bir güvenin sağlanması, uzun vadeli kaynak tahsis edilmesi açısından önemlidir. Resmi kurumların, elektrik üretim kaynaklarını çeşitlendirmek ve enerji güvenliğini güçlendirmek için hidroelektrik dışında alternatif enerji kaynaklarını geliştirmeleri de gerekmektedir.

Zengin hidroelektrik kaynaklarıyla Kırgız Cumhuriyeti'nin elektrik sektörü yüksek büyüme ve ihracat potansiyeline sahiptir (Adb.org, 2019). Ancak, maliyetinden daha az olan

мен 20%-ына жетті. Сектордың қаржылық жағдайын есепке алғанда, бұл ұйымдардың толығымен бюджеттендірілуі мүмкін. Бюджеттік қолдау сонымен қатар орталық жылыту мен ыстық суға да жайылуда. Халықаралық валюта қорының (ХВҚ) соңғы зерттеулеріне сүйенсек, электр энергиясына, орталық жылытуға және ыстық суға арналған аралас субсидиялардың көлемі ЖІӨ-нің 3%-ын құрауда (imf.ogr 2020).

Дүниежүзілік банктің 2017 жылғы есебіне сәйкес, тұтынушылар электр энергиясының жоғары бағаларын, сыбайлас жемқорлықты азайту бойынша үкіметтің әрекеттерін, электр қуатын кесу және қызметтер сапасын реформаның басты тараптары ретінде көреді (Әлем Банкі, 2018). Елдегі электр энергетикасы саласында кездесетін кең таралған қиындықтарды ескере отырылып, реформалаудың кешенді болуына көңіл аудару керек. Энергетикалық секторда өнімділікті арттыру үшін дамытушы серіктестермен жұмысты жалғастыру өте маңызды. Электр энергиясын беру және тарату желісіндегі жақсартулар маусымдық тапшылықты азайтуға көмектеседі. Сонымен қатар, мемлекеттік сектордың

tarifeler, enerji şirketlerini ciddi finansal zorluklara maruz bırakmakta ve bunun yanında sektördeki kronik bakım, onarım ve yatırım yetersizliği mevcut sınırlı üretimi olumsuz yönde etkilemektedir. Sektörü yeniden canlandırmak ve ekonomik potansiyelini tam kapasite kullanımının önünü açabilmek için mevcut tarife politikasından acil reforma ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynaklar:

1. Adb.org (2014). Ekonominin Stratejik Değerlendirmesi. Alınan yer: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/154075/kyrgyz-republic-strategic-assessment-economy-ru.pdf>. Erişim tarihi: 22.03.2021.
2. Adb.org (2019). Büyüme Potansiyelinin Geliştirilmesi. Alınan yer: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/648501/kyrgyz-republic-growth-potential-ru.pdf>. Erişim tarihi: 23.03.2021.
3. Adb.org (2019). Savunmazlıktan Refaha. Alınan yer: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/530371542660732945/pdf/129911-RUSSIAN-19-11-2018-17-33-47-KyrgyzRepublicSCDRussianFinal-November.pdf>. Erişim tarihi: 23. 03.2021.
4. Dünya Bankası (2018). Dünya Bankası Verileri. Alınan yer: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/358791542423680772/pdf/Kyrgyz-Republic-Country-Partnership-Framework-for-the-Period-FY19-FY22.pdf>. Erişim tarihi: 22.03.2021.
5. Imf.org (2020). Kırgız Cumhuriyeti Raporu. Alınan yer: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/dsa/pdf/2020/dsacr2090.pdf>. Erişim tarihi: 23.03.2021.
6. Ec.europa.eu (2019). Kırgız Cumhuriyeti'nin Hidroelektrik Santrali. Alınan yer: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/omurbek_jenishbekov.pdf. Erişim tarihi: 23.03.2021.
7. Oecd.org (2020). Orta Asya Ülkelerinde COVID-19. Alınan yer: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/central-asia/COVID-19-crisis-response-in-Central-Asia-Russian.pdf>. Erişim tarihi: 22.03.2021.
8. Polpred.com (2021). Kırgızistan. Alınan yer: <https://polpred.com/news/?-cnt=76§or=19>. Erişim tarihi: 22.03.2021.
9. Soros.kg (2011). Kırgızistan Cumhuriyeti'nde Elektrik Sektörünün Olumsuz Durumunun Nedenleri. Alınan yer: https://soros.kg/srs/wp-content/uploads/2019/08/Situation-in-energysystem_problems.pdf.

ÖZETLE, ENERJİ SEKTÖRÜNÜN, ÖZELLİKLE DE YENİ YATIRIMLAR NOKTASINDA ÖNEMLİ MALİ DESTEĞE İHTİYACI OLDUĞU SÖYLENEBİLİR

**ҚОРЫТЫНДЫЛАЙ
КЕЛЕ, ЭНЕРГЕТИКА
SEKTÖRÜ,
ӘСІРЕСЕ, ЖАҢА
ИНВЕСТИЦИЯЛАР
МӘСЕЛЕСІ БОЙЫНША
ҚАРЖЫЛАЙ
ҚОЛДАУДЫ
ҚАЖЕТСІНЕДІ**

қаржылық мүмкіндіктерінен тыс инвестициялық қажеттіліктерді ескере отырып, жеке инвесторларды тарту үшін, ресми мекемелер барлық операциялық шығындарды, капитал үлестерін қайтаратын қолайлы бизнес ортаны құрулары қажет. Осыған байланысты, жақсы басқару және саяси тұрақтылық жеке инвесторлардың энергетика саласындағы жобаларға деген сенімінің артуында маңызды рөл атқаратын болады. Мұндай сенімге ие болу ұзақ мерзімді ресурстарды бөлуде маңызды болып табылады. Сонымен қатар, мемлекеттік мекемелер электр энергиясын өндіру көздерін әртараптандыру және энергетикалық қауіпсіздікті күшейту үшін гидроэнергетикадан басқа баламалы энергия көздерін дамытуы қажет.

Маңызды гидроэнергетикалық ресурстарына ие Қырғызстанның электр энергиясы секторы жоғары даму мен экспорттау мүмкіндігіне ие (Adb.org, 2019). Бірақ өзінің құнын ақтамайтын арзан тариф деңгейі энергетикалық компанияларды елеулі қаржылық қиындықтарға ұшыратты, сонымен бірге, секторда техникалық қызмет көрсету, жөндеу және инвестициялардың созылмалы жетіспеушілігі өзі де шектеулі өндіріске кері әсерін тигізуде. Сектордың өміршеңдігін қалпына келтіру және экономикалық әлеуеттің арттыру үшін қолданыстағы тарифтік саясатты шұғыл реформалау қажет.

Дереккөз:

1. Adb.org (2014). Экономиканы стратегиялық бағалау. Сілтеме: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/154075/kyrgyz-republic-strategic-assessment-economy-ru.pdf>. Қаралған уақыты: 22.03.2021.
2. Adb.org (2019). Өсу Әлеуетін Дамыту. Сілтеме: <https://www.adb.org/sites/>

kabar.kg

Ерісім tarihi: 21.03.2021.

10. Unece.org (2019). Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Sürdürülebilir Enerji Üzerine Ulusal Eylem Planı. Alınan yer: https://unece.org/fileadmin/DAM/project-monitoring/unda/16_17X/E2_A2.3/NSEAP_Kyrgyzstan_RUS.pdf. Erişim tarihi: 21.03.2021.
11. Unece.org (2019). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yenilikler. Alınan yer: https://unece.org/DAM/ceci/publications/I4SD_Kyrgyzstan/ECI_CECI_25_RUS_for_web.pdf. Erişim tarihi: 22.03.2021.

default/files/publication/648501/kyrgyz-republic-growth-potential-ru.pdf. Қаралған уақыты: 23.03.2021.

3. Adb.org (2019). Қорғандан Өркендеуге. Сілтеме: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/530371542660732945/pdf/129911-RUSSIAN-19-11-2018-17-33-47-KyrgyzRepublicSCDRussianFinalNovember.pdf>. Қаралған уақыты: 23.03.2021.
4. Ec.europa.eu (2019). Қырғыз Республикасының СЭС. Сілтеме: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/omurbek_jenishbekov.pdf. Қаралған уақыты: 23.03.2021.
5. Imf.org (2020). Қырғыз Республикасының ХБК баяндамасы. Сілтеме: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/dsa/pdf/2020/dsacr2090.pdf>. Қаралған уақыты: 23.03.2021.

6. Oecd.org (2020). КОВИД-19 Орталық Азия елдерінде. Сілтеме: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/central-asia/COVID-19-crisis-response-in-Central-Asia-Russian.pdf>. Қаралған уақыты: 22.03.2021.
7. Polpred.com (2021). Қырғызстан. Сілтеме: <https://polpred.com/news/?cnt=76§or=19>. Қаралған уақыты: 22.03.2021.
8. Soros.kg (2011). Қырғыз Республикасындағы Электр Энергетикасының Қолайсыз Жағдайының Себептері. Сілтеме: https://soros.kg/srs/wp-content/uploads/2019/08/Situation-in-energysystem_problems.pdf. Қаралған уақыты: 21.03.2021.
9. Unece.org (2019). Қырғыз Республикасының Тұрақты Энергетика Жөніндегі Ұлттық Іс-Қимыл Жоспары. Сілтеме: https://unece.org/fileadmin/DAM/project-monitoring/unda/16_17X/E2_A2.3/NSEAP_Kyrgyzstan_RUS.pdf. Қаралған уақыты: 21.03.2021.
10. Unece.org (2019). Тұрақты даму үшін инновациялар. Сілтеме: https://unece.org/DAM/ceci/publications/I4SD_Kyrgyzstan/ECI_CECI_25_RUS_for_web.pdf. Қаралған уақыты: 22.03.2021.
11. Халықаралық Валюта Қоры (2018). Дүниежүзілік Банктің Деректері. Сілтеме: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/358791542423680772/pdf/Kyrgyz-Republic-Country-Partnership-Framework-for-the-Period-FY19-FY22.pdf>. Қаралған уақыты: 22.03.2021.

4 MART 2021 TARİHİNDE “İKLİM VE ENERJİ FORUMU 2021” BAŞARIYLA GERÇEKLEŞTİRİLDİ

2021 ЖЫЛЫ 4 НАУРЫЗДА «КЛИМАТ ЖӘНЕ ЭНЕРГЕТИКА ФОРУМЫ 2021» ТАБЫСТЫ ӨТТІ

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü, Gazi Üniversitesi ve Türkiye Enerji Stratejileri ve Politikaları Araştırma Merkezi (TESPAM) iş birliğinde organize edilen “İklim ve Enerji Forumu 2021” 4 Mart 2021 tarihinde çevrimiçi olarak gerçekleştirildi.

“İklim ve Enerji”, “İklim Değişikliği ile Uluslararası Mücadele, Finansman ve Teknoloji”, “İklim Değişikliği Algısı ve Sosyolojik Yönleri”, “İklim ve Su Güvenliği”, “İklim Değişikliği, Buzullar, Pandemi ve Yeni Biyolojik Riskler” ve “İklim Değişikliği Toprak – Gıda – Orman Güvenliği” olmak üzere 6 oturumda 22 katılımcının sunum yaptığı Forum, sırasıyla TESPAM Başkanı

2021 жылы 4 наурызда Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институты, Гази университеті және Түркияның Энергетика стратегиясы және саясатын зерттеу орталығы (TESPAM) бірлесіп ұйымдастырылған «Климат және энергетика форумы 2021» онлайн режимінде өткізілді.

«Климат және энергетика», «Климаттың өзгерісіне қарсы халықаралық күрес, қаржыландыру және технология», «Климаттың өзгеруі туралы түсінік және оның әлеуметтік аспектілері», «Климат және су қауіпсіздігі», «Климаттың өзгеруі, мұздықтар, пандемия және жаңа биологиялық тәуекелдер» және «Климат өзгерісі: топырақ, азық-түлік, ауа және орман қауіпсіздігі» сияқты 6 сессияда 22 қатысушы баяндама жасаған форумда TESPAM төрағасы Оғузхан Акыенер, Гази университетінің ректоры, профессор, доктор Муса Йылдыз және Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің Өкілетті кеңес төрағасы, профессор, доктор Мұхиттин Шімшектің ашылу сөздерімен басталды.

Бірінші болып сөз сөйлеген TESPAM төраға-

Oğuzhan Akyener, Gazi Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Musa Yıldız ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı Prof. Dr. Muhittin Şimşek'in açılış konuşmaları ile başladı.

İlk konuşmacı olan TESPAM Başkanı Oğuzhan Akyener, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin artık bireysel düzeyde hissetmeye başladığımız önemli sorunlardan biri haline geldiğini, her gün karşımıza çıkan ve artık sıradanlaşmaya yüz tutmuş gibi görünen afetler ve bunların neden olduğu sonuçların bir güvenlik riski olarak insanlığı tehdit ettiğini ifade etti. İklim değişikliğine bağlı olarak CO2 salınımını azaltma amacına yönelik yeni uluslararası toplantılar yapılacağı ve bu bağlamda sera gazı salınımına yönelik politikalar noktasında daha fazla baskı uygulayan bir mekanizmalar geliştirilecektir. İklim değişikliği ve buna yönelik önleyici politikalarını geliştirilmesine ilişkin araştırmalarını önemi artmaktadır. Bu çerçevede TESPAM, iklim değişikliği de dâhil olmak üzere çok sayıda uluslararası çalışma yaparak literatüre yeni fikirler kazandırmaktadır. Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü ve Gazi Üniversitesi ile birlikte düzenlenen "İklim ve Enerji Forumu 2021" etkinliğinin de bu alandaki çalışmalara önemli katkı sağlayacağı umulmaktadır.

İkinci olarak açılış konuşmasını yapan Gazi Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Musa Yıldız, tüm dünyanın çağımızda karşı karşıya kaldığı en büyük sorunlardan birinin iklim değişikliği olduğunu belirtti. Prof. Dr. Musa Yıldız, konuşmasının devamında başta fosil yakıtların aşırı kullanımı olmak üzere insan kaynaklı etkilerin dünyamızı iklimsel yapısında geri döndürülemez hasarlar bırakma eğiliminde olduğunu vurguladı. Mevcut üretim biçimlerinin ve günlük hayat pratiklerinin yoğun enerji tüketimi gerektirdiği günümüzde enerjiyi üretme ve kullanma biçiminin sürdürülebilir olmaktan uzaklaşmıştır. Prof. Dr. Musa Yıldız, bütün insanlık için önemli olan iki konunun kavşak noktasında iklim ve enerji meselelerini tartışmak ve konuyla ilgili bilimsel bilgi birikimine katkıda bulunmak amacıyla yapılan söz konusu Forumun düzenlenmesinde emeği geçen herkese teşekkürlerini sunarak konuşmasını tamamladı.

сы Огузхан Акиенер ғаламдық жылыну және климаттың өзгеруі әр адам сезіне бастаған маңызды проблемалардың біріне айналғанын, күн сайын кездесетін және қалыпты жағдай болып көрінетін апаттар мен олардың салдары қауіпсіздік қтері ретінде адамзатқа қауіп төндіріп отырғанын тілге тиек етті. Атап айтқанда, климаттың өзгеруіне байланысты CO2 шығарындыларын азайту мақсатында жаңа халықаралық кездесулер өткізіледі, осыған байланысты парниктік газ шығарындыларына қатысты саясат тұрғысынан көп қысым жасайтын механизмдер жасалатын болады. Ол үшін климаттың өзгеруі және алдын-алу саясатын жасау жөніндегі зерттеулердің маңызы артып келеді. Осыған байланысты TESPAM климаттың өзгеруін қамтыған көптеген халықаралық зерттеулер жүргізу арқылы ғылыми әдебиетке жаңа идеялар ұсынуда. Ахмет Ясауи университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институты және Гази университетімен бірге ұйымдастырылған «Климат және энергетика форум 2021» шарасы осы саладағы зерттеулерге үлкен үлес қосады деп үміттенеміз.

Екінші болып ашылу сөзін сөйлеген Гази университетінің ректоры, профессор, доктор Муса Йылдыз заманымызда бүкіл әлем алдында тұрған ең үлкен проблемалардың бірі - климаттың өзгеруі екенін мәлімдеді. Профессор, доктор Муса Йылдыз сөзінің жалғасында адамның әсерінен, әсіресе, қазба отындарының шамадан тыс көп қолданылуы әлемнің климаттық құрылымына орыны толмас зиян келтіріп отырғанын баса айтты. Ағымдағы өндіріс әдістері мен күнделікті өмір тәжірибесі энергияны көп тұтынуды қажет ететін бүгінгі таңда, энергияны өндіру және пайдалану тәсілі тұрақты еместігіне тоқталған профессор, доктор Муса Йылдыз, бүкіл адамзат үшін маңызды екі мәселе аясында климат пен энергетика мәселелерін талқылау және ғылыми әдебиетке өзіндік үлес қосу мақсатында өткізілген форумды ұйымдастыруға үлес қосқандардың барлығына ризашылығын білдіре отырып өз сөзін аяқтады.

Ахмет Ясауи университетінің Өкілетті кеңес төрағасы, профессор, доктор Мұ-

Еткінлігін үчүнцү ачылыс конушмасын yapan Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı Prof. Dr. Muhittin Şimşek, 21. yüzyılda tüm insanlığı karşı karşıya bulunduğu en önemli sorunun çok büyük ihtimalle küresel iklim değişikliği olacağını ifade ederek, iklim değişikliği sorununun merkezinde ise enerji meselesinin yer aldığını vurguladı. Özellikle, 2020 yılında tecrübe ettiğimiz pandemi sürecinin artık insan-çevre ilişkilerinin yeniden ele alınmasının zamanının geldiğini açık bir şekilde gösterdiğini söyleyen Prof. Dr. Muhittin Şimşek, bu noktada, Türkiye ve Kazakistan başta olmak üzere Türk Dünyası'nın enerji alanında iş birliği imkanlarını geliştirmesinin ve giderek önem kazanan küresel iklim değişikliği müzakerelerinde ortak bir tutum benimsemesinin büyük önem taşıdığını belirtti. Bu çerçevede Ahmet Yesevi Üniversitesi, Gazi Üniversitesi ve TESPAM'ın iş birliğinde düzenlenen bu Forum'un iklim ve enerji konularına daha fazla dikkat çekmek, konunun tüm önemli veçhelerini bilimsel düzlemde tartışmak ve karar alıcılara bir bilgi dağarcığı sunmak amacını taşıdığını açıklayan Prof. Dr. Muhittin Şimşek, Forum'un iklim değişikliği ve enerji meselelerine olan akademik ilgiyi artırmanın yanı sıra, kamuoyundaki genel farkındalığa da katkı sunmasını diledi.

Açılış konuşmalarından sonra Forum, moderatörlüğünü Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer'in yaptığı "İklim ve Enerji" başlıklı 1. oturumla devam etti.

Doç. Dr. Vakur Sümer'in takdim konuşmasından sonra söz alan Karadeniz Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi ve Savunma Sanayi Başkanlığı Danışmanı Prof. Dr. Uğur Çevik, "Küresel Isınma" başlıklı sunumunu yaptı. Sunumunda öncelikle iklim krizi ve küresel ısınmanın neden olduğu birçok tehlike vurgu yapan Prof. Dr. Uğur Çevik, bilim insanları arasında sera gazının küresel ısınmanın nedeni olup olmadığına yönelik iki ayrı görüşün bulunduğunu ifade etti. Veriler ışığında sera gazının küresel ısınmanın temel nedeni olduğunu belirten Prof. Dr. Uğur Çevik, atmosferdeki sera gazının artışını önlemede en uygun yolun uygun enerji kaynağı seçimi olduğunu belirtti. Fakat mevcut durumda dünyanın enerji tüketiminin

хиттин Шімшек ХХІ ғасырда бүкіл адамзат дүп келген ең маңызды проблема - жаһандық климаттың өзгеруі болатынын және энергия мәселесі климат өзгерісінің басты тақырыбы екенін баса айтты. 2020 жылы болған пандемиялық үдерістің адам мен қоршаған орта қатынастарын қайта қарау уақыты келгенін айқын көрсететіндігін атап өткен профессор, доктор Мұхиттин Шімшек, қазіргі кезде, әсіресе Қазақстан мен Түркиядағы және түрік әлемінің энергетикалық саласындағы ынтымақтастықты дамытудың мүмкіндіктері туралы айта отырып, климаттың өзгеруі жөніндегі жаһандық келіссөздерде ортақ ұстаным көрсетудің маңызды болып отырғанын тілге тиек етті. Осы бағытта Ахмет Ясауи университеті Гази университетімен және TESPAM-мен ынтымақтаса отырып ұйымдастырған бұл форумның климат пен энергетика мәселелеріне көбірек назар аударуды, мәселенің барлық маңызды аспектілерін ғылыми деңгейде талқылауды және шешім қабылдаушыларға ғылыми ұсыныс беруді мақсат ететіндігіне тоқталған профессор, доктор Мұхиттин Шімшек, форум климаттың өзгеруі мен энергетикалық мәселелерге деген академиялық қызығушылықты арттырып қана қоймай, сонымен бірге жалпы халықтың хабардар болуына ықпал етуін тіледі.

Форумның ашылу сөзінен кейін Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмердің модераторылығындағы «Климат және энергетика» атты бірінші сессиясы басталды.

Доцент, доктор Вакур Сүмердің кіріпсе сөзінен кейін сөз алған Қарадениз техникалық университетінің профессоры және Қорғаныс өнеркәсібі министрілігінің кеңесшісі профессор, доктор Угур Чевик «Ғаламдық жылыну» атты баяндама жасады. Өз баяндамасында профессор, доктор Угур Чевик ғалымдар арасында парниктік газдың ғаламдық жылынудың себебі екендігі туралы екі түрлі пікір бар екенін мәлімдеді. Профессор, доктор Угур Чевик парниктік газ ғаламдық жылынудың негізгі себебі

Neşat Gündoğdu - Sunucu

de fosil yakıtlarının kullanımının liderliği kuruğuna ve güneş, rüzgâr ve su enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından yeterince faydalanılmadığına değinen Prof. Dr. Uğur Çevik, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin önlenmesinde yenilenebilir enerji kaynaklarının yanı sıra nükleer enerjinin kullanımının da kaçınılmaz olduğuna vurgu yaptı.

Oturumun ikinci sunumunu yapan TESPAM Başkanı Oğuzhan Akyener, "İklim Değişikliği ve Enerji" başlıklı sunumunda genelde iklim değişikliğiyle mücadele yöntemleri, özelde sıfır karbon salınım politikasını değerlendirerek, yaptıkları çalışmalardan bahsetti. Birçok ülke için belirlenen karbon salınımını sıfıra indirme hedeflerinin tutarsız olduğunu açıklayan Oğuzhan Akyener, sıfır karbon salınımında özellikle gelişmiş ülkelerin öncü rol oynaması gerektiğini belirtti. İklim ve enerji arasındaki ilişki açısından iklim değişikliğinde enerjinin çözüm olma boyutuna değinen Oğuzhan Akyener, önümüzdeki dönemde nükleer enerjinin giderek önem kazanabileceğini ifade etti.

Forum'un "İklim Değişikliği ile Uluslararası Mücadele, Finansman ve Teknoloji" başlıklı 2. oturumu, TESPAM "Energy Policy Turkey" Dergisi Editörü Mesut Karta'nın

bolyp табылатындығын мәлімдей отырып, атмосферада парниктік газдың көбеюіне жол бермеудің ең қолайлы әдісі - сәйкес келетін энергия көзін таңдау екенін атап өтті. Дегенмен, қазба отынның әлемдік энергия тұтытуда ең негізгі орында екенін, сондай-ақ, күн, жел және су энергиясы сияқты жаңартылатын энергия көздері жеткілікті түрде қолданылмайтындығын тілге тиек еткен профессор, доктор Угур Чевик, жаһандық жылыну мен климаттың өзгеруіне жол бермеу үшін ядролық энергияны және жаңартылатын энергия көздерін қолданудың түпкілікті шешім екенін баса айтты.

Сессияның екінші баяндамасын жасаған TESPAM төрағасы Огузхан Акыенер «Климаттың өзгеруі және энергетика» деп аталатын баяндамасында жалпы климаттың өзгеруіне қарсы күрес әдістерін және көміртегі шығарындыларының нөлдік саясатына шолу жасай отырып, өздері жүргізген зерттеу жұмыстары туралы әңгімеледі. Көптеген елдер үшін көміртегі шығарындыларын нөлге дейін төмендету мақсаттары сәйкес келмейтіндігін түсіндірген Огузхан Акыенер, әсіресе, дамыған елдер көміртегі шығарындыларының нөлдік дең-

moderatörlüğünde gerçekleştirildi.

Oturumun ilk konuşmacısı olan İstanbul Aydın Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Sedat Aybar iklim değişikliği konusunun son zamanların en önemli gündemlerinden biri olduğunu vurgulayarak konuşmasına başladı. Özellikle COVID-19 mücadelesi döneminde ülkelerin para politikaları ve finans sektörünün oldukça zarar gördüğünü dile getiren Prof. Dr. Sedat Aybar, finansman ve finans sektörünün kendi başına yeterli olamayacağını, bunun için kamu politikalarında bütüncül bir bakış açısıyla iklim değişikliğine çözüm arayışlarının geliştirilmesi gerektiğini söyledi. Ayrıca, Merkez Bankası para politikalarının da iklim değişikliği konusunun çözümüne yönelik politikalar arasında ele alınması gerekmektedir. ABD ve Brezilya gibi ülkelerdeki finans sektöründe yaşanan gelişmeler, iklim değişikliği ile doğrudan bağlantılıdır. Enerji kaynaklarının yönetimi, fosil kaynakların kullanılması gibi konular bunların başında gelmektedir.

Oturumun ikinci konuşmacısı Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. İlhan Sağsen, iklim değişikliği konusunu uluslararası mücadele ve uluslararası müzakereler bakımından değerlendirdi. Sunumda, 1990

гейінде жетекші рөл атқаруы керек деп мәлімдеді. Климат пен энергия арасындағы байланыс тұрғысынан климаттың өзгеруіне шешім болатын энергияның өлшеміне сілтеме жасай отырып, Оғузхан Акинер алдағы уақытта ядролық энергияның маңызы арта түсуі мүмкін екенін де атап өтті.

Форумның «Климаттың өзгерісіне қарсы халықаралық күрес, қаржыландыру және технология» тақырыбындағы 2 сессиясын TESPAM-ның “Energy Policy Turkey” журналының редакторы Месут Кара жүргізді.

Сессияның алғашқы баяндамашысы Ыстанбұл Айдын университетінің профессоры Седат Айбар, климаттың өзгеруі мәселесі соңғы уақытта күн тәртібіндегі ең маңызды мәселенің бірі екендігіне назар аударды. Әсіресе, COVID-19 індетімен күрес кезеңінде мемлекеттердің ақша саясаты мен қаржы саласы айтарлықтай зардап шеккенін тілге тиек еткен профессор Седат Айбар, қаржыландыру және қаржы саласының өздігінен жеткіліксіз екенін, сол үшін мемлекеттік саясатта тұтас көзқараспен климат өзгерісіне қатысты шешімдер әзірленуі қажет екендігін айтты. Сонымен қатар, Орталық банктің ақша саясатын да

ылнда BM kararı ile başlayan önemli sürecin, kurumsallaşma açısından önemli bir nokta olduğu vurgulandı. Dr. Sağsen'e göre, 1992'de BM Çevre Anlaşması ve Kyoto Protokolü gibi önemli anlaşmalar, çevre ve iklim değişikliği çabalarının kurumsallaşması ve sistematik müzakere süreci açısından önemli bir başlangıç olmuştur. Ancak devam eden süreçte uluslararası müzakerelerin ve işbirliğinin beklenen düzeyde gelişmediği söylenebilir. Genel olarak devletlerin temel bakış açılarını, enerji tüketim çeşitlerini değiştirmesi ve bu bağlamda finansman ayırması, maliyetlerden dolayı kolay görünmemektedir. Gelişmiş ülkelerin Çin gibi gelişmekte olan ülkeler için taahhüt zorunlulukları bulunmaktadır. Ancak burada hem ABD hem AB üyesi ülkelerin tutumu dikkate alındığında eleştiriye açık samimiyetsiz bir tablonun olduğu açıktır.

Diğer bir konuşmacı olan TESPAM Danışmanlar Kurulu Üyesi Rifat Kılıçay, COVID-19 salgınının günümüzde iklim değişikliği tartışmalarını gölgelediğine vurgu yaparak konuşmasına başladı. Sunumda, 1992'den bu tarafa iklim değişikliği ile ilgili Paris Anlaşması, AB Yeşil Mutabakat müzakerelerinin önemine değinilerek, Türkiye'nin de Paris Anlaşması'nı incelenmekte olduğu ifade edildi. İklim değişikliği, ülkelerin ekonomik modellerini etkilemektedir. Bu bağlamda Türkiye de son yıllarda karbon emisyonu ve yenilenebilir enerji alanlarında birçok projeyi hayat geçirdi. Önümüzdeki günlerde ticaret anlamında da AB açısından 2022 yılında karbon vergisi mekanizması yürürlüğe girecektir. Türkiye'nin coğrafyada yenilenebilir enerji kaynakları açısından komşu ülkelere daha avantajlı bir ülke olduğu görülebilir.

Oturumun son konuşmacısı olan Kent-Çevre-Su Araştırmaları Merkezi Başkanı Reyhan Gündoğdu, ekonomi-politik üzerinden değerlendirmeler yaptı. Sunumda, sermayenin serbest dolaşımı, ekonominin canlanması için kentleşme sürecinden sonra çevre kirliliği konusunun gündeme geldiği ifade edildi. 1970'lerden sonraki süreç, üreten ve tüketen ülkeler arasındaki bağımlılığı hızlandırdığı için çevre politikaları küresel meselelerin önemli bir gündemi haline gelmiştir. Sunumda ayrıca, dünyadaki toplam tatlı su miktarının sadece

климат өзгерісі мәселесін шешуге қатысты саясаттар арасында қарастыру қажет. АҚШ, Бразилия сияқты елдердің қаржы саласында орын алып жатқан өзгерістер де климат өзгерісімен тікелей байланысты, сондай-ақ, энергетика ресурстарын басқару, қазба байлықтарын игеру сияқты мәселелер де басты орында деген пікірлерін білдірді.

Сессияның екінші қонағы Болу Абант Иззет Байсал университетінің оқытушысы, доктор Илхан Сагсен климаттың өзгеруін халықаралық келіссөздер мен халықаралық күрес тұрғысынан баяндады. Өз баяндамасында 1990 жылы БҰҰ шешімімен басталған осы маңызды үдерістің институттандыру тұрғысынан маңыздылығын баса айтты. 1992 жылы БҰҰ Қоршаған ортаны қорғау бағдарламасы және Киото хаттамасы сынды маңызды келісім-шарттардың қоршаған орта және климат өзгеруіне қатысты әрекеттерді институттандыру және жүйелі келіссөз үдерісі тұрғысынан тиімді бастама болғанын атап өтті. Алайда осы үдерісте халықаралық келіссөздер мен ынтымақтастықтың айтарлықтай деңгейде жүріп жатпағанын атап өтуге болады. Жалпы алғанда, мемлекеттерге өздерінің негізгі ұстанымдарын, энергияны тұтыну түрлерін өзгерту және осыған қатысты қаржыландыруды бөлу шығындарға байланысты оңай емес сияқты. Дамыған елдердің Қытай сынды дамушы елдерге қатысты өз міндеттемелері бар. Алайда, АҚШ-тың да, ЕО елдерінің де қарым-қатынасын ескерер болсақ, сынға бей-жай қарамайтын шынайы емес көрініс екені айдан анық.

Тағы бір баяндамашы TESPAM Консультативтік кеңес мүшесі Рыфат Кылычай, COVID-19 індетінің қазіргі таңда климат өзгерісіне қатысты тақырыптарды шетке ысырып қойғанын тілге тиек етіп өз сөзін бастады. Баяндамада 1992 жылдан бергі климат өзгерісіне қатысты Париж келісімі, ЕО Жасыл келісімі келіссөздерінің маңыздылығына тоқталып, Түркияның да Париж келісімін зерттеп жатқанын атап өтті. Климаттың өзгеруі – елдердің экономикалық моделіне әсер етуде. Осы орайда Түркия

%2 civarında olduğu, tarımsal su tüketiminin %70, endüstriyel su tüketiminin ise %22 olduğu bilgisi paylaşıldı. Türkiye açısından bakıldığında kişi başına su varlığı açısından Türkiye'nin dünya sıralamasında 78. sıra ile su fakiri bir ülke konumunda olduğu belirtildi. Son olarak, suyun verimli kullanımının, fiyatlандırma, tarımsal kullanım yöntemleri, yağmur suyundan yararlanma ve susuz çalışan sektörlerin kullanılması gibi mekanizmalara bağlı olduğunun altı çizildi.

Forum'un "İklim Değişikliği Algısı ve Sosyolojik Yönleri" başlıklı 3. oturumu, TESPAM Ekonomi Çalışmaları Koordinatörü Dr. Abdullah Altun'un moderatörlüğünde yapıldı. Oturumda sırasıyla Akdeniz Üniversitesi Arş. Gör. Merve Suzan Ilık Bilben "Küresel İklim Değişikliğinin (KİD) Sosyolojik Yönleri", Uzm. Psikolog Sebahattin Ertunç "İklim Değişikliğinin İnsan Psikolojisi Üzerinde Ne Gibi Etkileri Oluyor?" ve TESPAM Başkanı Oğuzhan Akyener "İklim Değişikliği ve Sosyoloji" başlıklarındaki sunumlarını yaptılar.

Merve Suzan Ilık Bilmen, iklim değişikliğinin toplumsal dinamiklerinin yanı sıra, nedenlerini, sonuçlarını ve çözümlerini sosyolojik bir bakış açısıyla analiz edeceğini belirterek sunumuna başladı. Ilık Bilmen, yaşanan bu krizin itici gücünün toplumsal normların, inançların ve sosyal davranışların derinliklerinde bulunabildiğini ve iklim değişikliğinin aslında doğası gereği sosyolojik bir sorun olduğunu ifade etti. Sosyolojik yaklaşımın, zorunlu göç, artan toplumsal çatışmalar ve adaletsizlik düzeyleri gibi iklim değişikliğinin sosyolojik etkilerinin anlaşılmasında oldukça önemli olduğunu dile getirdi. Ilık Bilmen, iklim değişikliği ve sosyoloji arasındaki ilişkinin genel anlamda toplumsal cinsiyet analizleri, afet yönetimi, halk sağlığı gibi üç ana başlık altında ele alınabileceğini, iklim değişikliğinin aynı zamanda farklı alanlarda eşitsizlikleri derinleştiren bir olgu olduğunu ifade etti. İklim değişikliği, en savunmasız insanlar üzerindeki yüküne odaklanan iklim adaleti, yerel ulusal ve uluslararası düzeyde yüklerini daha eşit ve adil bir şekilde dağıtılmasını teşvik ederek, aslında savunmasız insanların haklarını koruma çabasını taşımaktadır. Ilık Bilmen'e göre 21. yüzyıl dün-

да соңғы жылдары көміртегі шығындыларын және жаңартылатын энергия көздері бойынша көптеген жобаларды жүзеге асырды. Алдағы уақытта сауда тұрғысынан ЕО үшін 2022 жылы көміртек салығы механизмі күшіне енеді. Түркияның аймақтағы көршілес елдер арасында жаңартылатын энергия көздері тұрғысынан неғұрлым қолайлы ел екенін көруге болады.

Сессияның соңғы баяндамашысы «Қала-қоршаған орта-су» ғылыми-зерттеу орталығының басшысы Реййан Гүндогду экономика-саясат тұрғысынан тақырыпқа шолу жасады. Баяндамада қоршаған ортаның ластану мәселесі – капиталдың еркін қозғалысы және экономиканы қалпына келтіру үшін урбанизация үдерісінен кейін пайда болғаны жөнінде айтылды. 1970 жылдардан кейінгі үдеріс өндіруші және тұтынушы елдер арасындағы тәуелділікті күшейткендіктен экологиялық саясат күн тәртібіндегі ғаламдық мәселелердің біріне айналды. Сондай-ақ баяндамашы, әлемде жалпы су қорының 2% ғана екені, ауылшаруашылық үшін 70% су, өндіріс үшін 22% су тұтынылатыны туралы мәліметтермен бөлісті. Түркияға қатысты айтылатын болса, адам басына су қолдану мөлшері тұрғысынан Түркия әлемде 78 орында су тапшылығын көріп отырған елдердің бірі екені көрсетілді. Қорытындылай келе, суды тиімді қолдану – бағалау, ауылшаруашылық үшін қолдану әдістері, жаңбыр суын пайдалану және сусыз жұмыс істейтін салаларды арттыру сияқты механизмдерге байланысты екендігі аталып өтті.

Форумның «Климаттың өзгерісі туралы түсін және оның әлеуметтік аспектілері» атты 3-ші сессиясын TESPAM Экономикалық зерттеулері үйлестірушісі PhD Абдулла Алтун жүргізді. Сессияда Акдениз университетінің ғылыми қызметкері Мерве Сузан Ылық Билмен «Климаттың ғаламдық өзгеруінің әлеуметтік аспектілері», психолог Сабахаттин Эртунч «Климаттың өзгеруі адам психологиясына қалай әсер етеді?» және TESPAM төрағасы Оғузхан Акийер «Климаттың өзгеруі және әлеуметтану» тақырыбында баяндама жасады.

yasındaki yerleşmeyi belirleyen temel faktör, iklim değişikliğidir. Gelişmekte olan ülkelerin hem nüfus artışının fazla olması hem de iklim değişikliğinden en fazla etkilenen bölgeler olması, kaynak paylaşımındaki dengesizliklerle birleştiğinde kitlesel göçleri kaçınılmaz bir hale getirmektedir. Mevcut ampirik araştırmalar incelendiğinde iklim değişikliklerinin etkilerine bağlı olarak göçlerin gerçekleşme biçimleri ve düzenlerinin büyük oranda ülke içinde gerçekleşmesi ve çoğunlukla da kırdan kente yönelmesi gibi zaman zaman bazı ortak noktalarda buluştuğunu, genelleme yapmaya uygun olmayan vakalarını da tespit edilmiştir. Köyden kente göçlerin sebepleri arasında da sel felaketlerinin neden olduğu tahribatlar, örnek olarak verilebilir. İnsanın doğayı tahakkümü altına almaya çalışması sonucunda iklim değişiklikleri küresel bir tehdit hâline gelmiş ve şu an dünyanın 100 yıl öncesine kadar 1-2 derece daha ısınmıştır. Bütün bu nedenlerden dolayı yenilenebilir enerji politikalarının benimsenmesi büyük önem arz etmektedir.

Uzman Klinik Psikolog Sebahattin Ertunç ise sunumunda ana hatlarıyla iklim değişikliğinin insan psikolojisi üzerindeki etkilerinden bahsetti. İnsan, aslında evrenin bir parçası olarak evrenden kesinlikle ayrı düşünülemez. Ev-

Мерве Сузан Ылық Билмен өз баяндамасын климаттың өзгеруінің әлеуметтік динамикаларымен қатар, оның себептерін, нәтижелері мен шешімдерін әлеуметтік тұрғыдан талдайтындығын айтты. Ылық Билмен осы дағдарыстың қозғаушы күшін әлеуметтік нормалардың, нанымдардың және әлеуметтік мінез-құлықтардың тереңдігінен табуға болатындығын, сондай-ақ климаттың өзгеруі іс жүзінде әлеуметтік проблема болып табылатынын мәлімдеді. Ол әлеуметтік тұжырымдаманың мәжбүрлі көші-қон, әлеуметтік қақтығыстар мен әділетсіздік деңгейінің артуы сияқты климаттың өзгеруінің әлеуметтік салдарын түсінуде өте маңызды екенін айтты. Ылық Билмен климаттың өзгеруі мен әлеуметтанудың арасындағы байланысты гендерлік талдау, апаттарды басқару және халықтың денсаулығы сияқты үш негізгі тақырыпта қарастыруға болатындығын және климаттың өзгеруі де әр түрлі салалардағы теңсіздіктерді тереңдететін құбылыс екенін жеткізді. Климаттың өзгеруіне, оның әлжуаз адамдар үшін ауыртпалығына назар аудара отырып, климаттық әділет жергілікті және халықаралық деңгейде ауыртпалықтардың тең және әділетті бөлінуіне ықпал ету арқылы осал адамдардың құқықтарын қорғау бо-

rendeki birtakым деғишкликлер, инсанла бирликте деғишмекте ве доға да инсанін рухсал yapı-сін еткileмектедир. COVID-19 салғиін, инсанларін sosyal yaşıntılarını, alışkanlıklarını, ruh sağlığını, kaygı durumunu ve beden yapısını etkilemektedir. Bunun ötesinde, mevsimler dahi doğumundan itibaren insanın mizacının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu yönüyle iklim деғишкligiнin de insanlar üzerinde etkilerinin olduđu hususu açıktır. Bu süreçte sağlıklı bireyler dışsal çevreye uyum sağlayarak biyolojik ve ruhsal gelişimini devam ettirirler.

“İklim Değişikliği ve Sosyoloji” başlıklı sunumunda TESPAM Başkanı Oğuzhan Akyener, iklim деғишкликлерінің artık daha mikro düzeyde, bireyleri etkilemeye başladığını altını çizerek nüfus artışı ve gelir seviyesinin sosyoloji ve tercihler gibi etkenlerin enerji trendlerini de belirlediğini ifade etti. Demografik dengelere bakıldığında özellikle az gelişmiş toplumlarda ciddi anlamda nüfus artışı görülmektedir. Bu durum dikkate alındığında bir tarafta düşük gelirli nüfus artışının olduğu, bununla birlikte bu toplumlarda ciddi anlamda enerji açlığının da olduğu görülmektedir. Gelir seviyesi arttığında tüketim artmakta verimli enerjiye kaynak ayırma imkânı da artmaktadır. Bunun sonucunda karbondioksit salınımı ile ilgili duyarlılık da artmaktadır. Enerjinin önemini artması aynı zamanda araçlarda ve elektrikli ev araçlarındaki enerji verimliliğini daha da önemli hale getirmektedir. Ancak burada paradoksal bir durum olduğunu belirtmek gerekir. Gelişmiş ülkeler enerji verimliliği için gerekli kaynakları daha rahat oluşturulurken Hindistan örneğinde olduğu gibi bazı ülkelerde bunun bir kısım zorlukları bulunmaktadır. Hindistan her ne kadar yenilenebilir enerji için projeler geliştiriyor olsa da mevcut enerji açlığı temiz ve verimli enerji politikalarının önünde önemli sorunların olduğunu göstermektedir. Enerji politikalarındaki değişime ve doğalgaz üretimi ve tedarikine ilişkin rekabet her geçen gün artsa da kömür hala önemli bir enerji kaynağı olarak devam edecek gibi görünüyor.

Forum'un “İklim ve Su Güvenliği” başlıklı 4. oturumu, Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdür Yardımcısı Cengizhan Canaltay'ın

↑

лып табылады. Ылық Билменнің пікірінше, ХХІ ғасырдағы қоныстануды анықтайтын негізгі фактор-климаттың өзгеруі. Дамушы елдерде халық санының өсуінің басым болуы, климаттың өзгеруінен ең көп зардап шеккен аймақтардың болуы, ресурстарды бөлудегі теңгерімсіздіктермен бірге жаппай көші-қонға себеп болады. Қолданыстағы эмпирикалық зерттеулерді зерттегенде, климаттың өзгеруінің әсеріне байланысты көші-қон жолдары мен заңдылықтары көбіне ел аумағында жүзеге асуы және көбіне ауылдан қалаға бағытталуы сияқты ортақ нүктелерде кездесуі жалпылауға жарамайтын жағдайлар да анықтады. Ауылдан қалаға қоныс аудару себептерінің ішінде су тасқыны апаттарынан болған қирауларды айтуға болады. Табиғатқа үстемдік етуге тырысқан адамдардың нәтижесінде климаттың өзгеруі жаһандық қатерге айналды және әлем 100 жыл бұрын 1-2 градусқа көбірек қызды. Барлық осы себептерге байланысты жаңартылатын энергия көздеріне қатысты саясатты қабылдау өте маңызды.

Сарапшы, клиникалық психолог Себахаттин Эртунч өзінің баяндамасында климаттың өзгеруінің адам психологиясына әсері туралы айтты. Ғаламның бір бөлігі ретінде адамды ғаламнан бөлек деп санауға болмайды. Әлемдегі кейбір өзгерістер адаммен бірге өзгеруде және табиғат адамның рухани құрылымына да әсер етеді. Ковид-19 эпидемиясы адамдардың әлеуметтік өміріне, әдеттеріне, психикалық денсаулығына, мазасыздығына және дене құрылымына әсер етеді. Бұдан басқа, тіпті жыл мезгілдері туғаннан бастап адамның темпераментінің қалыптасуында маңызды орын алады. Осыған байланысты климаттың өзгеруі адамдарға да әсер ететіні анық. Бұл процесте дені сау адамдар сыртқы ортаға бейімделу арқылы биологиялық және рухани дамуын жалғастырады.

TESPAM төрағасы Оғузхан Акйенер «Климаттың өзгеруі және әлеуметтану» атты баяндамасында климаттың өзгеруі қазіргі кезде жеке адамдарға микро деңгейде әсер ете бастағанын атап өтіп, халықтың өсуі мен табыс деңгейінің әлеуметта-

moderatörlüğünde gerçekleştirildi. Söz konusu oturumda Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer, Wageningen Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Jeroen Warner, Başarsoft Kurucu Eş-başkanı ve Genel Müdür Yardımcısı Ahmet Dabanlı ve Türkiye Su Enstitüsü Politika Geliştirme Koordinatörü Dr. Tuğba Evrim Maden sunumlarını gerçekleştirdiler.

Panelin ilk konuşmacısı olan Doç. Dr. Vakur Sümer sunumunda Orta Asya ülkelerinde su kaynakları ve yağış miktarları, kuraklık düzeyi ve su stresi üzerine detaylı ve çarpıcı bilgiler verdi. Sunumda, Kazakistan'ın %68'inde kurak ve yarı-kuraklık yaşandığını, lakin Kazakistan'da henüz ciddi oranda su stresi yaşanmadığı dile getirildi. Buna ek olarak su tüketiminin en çok tarım sektöründe gerçekleştiği, bu oranın Orta Asya genelinde %80 civarında olduğu ve Kazakistan'da tahıl ve buğday üretimi ile Özbekistan'da pamuk üretiminin bu tüketimde başı çektiği belirtildi. Avrupa ülkelerinde tarımın su tüketimindeki payının %40'a yakın olduğu ve bunda verimli su kullanımının önemli payının olduğu paylaşıldı. Bunlara ilave olarak bölgedeki en önemli su kaynaklarının Tacikistan ve Kırgızistan'daki buzullardan beslendiği, küresel ısınmaya bağlı olarak gelecekte buralarda yaşanabilecek erimelerin, hem su kaynağı kaybına hem de gelişen ekonomi ve nüfus artışı ile bu ülkeler üzerindeki su stresini artırmaya yol açacağına vurgu yapıldı.

Ahmet Dabanlı, su yönetimi ve saha tecrübelerine dayanan sunumunda farklı ölçeklerde su kullanımında yapılan yanlışlar ile verimsiz uygulamalar üzerinde durdu. Genel olarak Türkiye üzerine verdiği teknik bilgiler arasında 3 milyar metre küp suyun her sene ziyan olduğu ve buna yönelik bir önlem veya mücadele geliştirilemediği ifade edildi. Sunumda, sıradan bir kahvehanede her gün 1.000 kişilik çay hazırlandığı ancak bu çayın yarısının satılıp geri kalanının ise döküldüğüne dikkat çekilerek verimsiz su kullanımı ile ilgili günlük hayatımızda çok sayıda örnek verilebileceğine dikkat çekildi. Bu ve benzeri kayıplara bir de altyapıdan kaynaklanan kayıpların eklenmesiyle verimli kullanılamayan su kaynaklarımızın gelecekte büyük sıkıntılara yol açabileceği

ну және қалаулар сияқты факторлардың энергетикалық тенденцияларды анықтайтынын мәлімдеді. Демографиялық тепе-теңдікке қарағанымызда халықтың едәуір өсуі әсіресе аз дамыған қоғамдарда байқалады. Осы жағдайды ескере отырып, бір жағынан, табысы төмен халықтың көбеюі байқалса, екінші жағынан бұл қоғамдарда маңызды энергетикалық аштық да орын алады. Кіріс деңгейі өскен кезде тұтыну ұлғаяды және тиімді энергия үшін ресурстарды бөлу мүмкіндігі артады. Нәтижесінде көмірқышқыл газының шығарылуына сезімталдық та жоғарылайды. Энергия маңыздылығының артуы көліктерде және үйдегі электр құралдарында энергия тиімділігін одан да маңызды етеді. Алайда, мұнда парадоксалды жағдайдың болғанын ескеру қажет. Дамыған елдер энергия тиімділігі үшін қажетті ресурстарды анағұрлым оңай құра алса, Үндістан сияқты кейбір елдерде мұның бірқатар қиындықтары бар. Үндістан жаңартылатын энергия көздеріне арналған жобаларды жасаса да, қазіргі энергетикалық аштық таза және тиімді энергетикалық саясаттың алдында маңызды проблемалардың бар екенін көрсетеді. Энергетикалық саясаттың өзгеруіне және табиғи газды өндіру мен жеткізуге бәсекелестік күн өткен сайын артып келе жатқанымен, көмір маңызды қуат көзі ретінде жалғасатын сияқты.

Форумның «Климат және су қауіпсіздігі» атты 4-ші сессиясына Еуразия ғылыми-зерттеу институты директорының орынбасары Женгізхан Жаналтай модераторлық етті. Аталмыш сессияда Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмер, Вагенинген Университетінің доценты, доктор Жерун Уорнер, Башарсофт құрылтайшы-төрағасы және вице-президент Ахмет Дабанлы мен Түркияның Суды дамыту жөніндегі институттың үйлестірушісі PhD Туғба Еврим Маден өз баяндамаларын жасады.

Панельдің бірінші баяндамашысы доцент, доктор Вакур Сүмер өзінің баяндамасында Орталық Азия елдеріндегі су ресурстары мен жауын-шашын мөлшері, құрғақшылық

dile getirildi. Sunum, su yönetiminde verimliliğin artırılmasına yönelik haritalama çalışmalarından verilen örneklerle tamamlandı.

Doç. Dr. Jeroen Warner, sunumunda su kaynaklarının yönetimindeki farklı bakış açıları ile hükümetlerin ulusal düzeyde konuya yaklaşımı ve yerel halkın ve sivil toplum kuruluşlarının bakışı arasındaki farklılıklara odaklandı. Ortada çözülmesi gereken bir sorun olduğunu ifade ederken bunu çözüme kavuşturmada ülkeler bazında ve genelde baraj yapımlarının en bilinen bir yöntem olduğu ifade edildi. Lakin baraj yapımlarının öncelikle her bölgeye uygun olmadığı, mevcut uygulamalarda barajların oldukça büyük bir alanı kaplaması, yüksek teknoloji ve emek gerektirmesi ve bu teknolojilerde yukarıdan aşağı bir bakış açısıyla çevreye verebileceği rahatsızlıklar ve zararların genel olarak hesaba katılmaması gibi durumların yaygın olduğunu ifade etti. Halbuki havza ve nehir kontrolü veya doğal çevreleme gibi daha yerel şartlara uygun çevreyle uyumlu ve yüksek miktarlarda kaynağa ve teknolojiye ihtiyaç duymayan yapılarla da bazı bölgeler, su yönetimi sorunlarını çözebilir. Hükümetlerin bu tür projelere daha önyargısız yaklaşımları gerekmektedir.

деңгейі мен су тапшылығы туралы егжей-тегжейлі және өзекті ақпараттар берді. Баяндамасында Қазақстанның 68%-ында құрғақшылықтың бар екендігін, бірақ Қазақстанда әлі күнге дейін судың ауыр тапшылығы жоқ екендігін айтты. Сонымен қатар, суды тұтыну көбінесе ауылшаруашылық саласында, бұл Орта Азияда шамамен 80% құрайтынын және Қазақстанда астық пен бидай өндірісі мен Өзбекстанда мақта өндірісі тұтынуда жетекші екенін жеткізді. Еуропа елдерінде суды тұтынуда ауыл шаруашылығының үлесі 40%-ға жуық екендігі және мұндағы суды тиімді пайдалану маңызды үлеске ие екендігі туралы баяндады. Сонымен қатар, аймақтағы ең маңызды су ресурстары Тәжікстан мен Қырғызстандағы мұздықтардан келетіндігі және жаһандық жылыну салдарынан бұл аймақтарда ерудің орын алуы су ресурстарының жоғалуына, дамып келе жатқан экономика мен халық санының өсуі және осы елдердегі су тапшылығын күшейтетіні баса айтылды.

Ахмет Дабанлы суды басқару және далалық тәжірибеге негізделген баяндамасында суды әр түрлі масштабта пайдалану кезінде жіберілген қателіктер мен тиімсіз

Dr. Tuğba Evrim Maden ise sunumunda iklim değişikliğinin hidrolojik yapıya etkileri konularını ele aldı. Dr. Maden'e göre yağışların oluşturduğu su birikimlerinin, güneşle birlikte yeniden buhar olarak bulutlara ve daha sonra yeniden yağışa dönüşme döngüsü, küresel ısınmayı etkileyerek bazı değişimlere yol açabilecek potansiyele sahiptir. Öte yandan su kullanımı ve yönetiminde karşılaşılan en önemli sorunlardan biri olan bedeli ödenmeden kuyulardan yapılan su tüketimi de su kaynaklarının azalmasında önemli bir faktördür. Buna ek olarak su kullanımı içerisinde tarım sektörü içi harcanan miktarın, gelişmekte olan ekonomiler içerisinde tarımın ekonomiye katkısı ve verimsiz kullanımı nedeniyle yüksek olduğu, bunun Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında verimli su kullanım metodlarının örnek alınarak azaltılabileceği söylenebilir. Bu noktada, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı üyesi ülkelerde tarımın su kullanımındaki payının %40 civarında olduğunu belirtmek gerekir. Su kullanımında verimliliğin artırılmasını sağlayan teknik ve teknolojilerin yaygınlaştırılması büyük önem arz etmektedir.

TESPAM Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Levent Kenar'ın moderatörlüğünü yaptığı "İklim Değişikliği, Buzullar, Pandemi ve Yeni Biyolojik Riskler" başlıklı 5. oturumda sırasıyla Sağlık Bilimleri Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Bengü Mutlu Sarıççek ve TESPAM Çevre Projeleri Koordinatörü Fatih Temiz sunumlarını yaptılar.

Dr. Bengü Mutlu Sarıççek, "Dünyayı Bekleyen Yeni Biyolojik Riskler" başlıklı sunumunda teknoloji ve imkânların artmasıyla Kimyasal Biyolojik Radyoaktif ve Nükleer maddelerin (KBRN) her geçen gün arttığı, bunun da doğrudan sağlık, iklim ve çevre meseleleri ile çok yakından ilişkili olduğu üzerinde durdu. COVID-19 salgını, dünya genelinde ekonomi, siyaset ve sağlık sistemlerinde önemli krizlere neden olmuştur. Bu salgına neden olan virüsün biyolojik bir savaş ajanı olup olmadığı, ilerleyen zamanlarda daha net anlaşılacaktır. COVID-19 salgınının neden olduğu tahribattan yola çıkarak ülkelerin biyolojik savaş alanına karşı gerekli önlemleri alması tercih olmaktan çıkmıştır.

тәжірибелерге тоқталды. Жалпы Түркия туралы берілген техникалық ақпарат арасында жыл сайын 3 миллиард текше метр судың ысырап болғандығы және оған қарсы ешқандай сақтық шарасы немесе күрес жүргізілмейтінін айтты. Баяндамада күнделікті кәдімгі кофеханада 1000 адамға шай дайындалатынын бірақ оның жартысының сатылып қалғанының төгілетініне назар аударып, суды тиімсіз пайдалануға қатысты көптеген мысалдарды келтіруге болатынын мәлімдеді. Осы және осыған ұқсас шығындарға инфрақұрылымға байланысты шығындар қосылып, тиімді пайдаланылмайтын су қорлары болашақта үлкен проблемалар тудыруы мүмкін. Баяндама суды басқару тиімділігін арттыруға бағытталған картографиялық зерттеулер мысалдарымен аяқталды.

Доцент, доктор Жерун Уорнер өз баяндамасында су ресурстарын басқарудың әртүрлі көзқарастар мен үкіметтердің ұлттық деңгейдегі мәселеге деген көзқарасы мен жергілікті тұрғындар мен үкіметтік емес ұйымдардың көзқарастары арасындағы айырмашылықтарға тоқталды. Шешуді қажет ететін мәселердің болғанын білдіре отырып, мұны шешуде бөгет салу - бұл жалпылама және елдер негізінде алғанда ең танымал әдіс екендігін айтты. Алайда, бөгеттердің құрылыстары әр аймаққа сәйкес келмейтінін, қазіргі қолданыстағы бөгеттердің үлкен аумақты қамтитындығын, жоғары технологиялар мен жұмыс күшін қажет ететіндігін және осы технологияларда жоғарыдан төменге қарай қоршаған ортаға зиян келтіру мен зақымданулардың әдетте ескерілмейтінін мәлімдеді. Алайда, бассейнді және өзенді бақылау немесе табиғи қоршау сияқты кейбір аймақтар жергілікті жағдайлармен және қоршаған ортамен үйлесімді, ресурстардың үлкен мөлшері мен технологияны қажет етпейтін құрылымдар арқылы су басқару мәселелерін шеше алады. Үкіметтер мұндай жобаларға ешқандай нұқсансыз қарауы керек.

Туғба Еврим Маден өз баяндамасында климаттың өзгеруінің гидрологиялық құрылымға әсерін талқылады. Маденнің

Ікinci konuşmacı olan TESPAM Çevre ve Projeleri Koordinatörü Fatih Temiz, sunumunda iklim değişikliği, buzullar, pandemi ve yeni biyolojik riskler üzerine odaklandı. Sunumunda Kuzey Buz Denizi'nin önemi üzerinde duran Fatih Temiz, özellikle Rusya, Çin ve ABD gibi ülkelerin bölgedeki rekabetinden bahsetti. Sunumun devamında göç konusu üzerinde de duran Fatih Temiz, çeşitli hastalıklar ve kaoslar nedeniyle yaşanan toplu göçlerin, mülteci sorunları gibi yeni sorun alanları oluşturduğuna dikkat çekti.

TESPAM Genel Sekreteri Neşat Gündoğdu'nun moderatörlüğünü yaptığı "İklim Değişikliği, Toprak-Gıda-Hava-Orman Güvenliği" başlıklı 6. oturumda sırasıyla Orman Genel Müdürü Bekir Karacabey, Meteoroloji Genel Müdür Yardımcısı Erol Aydın, Türkiye Tohumcular Birliği Başkan Yardımcısı Dr. Vehbi Eser, iklim değişikliği, toprak, gıda, hava ve orman güvenliği hakkında çeşitli konulara değinerek önemli bilgiler paylaşıldı.

Orman Genel Müdürü Bekir Karacabey, insanlığın karşılaştığı iklim değişiminin yine aynı şekilde insanların gayretleri ile azaltılabileceğini ve bu konuda ormanların büyük önem arz ettiğini ifade etti. Sunumda, dünya yüzölçümünün %30'unun ormanlardan oluştuğunu ve ülkeler bazında da ormanlık alanların artırılmasının Sanayi Devrimi ile artan atmosferdeki karbondioksit miktarının azalmasında kilit rol oynayacağı belirtildi. Bu çerçevede Türkiye'nin Ormancılıkta İklim Değişikliğine Uyum Stratejik Planı belgesi hazırladığı, Türkiye'deki ormanlık arazilerin korunarak artırılması sayesinde yıllık karbon tutulumunun 1990'daki 50 milyon tondan 2018'de 84 milyon tona yükseldiğinin altı çizildi. Türkiye'nin ormanlık alanlarının büyüklüğünün %29.4 olduğu, bu oranın son 20 yılda 2.1 milyon hektar artırılarak 22.9 milyon hektara ulaştırıldığı bilgisi de paylaşıldı. Karşılaştırmalı analizlerde ise 2015'de Türkiye'nin orman varlığı bakımından dünyada 46. sıradan 2020'de 27. sıraya yükseldiği, orman varlığını artırma konusunda Avrupa'da 1. sırada, dünyada ise 6. sırada yer aldığı vurgulandı. Bu bağlamda Türkiye'nin Erozyonla Mücadele Eylem Planı, Milli Ağaçlandırma Eylem Planı ve Geleceğe Nefes projelerinden de bahsedil-

айтуынша, жауын-шашыннан пайда болатын судың жинақталу циклі күнмен бірге бұға айналғаннан кейін қайтадан бұлтқа айналады, содан кейін қайтадан жауын-шашынға айналып, жаһандық жылынуға әсер ету арқылы кейбір өзгерістер тудыруы мүмкін. Екінші жағынан, суды пайдалану мен басқаруда кездесетін маңызды проблемалардың бірі, ұңғымалардан суды төлемсіз тұтыну да су ресурстарын азайтудың маңызды факторы болып табылады. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығының экономикаға қосқан үлесі мен оның тиімсіз пайдаланылуына байланысты дамып келе жатқан экономикаларда аграрлық секторда суды пайдалануға жұмсалатын қаражат мөлшері жоғары деп айтуға болады және мұны суды тиімді пайдалану әдістерін қолдану арқылы азайтуға болады. мысалы, Еуропа елдерімен салыстырғанда. Сонымен қатар, аграрлық секторда суды пайдаланудағы шығындар дамушы елдердің экономикалары арасында ауыл шаруашылығының экономикаға қосқан үлесі мен оны тиімсіз пайдалануына байланысты жоғары болғандығы, мұны Еуропа елдерімен салыстырғанда, суды пайдаланудың тиімді әдістерін алу арқылы азайтуға болатындығын айтуға болады. Осы тұста Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымына мүше елдерде суды пайдаланудағы ауыл шаруашылығының үлесі 40% шамасында екенін ескеру қажет.

TESPAM төрағасының орынбасары, профессор, доктор Левент Кенардың жүргізуімен өткен «Климаттың өзгеруі, мұздықтар, пандемия және жаңа биологиялық тәуекелдер» атты бесінші сессияда Денсаулық ғылымдары университетінің оқытушысы, доктор Бенгу Мутлу Сарычичек және TESPAM Қоршаған орта және жобалар үйлестірушісі Фатих Темиз баяндама жасады.

Доктор Бенгу Мутлу Сарычичек «Әлемді күткен жаңа биологиялық тәуекелдер» деп аталатын баяндамасында, технология мен мүмкіндіктердің артуына байланысты химиялық биологиялық радиация және ядролық заттар (CBRN) күн санап артып келе жатқанын және мұның денсаулыққа,

di. İklim değişikliği nedeniyle küresel ısınmanın dünyada orman yangınlarında bir artışa neden olduğu ve Türkiye'nin de orman yangınlarıyla mücadeledeki tecrübelerini çeşitli ülkelerle paylaştığı belirtildi.

Meteoroloji Genel Müdür Yardımcısı Erol Aydın, iklim ve hava olaylarındaki değişimlerin bitki örtüsünü ve canlı türlerini etkilediğini ifade ederek günümüzde sıkça dile getirilen küresel ısınmanın bu değişimler üzerindeki rolü hakkında çarpıcı bilgiler sundu. Sunumunda, 2020'nin, son yıllarda rekor düzeyde sıcaklıkların yaşandığı bir yıl olduğu, Sanayi Devrimi'nden günümüze kadar devam eden insan-çevre ilişkisinin buzullarda ve deniz seviyelerinde önemli değişimlere neden olduğu farklı yönleriyle ele alındı. Türkiye açısından, yıllık yağış alma ortalamasının 500 mm olduğu ve bunun 1981 ile kıyaslandığında %13'lük bir azalma anlamına geldiği, 2020'de gerçekleşen 984 adet aşırı meteorolojik olayda iklim değişikliğinin önemli bir etkisi olduğu ifade edildi. Türkiye'yi çevreleyen denizlerde de aynı şekilde 0.8 derecelik bir artış gözlemlenmiş, yedi bölge içerisinde bu tür değişimlerden en çok Akdeniz etkilenmiştir. Tüm bu gelişmeler karşısında akıllı enerji yatırımlarının ve çevre

климатқа және экологиялық мәселелерге тікелей байланысты екенін баса айтты. COVID-19 эпидемиясы бүкіл әлемде экономика, саясат және денсаулық сақтау жүйелерінде үлкен дағдарыстар тудырды. Бұл эпидемияны қоздыратын вирус биологиялық соғыс агенті болу-болмауы болашақта неғұрлым айқынырақ байқалатын болады. COVID-19 эпидемиясы келтірген зиянды ескере отырып, елдер үшін биологиялық шайқас алаңына қарсы қажетті сақтық шараларын қабылдау артық болмайды.

Екінші баяндамашы болған TESPAM Қоршаған орта және жобалар үйлестірушісі Фатих Темиз, өз баяндамасында климаттың өзгеруіне, мұздықтарға, пандемияға және жаңа биологиялық қауіптерге тоқталды. Баяндамасында Солтүстік Мұзды мұхиттың маңыздылығын атап өткен Фатих Темиз, аймақтағы Ресей, Қытай және АҚШ сияқты елдердің бәсекелестігі туралы әңгімеледі. РБаяндама барысында көші-қон мәселесіне тоқталғаны-қон мәселе, түрлі аурулар мен хаостың салдарынан жаппай көші-қон, босқындар мәселесі секілді жаңа проблемалық аймақтарды тудыратындығы туралы атап өтті.

politikalarının uyumlu bir şekilde yürütülmesi gerektiği ifade edildi. Öte yandan bu konu üzerinde yurtiçinde ve yurtdışında çok sayıda çalışma yürütüldüğü ve bunlara Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan ve Tacikistan'dan da katılımların olduğu belirtildi. Bu noktada iş birliğinin daha da geliştirilmesi adına Türk Dünyası Meteoroloji Birliği'nin kurulmasının önemi üzerinde duruldu.

Oturumun son konuşmacısı olan Türkiye Tohumcular Birliği Başkan Yardımcısı Dr. Vehbi Eker, konu iklim ve enerji olunca doğal olarak tarımın bu işin içindeki yerinin önemli olduğunu ve özellikle de insanın beslenmesinde en kritik unsur olan gıda teminine etkilerinden bahsederek sözlerine başladı. Sunumda toprak, su ve bitki bilgisi ile insan kaynağı gibi unsurlardan en kritik olanın, şüphesiz toprak ve suyun değişimi olduğu vurgulandı. Gıda güvenliğinin ana unsurlarından olan bitkisel üretimde toprak, üretim ve bitki türü kayıplarının önlenmesi gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Üretim alanlarının kaybına ek olarak artan nüfus ve ihtiyaçlarımızın dengelenememesi durumunda gelecekte üretimin ihtiyacı karşılamama sıkıntısına varan sorunların çözümlerini bugünden aramak zorunluluk haline gelmiştir. Bu bağlamda öncelikle kriz senaryolarının netleştirilmesi gerekmektedir. Türkiye örneğinde doğal olarak bunun öncülüğünü Tarım ve Orman Bakanlığı yapmaktadır. Bu noktada, elimizdeki mevcut tohumlardan yeni tohum türlerinin çıkarılması çalışmalarının artırılması önem arz etmektedir. Türkiye'de kuraklığa karşı hem kamu hem özel sektör çeşitli çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmaların, olası bir kuraklık durumunda neler yapılması gerektiğine ilişkin daha bütüncül bir stratejiye dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu noktada nadasa bırakılan araziler de bir şekilde verimli kullanıma açılmalıdır. Bütün bu çalışmaların komşularımız ve tarihi ve kültürel ortaklıklara sahip Orta Asya'daki dost ve kardeş ülkelerle birlikte yürütülmesi daha anlamlı olacaktır.

Enstitümüze ait sosyal medya hesapları ve Youtube kanalı aracılığıyla canlı yayınlanan ve konuşmacıların yanı sıra çok sayıda dinleyicinin de aktif katılım sağladığı İklim ve Enerji Forumu'nun her yıl düzenli olarak yapılması planlanmaktadır.

TESPAM Бас хатшысы Нешат Гүндөданың модераторлығымен өткен «Климат өзгерісі: топырақ, азық-түлік, ауа және орман қауіпсіздігі» атты 6-секцияда Түркия Орман шаруашылығы мекемесінің бас директоры Бекир Каражабей, Түркия Метрология мекемесінің бас директорының орынбасары Ерол Айдын, Түркия Тұқым қауымдастығы төрағасының орынбасары, доктор Вехби Есер, климаттағы өзгерістер, топырақ, азық-түлік, ауа және орман қауіпсіздігі тақырыбы бойынша жан-жақты пікірлерімен, мәнді мағлұматтарымен бөлісті.

Түркия Орман шаруашылығы мекемесінің бас директоры Бекир Каражабей адамзат дүп келген климат өзгерісін адамдардың күш-жігері арқылы оғалтуда болатынын, осы тұрғыда орманның алар маңызының зор екеніне тоқталды. Жер жаһандағы орманның үлесі 30% болса, кейбір мемлекеттер орман алқаптарын ұлғайту бойынша жүйелі жұмыстар жүргізіп, өнеркәсіп салдарынан атмосферада шамадан тыс артқан көмір қышқыл газын азайтуға ерекше көңіл бөліп отырғанын жеткізді. Мұны мақсатта, Түркияның Орман шаруашылығын климат өзгерістеріне сәйкестендірудің стратегиялық жоспары бекітіліп, Түркиядағы ормандардың қорғалуымен алқаптарының ұлғайтылуының арқасында көміртегі газының жылдық сімірілуі 1990 жылдағы 50 миллион тоннадан 2018 жылы 84 миллион тоннаға артқанын атап өтті. Түркияның орман алқаптарының көлемі ширек ғасыр бұрын 29.4%-ды құраса, соңғы 20 жылда тағы да 2.1 миллион гектарға ұлғайтылып, жалпы 22.9 миллион гектарға жеткенін мәлімдеді. Салыстырмалы түрде айтқанда, 2015 жылы Түркия орман көлемі бойынша әлемде 46 орында болса, 2020 жылы 27 орынға көтеріліп, орман көлемін арттыруда Еуропада 1-ші, ал әлемде 6-шы орынға шыққандығын хабарлады. Бұл тұрғыда Түркияның «Топырақтың азуының алдын-алу жоспары», «Ұлттық ағаштандыру жоспары», «Болашаққа тыныс» секілді жобаларынан да ақпарат беріді. Климаттағы өзгерістерден туындаған әлемдік жылыну үдерісі орман өртіне себеп болып оты-

рғанын және осы бағытта Түркияның орман өртіне қарсы әрекетін басқа елдер де тәжірибелерінде қолданып жүргенін атап көрсетті.

Түркия Метрология мекемесінің бас директорының орынбасары Ерол Айдын климат пен ауа-райының өзгеруі өсімдік жамылғысына және хайуанаттар әлеміне де кері әсер етіп отырғандығын айта келе, бүгінде жиі сөз болатын жаһандық жылынудың өмірімізге нақты ықпалын тигізіп отырғандығы туралы ойлантарлық ақпараттарымен бөлісті. Баяндамасында 2020 жылдың қазірге дейінгі рекордтық дәрежедегі ең ыстық жыл болғанын, өнеркәсіптік төңкерістен бері жалғасып келе жатқан адам мен қоршаған ортаның қарым-қатынасының мұздықтар мен теңіз деңгейлерінде айтарлықтай өзгерістер туырғандығын атап өтті. Түркияның жылдық орташа жауын-шашын мөлшерінің 500 мм болып, бұл көрсеткіш 1981 жылмен салыстырғанда 13%-ға азайғанын және 2020 жылы климаттық өзгеру сипатындағы 984 рет төтенше ауа-райы құбылысының байқалуы жоғарыда айтылғандардың анық әсері екенін тілге тиек етті. Түркияны айнала қоршаған теңіздерде де 0,8 дәрежеде жылыну байқалғанын, жеті аймақ бойынша мұндай өзгерістердің Жерорта теңізінде анық көрінгенін баяндады. Осы үдерістердің алдын-алуда баламалы энергетикаға инвестиция тартуды экологиялық саясатпен үйлестіре отырып жүргізудің маңыздылығы атап көрсетті. Бұл мәселе бойынша ел ішінде және шетелде Әзербайжан, Қазақстан, Қырғызстан, Солтүстік Кипр Түрік республикасы, Өзбекстан және Тәжікстан елдерінің қатысулармен көптеген жұмыстар жүзеге асқанын баяндады. Осы орайда ынтымақтастықты одан әрі дамыта түсу үшін Түркі әлемі метеорология одағын құрылуының маңыздылығы ортаға қойды.

Секцияның соңғы баяндамасын жасаған, Түркия тұқым өсірушілер қауымдастығы төрағасының орынбасары, доктор Вехби Эсер климат пен энергетика туралы сөз болғанда ауылшаруашылық мәселелерін бұл салалардан бөліп қарастыру мүмкін

еместігін, әсіресе адамдардың күнделік қажеттілігін сапалы азық-түлікпен қамтамасыз етуде климат пен энергетиканың маңызды әсері барын атап өтті. Топырақ, су және өсімдік салаларымен қатар, адами ресурстардың ішінде ең маңыздысы топырақ пен судың өзгеруі екенін тілге тиек етті. Азық-түлік қауіпсіздігінің ең маңызды факторы болған астық өндірісінде топырақтың азуы, өнімділіктің төмендеуі және өсімдік түрлерінің жойылуының алдын алу мәселелерінің маңыздылығына тоқталды. Ауылшаруашылық жерлерінің азаюымен қатар, әлемдегі халық санының артуы мен олардың қажеттіліктері арасында тепе-теңдіктің бұзылуы салдарынан болашақта үлкен мәселе болуы мүмкін өнім жетіспеушілігінің алдын-алуды қазірден қарастырған жөн екенін айтты. Ол үшін бірінші кезекте, мәселелерді ашық айтылып ортаға қоюды ұсынды. Түркияда осы жұмыстарды Ауылшаруашылығы және орман министрлігі жүзеге асырып отырған баяндады. Бұл мәселе бойынша, қолдағы бар тұқымдарды жетілдіру мен асылдандыру бойынша қолға алынған жұмыстарды күшейту басты назарда екенін жеткізді. Түркияда құрғақшылыққа қарсы және жеке кәсіпкерлікті қолдаудың түрлі жолдары қарастырылып, қолданысқа енгізілгенін айта келе, мұндай әрекеттер ықтимал құрғақшылық жағдайында бірлесіп қимылдау тұрғысынан да бірбүтін ортақ стратегияға айналуы керектігін айтты. Осы тұста, тың жерлерді де ретімен тиімді пайдаланудың жолын қарастыру да маңызды екеніне тоқталып, мұндай өзекті жұмыстар Орталық Азиядағы тарихи және мәдени тегі бір, дос-туысқан және көршілес елдермен бірге жасалуы тіпті де маңызды бола түсетінін жеткізді.

Институтымыздың әлеуметтік желілердегі парақшаларынан және Youtube каналдарымыздан тікелей эфирде көрсетіліп, қатысушылардан бөлек көрермендер тарапынан да зор қызығушылыққа ие болған Климат және энергетика форумының жыл сайын тұрақты түрде өткізілуі жоспарланып отыр.

11 MART 2021 TARİHİNDE AHMET YESEVİ ÜNİVERSİTESİ AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ İLE UNESCO IHE-DELFT SU EĞİTİMİ ENSTİTÜSÜ İŞ BİRLİĞİNDE “ARAL DENİZİ HAVZASINDA GÜVEN VE EPISTEMİK TOPLULUKLARIN ROLÜ” BAŞLIKLIL E-PANEL DÜZENLENDİ.

2021 ЖЫЛЫ 11 НАУРЫЗДА АХМЕТ ЯСАУИ УНИВЕРСИТЕТІ ЕУАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫ МЕН ЮНЕСКО-НЫҢ IHE DELFT СУ БІЛІМІ ИНСТИТУТЫ БІРЛЕСІП «АРАЛ БАССЕЙНІНДЕГІ СЕНІМ ЖӘНЕ ЭПИСТЕМАЛЫҚ ҚАУЫМДАСТЫҚТАРДЫҢ РӨЛІ» АТТЫ ОНЛАЙН ТПАНЕЛЬ ӨТКІЗДІ.

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer'in moderatörlüğünü yaptığı "Aral

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті Еуразия зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмердің модарторлығында өткен «Арал бассейніндегі сенім және эпистемалық қауымдастықтардың рөлі» атты панелге IHE Delft су білімі институтының сарапшылары Ботагөз Шарипова мен PhD Женнивер Сехринг онлайн режимде қатысты.

Ботагөз Шарипова мен PhD Женнивер Сехринг өз сөздерінде Арал бассейніндегі трансшекаралық суды басқару мен осыған байланысты мәселелерді қолға алуда сенімділіктің және эпистемалық қауымдастықтардың рөлінің маңыздылығын атап өтіп, Арал бассейніндегі бес елдің зерттеу мәліметтеріне сүйене отырып, елдер арасындағы ынтымақтастықтың толыққанды механизмін орната алмаған кезде сенімділіктің шешуші рөл атқаратынын жеткізді.

Зерттеушілер сенімділіктің жетіспеушілігін, әсіресе, ирригация және су электр станцияларын салу сияқты салалардағы келіспеушіліктердің негізгі себеп екенін айта отырып, зерттеулерінің негізгі айнымалысы ретінде сенімділік және эпистемалық қауымдастықтарды көрсе-

Denizi Havzasında Güvenin ve Epistemik Toplulukların Rolü” başlıklı panele IHE Delft Su Eğitimi Enstitüsü uzmanları Botagoz Sharipova ve Dr. Jenniver Sehring çevrimiçi olarak katıldılar.

Botagoz Sharipova ve Dr. Jenniver Sehring, sunumlarında Aral Denizi havzasında sınıraşan su yönetimi ve ilgili meselelerin ele alınmasında güvenin ve epistemik toplulukların rolünün önemini vurgulayarak, Aral Denizi havzasındaki beş ülkede yapılan araştırma verilerine dayanarak, ülkeler arasında tam teşekküllü bir iş birliği mekanizmasının tesis edilememesinde güven eksikliğinin belirleyici olduğunu ifade ettiler. Araştırmacılar, güven eksikliğinin özellikle, sulama ve hidroelektrik santral inşaatı gibi alanlardaki anlaşmazlıkların temel nedeni olduğunu belirterek, güven ve epistemik toplulukları araştırmalarının ana değişkenleri olarak belirledikleri sunumlarında aşağıdaki hususları katılımcılarla paylaştılar;

Epistemik topluluk, genel bilginin üretim sürecini bulmayı mümkün kılar ve aynı zamanda uzman bilgisinin taşıyıcılarının öznelliğinin gelişimindeki bir sonraki doğal aşamadır. Sovyetler Birliği döneminde epistemik toplulukların ortak değer ve inançları, ortak bilgi ve paradigmaları, ortak uygulama ve yaklaşımları, ortak girişimleri, kuşaklararası sürekliliği ve karar vericilerle etkileşimi bulunmaktaydı. Ancak, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra, epistemik topluluklar eski önemlerini yitirdiğinden bu ortaklıklar arasında etkileşim kaybol-

те отырып, семинар қатысушыларына келесі пікірлірді ұсынды:

Эпистемалық қауымдастық жалпы білімнің өндірістік үдерісін табуға мүмкіндік береді, сонымен қатар сараптамалық білім тасымалдаушыларының субъективтілігін дамытатын келесі табиғи кезең болып табылады. Кеңес Одағы кезеңінде эпистемалық қауымдастықтардың жалпы құндылықтары мен сенімдері, жалпы мағлұматы мен парадигмалары, бірлескен тәжірибелері мен тәсілдері, бірлескен бастамалары, ұрпақ сабақтастығы және шешім қабылдаушылармен өзара әрекеті болды. Алайда, Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін эпистемалық қауымдастықтар бұрынғы маңызын жойғаннан кейін бұл серіктестіктер өзара әрекеттестіктерін жоғалтты. Сонымен қатар, бұрын жалпы мүдделер орталығына деген сенімсіздік болмаса, жаңа кезеңде бассейндері арасында ұлттық мүдделерге сәйкес сенімсіздік пайда болды.

Зерттеуде орын алған барлық бес Орталық Азия елдерінің қатысуымен құрылған Орталық Азия елдері арасындағы суды үйлестіру комиссиясы - Ғылыми ақпарат орталығы (SIC ICWC) аймақтағы елдердің ғылыми және жобалау ұйымдарының желісін үйлестіреді. Осы тұрғыдан алғанда, Орталық су шаруашылығы саласындағы аналитикалық және ақпарат-

du. Buna ilave olarak eskiden ortak çıkarlar merkezinde bir güvensizlik yokken, yeni dönemde ulusal çıkarlar doğrultusunda havza ülkeleri arasında güvensizlik ortaya çıkmıştır.

Araştırmada incelenen beş Orta Asya ülkesinin tamamının katılımıyla kurulan Orta Asya Ülkeler-

тық орган ретінде аймақтағы эпистемалық қоғамдастықтың үлгісі болып табылады. SIC ICWC Рогун бөгеті бойынша зерттеулерін қарастыра отырып, су мамандары эпистемалық қауымдастық ретінде ортақ ұстанымға ие болмағанын және ғылыми білімді шешім қабылдаушылар қолданбағанын және ғылыми

расы Су Координаasyonu Komisyonu - Bilimsel Enformasyon Merkezi (SIC ICWC), genelde bölge ülkelerinin bilimsel ve tasarım organizasyonlarından oluşan bir ağı koordine etmektedir. Bu yönüyle söz konusu Merkez, su yönetimi alanlarında analitik ve bilgilendirici bir organ olarak bölgedeki epistemik topluluğun bir örneği niteliğine sahiptir. SIC ICWC'nin Rogun barajı üzerine olan çalışmalarını dikkate alındığında, su uzmanlarının epistemik bir topluluk olarak ortak bir pozisyonu olmadığı ve bilimsel bilginin karar vericiler tarafından kullanılmadığı, ayrıca araştırma sonuçlarına ilişkin bilim camiasında şüpheler olduğu söylenebilir. SIC ICWC'nin yetersiz iş birliği mekanizmasından kaynaklanan söz konusu sorun Kırgızistan örneğinde de açıkça görülmektedir. Özetle, Sovyetler Birliği döneminde birbirine sıkı sıkıya bağlı olan epistemik topluluklar, günümüzde hem siyasetçiler arasında hem de bilim camiasında görülmemektedir.

Panelin sonunda söz alan Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer, belirtilen sorunların başka bölgelerde de bulunduğunu kaydederek, aslında, bilimsel çıkarları en üst düzeye çıkarmak yerine, bilim camiasının araştırmalarını

çoғамдастықта зерттеу нәтижелеріне қатысты күмәннің болғанын айтуға болады. SICWC ICC ынтымақтастық механизмінің жеткіліксіздігінен туындайтын мәселе Қырғызстан мысалында айқын көрінеді. Қорыта айтқанда, Кеңес Одағы кезінде бір-бірімен тығыз байланысты болған эпистемалық қоғамдар саясаткерлер арасында да, қазіргі кездегі ғылыми ортада да көрінбейді.

Панельдің соңында Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмер аталған проблемалардың басқа аймақтарда да кездесетіндігін атап өтіп, ғылыми мүддені жоғары қоюдың орнына ғылыми қауымдастықтың зерттеулері мен климаттың өзгеру шындығын елемей жалпы проблемаға айналғанын айтып, баяндамашыларға алғысын білдірді. Панельдің соңында қатысушылар тақырып бойынша өзара пікірлерімен бөлісті.

ve iklim değışikliğı gerçeğini görmezden gelmenin yaygın bir sorun haline geldiğini ifade ederek konuşmacılara teşekkür etti. Panelde, katılımcılar da konu hakkında soru ve görüşlerini paylaştılar.

The Aral Sea basin

12 MART 2021 TARİHİNDE AHMET YESEVİ ÜNİVERSİTESİ AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRÜ DOÇ. DR. VAKUR SÜMER, TOBB ETÜ SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ'NÜN DÜZENLEDİĞİ SEMİNERLER DİZİSİNDE "ORTA ASYA'DA ÇEVRESEL SORUNLAR VE ÇOK BOYUTLU ETKİLERİ" BAŞLIKLİ BİR SUNUM YAPTI.

2021 ЖЫЛЫ 12 НАУРЫЗДА АХМЕТ ЯСАУИ УНИВЕРСИТЕТІ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДИРЕКТОРЫ, ДОЦЕНТ, ДОКТОР ВАКУР СҮМЕР ТОБВ ЕТУ САЯСАТТАНУ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР БӨЛІМІ ҰЙЫМДАСТЫРҒАН СЕМИНАРЛАР СЕРИЯСЫНДА «ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ПРОБЛЕМАЛАР ЖӘНЕ КӨП ӨЛШЕМДІ ӘСЕРІ» АТТЫ БАЯНДАМА ЖАСАДЫ.

Доцент, доктор Вакур Сүмер Орталық Азияның өте кең географияны қамтитындығына және географиялық жағынан алуан түрлі болғандығына байланысты әртүрлі экологиялық қатерлердің болғандығын, Кеңес Одағынан қалған радиоактивті қалдықтар мен шөлейттену, аймақтағы мемлекеттердің тәуелсіздік алған кезде ұлттық мүдделері тудырған және ескермеген трансшекаралық мәселелерге ортақ шешімнің ұсынылмауы және климаттың өзгеруінен туындаған проблемалардың мемлекетке және мемлекетаралық қауіпсіздікке қауіп төндіруі мүмкін екенін баяндады. Ресурстарды дұрыс басқара алмау, қоршаған ортаға кері әсер ететін даму моделі, қазба отынына тәуелділік, халықтың тез өсуі, қоршаған ортаны қорғауға арналған шаралардың болмауы сияқты экономикалық күйреуді жеңуге бағытталған күш-жігер экологиялық проблемалар мен олардың әсерін күшейткенін баса айтып, жеткіліксіз болса да, 2000 жылдан кейін жаңартылатын энергия көздеріне инвестициялардың салынғанын, бірақ әлі де нақты нәтижелерге қол жеткізілмегенін жеткізді.

Баяндамасының жалғасында Сүмер қатысушылармен келесі мәселелермен бөлісті: Орталық Азияның экологиялық проблемаларын тілге

Doç. Dr. Vakur Sümer, Orta Asya'nın çok geniş bir coğrafyayı kapsamı ve coğrafi açıdan çeşitlilik arz etmesine bağlı olarak meydana gelen çeşitli çevresel risklerin; Sovyetler Birliği döneminden miras kalan radyoaktif atıkların ve çölleşmenin, bölgede bağımsızlığını kazanılması ile devletlerin milli çıkarları ile oluşan ve göz ardı edilen sınır aşırı sorunlarda ortak bir çözüm sağlanamamasının, ayrıca iklim değişikliğiyle meydana gelen sorunların, devlet ve devletlerarası güvenliği tehdit edecek boyutlara ulaşabileceğini ifade etti. Bunları doğuran nedenler arasında kaynakların iyi yönetilememesi, çevreyi olumsuz yönde etkileyen kalkınma modeli; fosil yakıtlara olan bağımlılık, hızlı nüfus artışı, çevrenin korunmasına yönelik tedbirlerin alınmaması gibi yalnızca ekonomik çöküşle baş etmek üzere yapılan çalışmaların, çevresel sorunları ve etkilerini artırdığına vurgu yapan Sümer, yeterli olmamakla birlikte 2000 yılından sonra yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapıldığını ancak henüz somut sonuçlar alınamadığını belirtti. Sunumunun devamında Sümer, şu hususları katılımcılarla paylaştı;

тиек еткен Сүмер, бір кездері әлемдегі төртінші ірі көл болған, Арал теңізі деп те аталатын Арал көлінің, 1960 жылдан 2000 жылдарға дейін мақта өндірісі үшін Кеңес Одағы кезеңінде бақылаусыз пайдалану нәтижесінде 90%-ы құрыды. Арал көлінің құрып кетуімен оның айналасындағы жерлер де құнарсызданып, биоәртүрлілік бұзылып, әсіресе астық өндірісі мен балық қоры экономикалық жағынан азайды. Бұл өзгеріс денсаулық жағдайында қатерлі ісік пен балалар өлімінің көбеюі сияқты көптеген мәселелер тудырды. Бұл келеңсіз жағдайлар аймақ елдерін бас қосуға мәжбүр етті. 2005 жылы Қазақстанның «Көкарал» жобасы аясындағы іс шаралар біраз қалпына келтіргенімен, Оңтүстік Арал азая берді. Ғалымдар Аралды құтқарудың түрлі жолдары болғанын, бірақ өте қымбат болатынын мәлімдейді. Осылардың ішінен Каспий теңізінен су тасымалдау мүмкіндік болып көрінгенімен, Каспий теңізінің өзі жабық теңіз екендігін және мұнай мен газды өндіруден туындаған қазіргі кездегі экологиялық проблемаларды ескере отырып, бұл нұсқаның әр түрлі тәуекелдер мен проблемаларды тудыратыны анық.

Орта Азия'nın çevresel sorunlarını gündeme getiren Sümer, vaktiyle dünyanın en büyük dördüncü gölü olan ve Aral Denizi olarak da adlandırılan Aral Gölü'nün 1960'lardan 2000'li yıllara gelindiğinde pamuk üretimi için Sovyetler Birliği dönemindeki kontrolsüz kullanımı sonucunda %90'ının geri döndürülemez bir şekilde kaybolduğunu aktardı. Aral Gölü'nün kurumasıyla çevresindeki araziler de nitelik kaybetmiş, biyolojik çeşitlilik zarar görmüş, ekonomik olarak özellikle tahıl üretimi ve balık rezervinde düşüş gerçekleşmiştir. Bu değişim, sağlık açısından da kanser ve çocuk ölümlerinin artması gibi çok sayıda soruna neden olmuştur. Bu olumsuz gelişmeler, bölge ülkelerini bir araya gelmeye zorlamıştır. Kazakistan'ın Kök Aral Projesi kapsamında 2005 yılında tek başına yaptığı çalışma bir toparlanma getirmişse de Güney Aral küçülmeye devam etmiştir. Bilim insanları, Aral'ı kurtarmanın çeşitli yollar olduğunu, ancak bunun çok pahalıya mal olacağını ifade etmektedirler. Bunlardan, Hazar Denizi'nden su aktarımı bir seçenek gibi gö-

Орталық Азиядағы тағы бір проблема - топырақтың шектен тыс және бейсаналық пайдаланылуымен қатар, шектен тыс мал жаю салдарынан топырақ сапасының төмендеуінен аймақта эрозия мен ормандардың жойылуынан азық-түлік қауіпсіздігіне төнген қатер болып табылады. Топырақтың сапасыздығы салдарынан азық-түлік шығынының 6 миллиард доллар, мал шаруашылығы өнімдерінің шығынының 4,6 миллиард доллар, эрозия мен шөлейттену салдарынан туындаған шығынның 0,8 миллиард доллар, ормандардың жойылуына байланысты шығынның 300 миллион доллар және ауылшаруашылық жерлерінің ауыл тұрғындарына әкелген шығыны 100 миллион доллар болғаны ғылыми зерттеулерде анықталды. Егістік алқаптарының 50%-ы тиімсіз суару салдарынан тұздану проблемасына тап болды. Осы себепті Орталық Азия елдері жиналып, осындай трансшекаралық проблемалар үшін қажетті шараларды қабылдауы ке-

rünse de Hazar Denizi'nin kendisinin kapalı bir deniz olması ve petrol ve gaz çıkarma faaliyetlerinin neden olduğu mevcut çevresel sorunlar dikkate alındığında bu seçeneğin de farklı risk ve sorunlara neden olacağı açıktır.

Orta Asya'daki bir diğer sorun ise, yoğun ve bilinçsiz toprak kullanımı nedeniyle toprak kalitesinin düşmesi ve aynı zamanda aşırı otlatma sonucunda bölgede erozyonun ve ormansızlaşmanın getirdiği gıda güvenliği tehdididir. Toprakların kalitesizleşmesi yüzünden kaybedilen gıda miktarının 6 milyar dolar, hayvansal gıda üretimindeki kaybın 4,6 milyar dolar, erozyon ve çölleşme kaynaklı kaybın 0,8 milyar dolar, ormansızlaşma kaybının 300 milyon dolar olduğu ve tarımsal alanların köylülere yansıyan kaybının ise 100 milyon dolar olduğu bilimsel araştırmalarda tespit edilmiştir. Ekilebilir alanın %50'si yanlış sulama sebebiyle tuzlanma sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu sebeple bu tür sınır aşan sorunlar için Orta Asya ülkeleri bir araya gelerek, gerekli tedbirleri almalıdır. Çiftçilerin eğitimi ve iç göç yönetimi gibi hususlar bu kapsamda ele alınabilir. Tarımsal verimlilik ve hayvansal gıdadaki düşüş, iklim değişikliği gibi sorunlar yanında radyoaktif atıkların çevreye ve dolayısıyla hayvanların ve insanların maruz kaldığı zararlı metaller ve uranyum tehlikesi de ele alınması gereken önemli sorun alanlarıdır.

Enerji kaynakları açısından oldukça zengin olan bölge ülkelerinin su kaynakları, çevre ve iklim değişikliği gibi alanlarda daha fazla iş birliği yapmaları ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yap-

rek. Осы тұрғыда фермерлерді оқыту және ішкі көші-қонды басқару сияқты мәселелерді қолға алуға болады. Ауылшаруашылық мен мал шаруашылығының өнімділігінің төмендеуі, климаттың өзгеруі сияқты радиоактивті қалдықтардың қоршаған ортаға әсері және зиянды металдар мен уранның жануарлар мен адамдарға қауіптілігі де шешуді қажет ететін маңызды проблемалар болып табылады.

Энергетикалық ресурстарға өте бай аймақ елдерінің су ресурстары, қоршаған орта және климаттың өзгеруі сияқты салаларда көбірек ынтымақтастық орнатып, жаңартылатын энергия көздеріне инвестиция салулары қажет. Алайда, аймақтағы кейбір елдерде экономикалық мәселелерге және басқа да себептерге байланысты қазба байлықтарына тәуелділік жалғасуда. Алайда, жаңартылатын энергия көздері бойынша аймақ өте қолайлы географияда қаныстанған. Атап айтқанда, жел энергетикасы қолмен өндірілетін электр энергиясын аймақ қажеттіліктерін қанағаттандырудан тыс, экспорттауға да мүмкіндігі бар.

maları gerekmektedir. Ancak, bazı bölge ülkelerinde ekonomik sorunlar ve diğer bir kısım nedenlerden dolayı fosil kaynaklara bağımlılık devam etmektedir. Halbuki, bölge yenilenebilir enerji kaynaklarından oldukça şanslı bir konumdadır. Özellikle, rüzgar enerjisi elde üretilecek elektriğin bölgenin ihtiyaçlarının karşılamanın ötesinde ihracatının yapılması potansiyelini de taşımaktadır.

12 MART 2021 TARİHİNDE HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI TÜRK-KAZAK ÜNİVERSİTESİ REKTÖRÜ SAYIN DR. JANAR TEMİRBKOVA, ALMATI ZİYARETİ KAPSAMINDA AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ'NÜ ZİYARET ETTİ.

2021 ЖЫЛЫ 12 НАУРЫЗДА ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК УНИВЕРСИТЕТІНІҢ РЕКТОРЫ, ДОКТОР ЖАНАР ТЕМІРБЕКОВА АЛМАТЫҒА САПАРЫ АЯСЫНДА ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНДА БОЛДЫ.

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Rektörü Sayın Dr. Janar Temirbekova, Almatı'ya gerçekleştirdiği ziyaret kapsamında Avrasya Araştırma Enstitüsü'nü ziyaret etti. Ziyaret

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің ректоры, доктор Жанар Темірбекова Алматыға сапары аясында Еуразия ғылыми-зерттеу институтында болды. Сапар барысында Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмер институт зерттеулері мен жобалары туралы ақпарат берді. Еуразия ғылыми-зерттеу институты мен Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің миссиясы мен мақсатына сәйкес академиялық зерттеулер жүргізетіндігін мәлімдеген доцент, доктор Вакур Сүмер, осы бағытта Түркия-Қазақстан қатынастарының дамуына үлес қосу үшін түркі тілінде сөйлейтін мемлекеттер және қоғамдастықтарға байланысты ғылыми зерттеулер жүргізіп, осы саладағы жобаларды қолдаудың негізгі міндет екенін атап өтті. Осы мақсатпен институттың төрт тілде шығатын екі журнал, апта сайын шығатын бюллетень мен анализдер және түрлі кітаптар мен талдаулар арқылы экономика, халықаралық қатынастар, энергетика, қоршаған орта және мәдениет салалары бойынша Еуразия аймағына қатысты жүргізілген ғылыми зерттеулер мен баяндамалардың ғылымиәдебиетке үлес қосқанын баса айтты. Доцент, доктор Вакур Сүмер институт-

сiрасында Enstitü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer, Avrasya Araştırma Enstitüsü'nün çalıřmaları ve projeleri hakkında bilgiler verdi. Avrasya Araştırma Enstitüsü'nün, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nin misyon ve vizyonu doğrultusunda akademik çalıřmalar yürüttüğünü ifade eden Doç. Dr. Vakur Sümer, bu doğrultuda Türkiye-Kazakistan ilişkilerinin gelişimine katkı sağlamak, Türk dili konuşan devlet ve topluluklarla ilgili bilimsel arařtırmaları yapmak ve bu alanlardaki projeleri desteklemenin öncelikli hedefler olduğunu belirtti. Bu çerçevede Enstitü'nün dört dilde yayımlanan iki dergi, haftalık bülten ve analizler ile hazırladığı kitaplar, raporlar aracılığıyla ekonomi, uluslararası ilişkiler, enerji, çevre ve kültürel alanlar başta olmak üzere Avrasya coğrafyasına yönelik hazırladığı bilimsel çalıřmalarla literatüre katkı sağladığını vurguladı. Doç. Dr. Vakur Sümer, bunların yanında Enstitü'nün Türkiye ve Kazakistan'ın dışında küresel düzeyde çok sayıda düşünce kuruluşu ile de yakın iş birliğini olduğunu ifade ederek, yeni görevinden dolayı Dr. Janar Temirbekova'yı tebrik ederek bütün bu çalıřmalarda verdikleri desteklerden ötürü Mütevelli Heyet Başkanlığına ve Rektörlüğe teşekkürlerini ilettili.

Dr. Janar Temirbekova ise Türk dünyasının büyük şahsiyeti Hoca Ahmet Yesevi'nin adını taşıyan Üni-

тың Түркия мен Қазақстаннан тыс жерлерде де әлемдік деңгейдегі сараптама орталықтарымен тығыз ынтымақтастықта болғанын мәлімдей отырып, доктор Жанар Темірбекованы жаңа қызметімен құттықтап, осы жұмыстардың барлығына қолдау көрсеткені үшін Өкілетті кеңес пен ректоратқа алғыс айтты.

Доктор Жанар Темірбекова түркі әлемінің ұлы тұлғасы Қожа Ахмет Ясауи атындағы университеттің ректоры болу үлкен мәртебе екенін айта келе, халықаралық мәртебеге ие болған университеттің негізгі қызметі Қазақстан мен Түркия, сондай-ақ, бүкіл түркі әлеміне қызмет ететін жоғары біліктілікке сай, отансүйгіш және заманауи мамандарды тәрбиелеу керек екенін жеткізді. Осы бағытта университеттің тәуелсіз Қазақстанның болашағын қалыптастыратын және оның мәңгілік құндылықтарын дәріптейтін білім ордасы екенін айта отырып, университеттің бұл ұстанымын одан әрі арттыру үшін бірлік пен ынтымақтастық арқылы жұмыс жасаудың маңыздылығын баса айтты. Еуразия ғылыми-зерттеу институтының академиялық зерттеулерінің маңыздылығына назар аударған доктор Жанар Темірбекова, осындай біліктілікке ие институттың Алматыда болуы өте маңызды екенін айта келе, табысты жұмы-

versite'nin rektörü olmaktan büyük onur duyduğunu ifade ederek, uluslararası bir statüye sahip olan üniversitenin öncelikli görevinin Kazakistan ve Türkiye'nin yanı sıra bütün Türk dünyasına hizmet edecek yüksek nitelikli, vatansever ve çağdaş uzmanlar yetiştirmek olduğunu vurguladı. Bu doğrultuda Üniversite'nin, bağımsız Kazakistan'ın geleceğini şekillendiren ve ebedi değerlerini yücelten bilgi merkezi olduğunu belirterek, Üniversite'nin bu konumunun daha da yükseltilmesi için birlik ve beraberlik şuuru ile çalışmanın önemli olduğunu paylaştı. Avrasya Araştırma Enstitüsü'nün yürütmekte olduğu akademik çalışmaların önemi dikkat çeken Dr. Janar Temirbekova bu niteliklere sahip bir enstitünün Almatı'da bulunmasının da oldukça anlamlı olduğunu hatırlatarak, başarılı çalışmaların devamı için Enstitü çalışanlarına teşekkür etti.

старын жалғастырғаны үшін институт қызметкерлеріне алғысын білдірді.

Институттың кітапханасы және басқа да бөлімдерін аралағаннан кейін доцент, доктор Вакур Сүмер, университет ректор, доктор Жанар Темірбековаға институт басылымдарынан тұратын сыйлық табыс етті.

Зиярет sırasında Enstitü'nün kütüphanе ve diğer fiziki imkanlarının tanıtımı sonrasında Doç. Dr. Vakur Sümer, rektörümüz Dr. Janar Temirbekova'ya Enstitü yayınlarından oluşan bir hediye takdiminde bulundu.

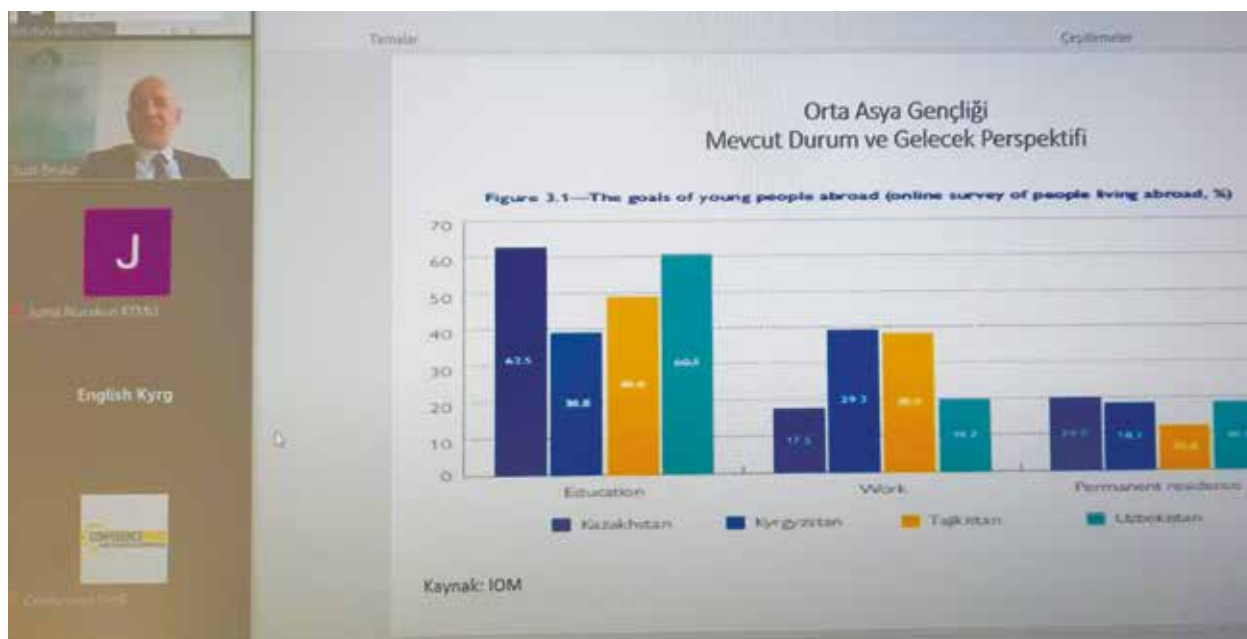

**AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
MÜDÜR YARDIMCISI DR. SUAT BEYLUR,
KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS
ÜNİVERSİTESİ VE TÜRKPA İŞ BİRLİĞİNDE 17-
18 MART TARİHLERİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN
"TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN
AÇILIŞININ 100. YILI, TÜRK DEVLETLERİNİN
BAĞIMSIZLIKLARINI KAZANMALARININ
30. YILI VE 2021 İSTİKLAL MARŞI YILI
VESİLESİYLE DÜZENLENEN SEMPOZYUM'DA
TÜRK DÜNYASI GENÇLİĞİ VE GELECEK
PROFİLİ BAŞLIKLIL BİR TEBLİĞ SUNDU.**

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫ
ДИРЕКТОРЫНЫҢ ОРЫНБАСАРЫ ДОЦЕНТ,
ДОКТОР СУАТ БЕЙЛУР, ТҮРКПА(ТҮРКІТІЛДЕС
ЕЛДЕРДІҢ ПАРЛАМЕНТТІК АССАМБЛЕЯСЫ)
МЕН ҚЫРҒЫЗ-ТҮРІК МАНАС УНИВЕРСИТЕТІ
ТҮРКІТІЛДЕС ЕЛДЕРДІҢ ТӘУЕЛСІЗДІГІНІҢ
30 ЖЫЛДЫҒЫНА, ТҮРКІЯ ҰЛЫ ҰЛТТЫҚ
ЖИНАЛЫСЫНЫҢ (ТҰҰЖ-СНАТ) 100
ЖЫЛДЫҒЫНА ЖӘНЕ ТӘУЕЛСІЗДІК
НАУРЫЗЫНЫҢ (ТҮРКІЯ ГИМНІ) 100
ЖЫЛДЫҒЫНА ОРАЙ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛҒАН
«ТҮРКІ ӘЛЕМІНІҢ ӨТКЕНІ, БҮГІНІ ЖӘНЕ
БОЛАШАҒЫ» АТТЫ СИМПОЗИУМДА «ТҮРКІ
ӘЛЕМІНІҢ ЖАСТАРЫ ЖӘНЕ БОЛАШАҚ
БАҒЫТЫ» АТТЫ БАЯНДАМА ЖАСАДЫ.

Бішкекте «Түркия әлемінің өткені, бүгіні мен болашағы» тақырыбында өткізілген Симпозиум, Түркия Республикасымен байланыс бөлімінің басшысы мен Қырғызстан-Түркия Манас Университеті Өкілетті кеңес төрағасы проф. доктор Фахреттин Алтун (видео-хабарлама), Стамбул қаласының депутаты, Түркітілдес елдердің парламенттік ассамблеясының (ТүркПА)Түркия делегациясының мүшесі доктор Исмет Ушма, Халықаралық Түркі Академиясының Президенті проф., доктор Дархан Қыдырәлі, ТүркПА бас хатшысы Алтынбек Мамаюсупов және Қырғызстан-Түркия Манас университеті ректоры проф. доктор Алпаслан Джейланның ресми ашылуындағы құттықтау сөзімен басталды.

4 секциядан құралған «Түркі әлемінің болашақ перспективалары: күтулер мен мүмкіндіктер» атты панельдік симпозиумда баяндама жасаған Еуразия ғылыми-зерттеу институты директорының орынбасары доцент, доктор Суат Бейлур, жастар қоғамдардың ұлттық және рухани құндылықтарын болашақ ұрпаққа берудегі маңызды әлеуметтік топ екенін, осы аспекті негізінде қатысушылармен өздерінің тәуелсіздігінің отызыншы жылдарында Орталық Азия Түркі мемлекеттеріндегі жастардың серпінділігі жеке тұлғаны құру, әлеуметтік-экономикалық қайта қалыптастыру және модернизациялау процесінде шешуші маңызға ие болатындығымен бөлісті. Баяндама барысын-

Бишкек'te "Түрк Дүнясы'nın Дүнү-Бүгүні ve Geleceği" темасыyla gerçekleştirilen Sempozyum, Türkiye Cumhuriyeti İletişim Başkanı ve Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Heyet Başkanı Prof. Dr. Fahrettin Altun (video-mesaj), İstanbul Milletvekili ve Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA) Türk Delegasyonu Üyesi Dr. İsmet Uçma, Türk Kültür ve Miras Vakfı Başkanı Günay Efendiyeve, Uluslararası Türk Akademisi Başkanı Prof. Dr. Darhan Kızıralı, TÜRKPA Genel Sekreteri Altınbek Mamayusupov ve Türkiye-Kırgızistan Manas Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Alpaslan Ceylan'ın yaptığı açılış konuşmalarıyla başladı.

Dört oturum olarak düzenlenen Sempozyumun "Түрк Дүнясы'nın Gelecek Perspektifi: Beklentiler ve Fırsatlar" adlı oturumunda sunumunu (çevrimiçi) yapan Dr. Suat Beylur, gençliğin, toplumların milli ve manevi değerlerinin gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir sosyal grup olduğunu, bu yönüyle bağımsızlıklarının 30. yılına girerken Orta Asya Türk devletlerindeki gençliğin de sahip olduğu dinamizmle kimlik inşası, sosyo-ekonomik dönüşüm ve modernleşme sürecinde kilit öneme sahip olduğunu katılımcılarla paylaştı. Sunumun devamında; günümüzde Türk devletlerinin büyük çoğunluğunda gençlerin gelişimi ve desteklenmesine yönelik özel kanunlar ve programlar bulunduğu, bunlara ek olarak Türkiye'nin de Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), Yunus Emre Enstitüsü gibi kurumlar üzerinden gerek eğitim gerekse kültürel hareketlilik programları aracılığıyla bölge gençliğine yönelik çok sayıda projenin yürütüldüğü ifade edildi. Bununla birlikte yapılan bilimsel araştırmalar, Türk dünyası gençliğinin eğitim, istihdam ve göç olmak üzere öncelikli olarak ele alınması gereken bir kısım meselelerinin bulunduğunu göstermektedir. Sunumunun sonunda söz konusu meseleler üzerinde duran Dr. Suat Beylur, Türk devletlerinde gençlik üzerine yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunun Batı menşeli kuruluşlar tarafından yapıldığını belirterek, bölgenin tarihi ve kültürel dinamiklerini göz ardı etmeyen bölge içi uygulamalı araştırmaların artırılması ve uluslararası literatüre kazandırılmasının önemine dikkat çekti.

да, қазіргі таңда Түркі елдерінің басым бөлігі жастарды дамуына және оларды қолдау мақсатында арнайы заңдар мен бағдарламаларды жасағандығын, осыған мысал ретінде, Түркияда Шетелдегі түріктер және ағайын қауымдастықтар басшылығы (YTB), Түрік ынтымақтастық және үйлестіру агенттігі (TİKA), Юнус Эмре институты секілді орталықтар арқылы қажетті білім алуға болатындығын және мәдени ұтқырлық бағдарламалары арқылы аймақ жастары үшін көптеген жобалар жүзеге асырылғаны туралы баяндады. Алайда, ғылыми зерттеулер түркі әлемі жастарының білім беру, жұмыспен қамту және көші-қон сияқты мәселелерге басымдық беруі керек екенін көрсетеді. Баяндама соңында, доцент, доктор Суат Бейлур Түркі елдерінің дегі жастарға арналған зерттеулердің көпшілігін батыс тектес ұйымдар жүргізетіндігін мәлімдеді, аталған аймақтағы тарихи-мәдени динамиканы назардан тыс қалдырмайтын қолданбалы зерттеулерді көбейтудің және оларды халықаралық әдебиетке қосу маңыздылығына назар аудартты.

19 MART 2021 TARİHİNDE HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI TÜRK-KAZAK ÜNİVERSİTESİ AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ, MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ AVRASYA KÜLTÜR VE SANAT UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ (AVRASKA) VE L.N. GUMİLEV AVRASYA MİLLİ ÜNİVERSİTESİ "OTRAR KÜTÜPHANESİ" ARAŞTIRMA MERKEZİ İŞ BİRLİĞİNDE "TÜRK DÜNYASINDA İSTİKLÂL MÜCADELESİNİN EDEBİ ÖNDERLERİ: MEHMET AKİF ERSOY VE MAĞCAN CUMABAY" BAŞLIKLİ ÇEVİRİMİÇİ PANEL GERÇEKLEŞTİRİLDİ.

2021 жылы 19 наурызында ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК УНИВЕРСИТЕТІ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫ, МИМАР СИНАН КӨРКЕМӨНЕР УНИВЕРСИТЕТІ ЕУРАЗИЯ МӘДЕНИЕТІ МЕН ӨНЕРІН ҚОЛДАНУ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫ (AVRASKA) ЖӘНЕ Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ «ОТЫРАР КІТАПХАНАСЫ» ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫ БІРЛЕСІП «ТҮРІК ӘЛЕМІНДЕГІ АЗАТТЫҚ КҮРЕСІНІҢ ӘДЕБИЕТТЕГІ КӨШБАСШЫЛАРЫ: МЕХМЕТ АКИФ ЭРСОЙ ЖӘНЕ МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ» АТТЫ ОНЛАЙН ДӨҢГЕЛЕК ҮСТЕЛ ҰЙЫМДАСТЫРДЫ.

Дөңгелек үстелге Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры доцент, доктор Вакур Сумер, Мимар Синан көркемөнер университеті AVRASKA зерттеу орталығының директоры, профессор, т.ғ.д. Әбдуақап Қара, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті «Отырар кітапхана-сы» ғылыми-зерттеу орталығының директоры, профессор, т.ғ.д. Данагүл Махат, Анкара Қажы Байрам Вели университетінің профессоры, доктор Гүлжанат Құрманғалиева Ержиласун, Ахмет Ясауи университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері, PhD Айнұр Ахметова қатысты. Ахмет Ясауи университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сумер алдымен Түрік ұлттық гимнінің қабылдануының 100 жылдығы және қазақтың ұлы ақыны Мағжан Жұмабаевтың жылдығына орай өткізілген дөңгелек үстелдің маңыздылығын атап өтіп, барлық мүдделі тараптарға және іс-шараны ұйымдастыруға үлес қосқан барлық қатысушыларға алғысын білдірді. Мағжан Жұмабаев «Ұзақтағы бауырыма» өлеңін аранап қалам тербеген сонау зұлмат жылдардағы Анадолыдағы азаттық күресінің ең үлкен рухани кейіпкері сөзсіз Мехмет Акиф Эрсой

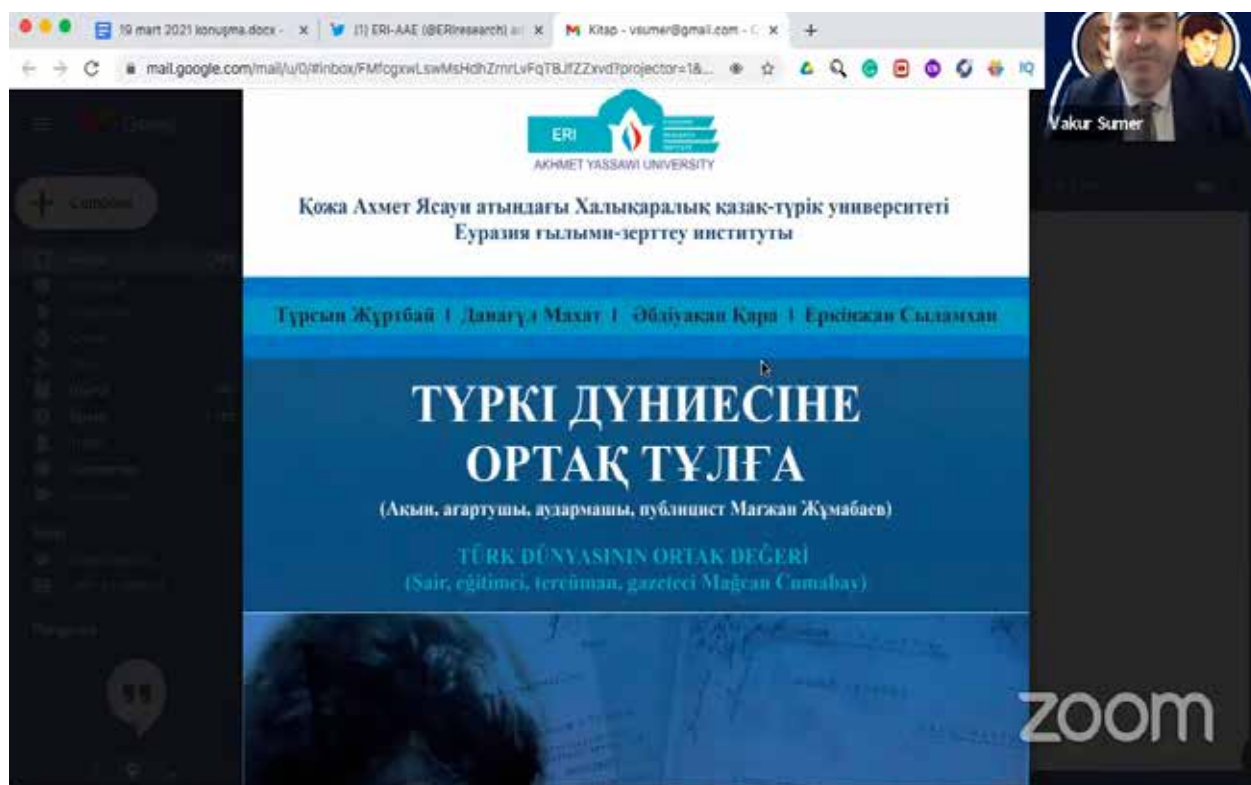

Panelimize Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi AVRASKA Merkezi Müdürü Prof. Dr. Abdulvahap Kara, Avrasya Milli Üniversitesi "Otrar Kütüphanesi" Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Danagül Mahat, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Uzmanı Dr. Aynur Ahmetova katıldı.

Panelin moderatörü olarak açılış konuşmasını yapan Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer, öncelikle İstiklal Marşı'nın kabulünün 100. yılı ve büyük Kazak şairi Mağcan Cumabay'ın vefatının sene-i devriyesinde düzenlenen panelin öneminin altını çizerek, etkinliğini tertip edilmesinde katkıda bulunan paydaşlara ve tüm katılımcılara teşekkürlerini sundu. Mağcan Cumabay'ın "Uzaktaki Kardeşime" şiirindeki mısralarını kaleme aldığı o karanlık yıllarda Anadolu'da yürütülen kurtuluş mücadelesinin en büyük manevi kahramanının hiç şüphesiz Mehmet Akif Ersoy olduğunu belirten Doç. Dr. Vakur Sümer, büyük dava adamı Mehmet Akif Ersoy ve Mağcan Cumabay'ın Türk dünyasındaki istiklâl

ekenin aitқан доцент, доктор Вакур Сумер, ұлы күрескер Мехмет Акиф Эрсой мен Мағжан Жұмабаевтың Түркі әлеміндегі азаттық күресінің маңызды әдеби жетекшілері болғанын тілге тиек етті. Еуразия ғылыми-зерттеу институты ретінде, Мехмет Акиф Эрсой және Мағжан Жұмабаев сияқты Түркі әлемінің ұлы тұлғаларын одан әрі таныту және зерттеу үшін жүргізілген жұмыстарға тоқталған доцент, доктор Вакур Сумер, Еуразия ғылыми-зерттеу институты қолдаған ғылыми жоба нәтижесінде жарыққа шыққан «Түркі әлемінің ортақ тұлғасы» атты монографияны таныстыра отырып, аталмыш еңбектің Мағжан Жұмабаевтың өмірі мен шығармашылығы туралы ғылыми зерттеулерді толықтыра түсетінін мәлімдеді.

Дөңгелек үстелдің алғашқы баяндамасын жасаған Мимар Синан көркемөнер университеті AVRASKA зерттеу орталығының директоры, профессор, т.ғ.д. Әбдуқап Қара өз сөзінде қазіргі таңда Түркия мен Қазақстан бастаған барша Түркі әлемі тығыз ынтымақтастықта екендігін айта келе, осындай ынтымақтастық аясында рухани құндылықтарымыз бен мәдени қайраткерлерімізді жақсы білуіміз керек

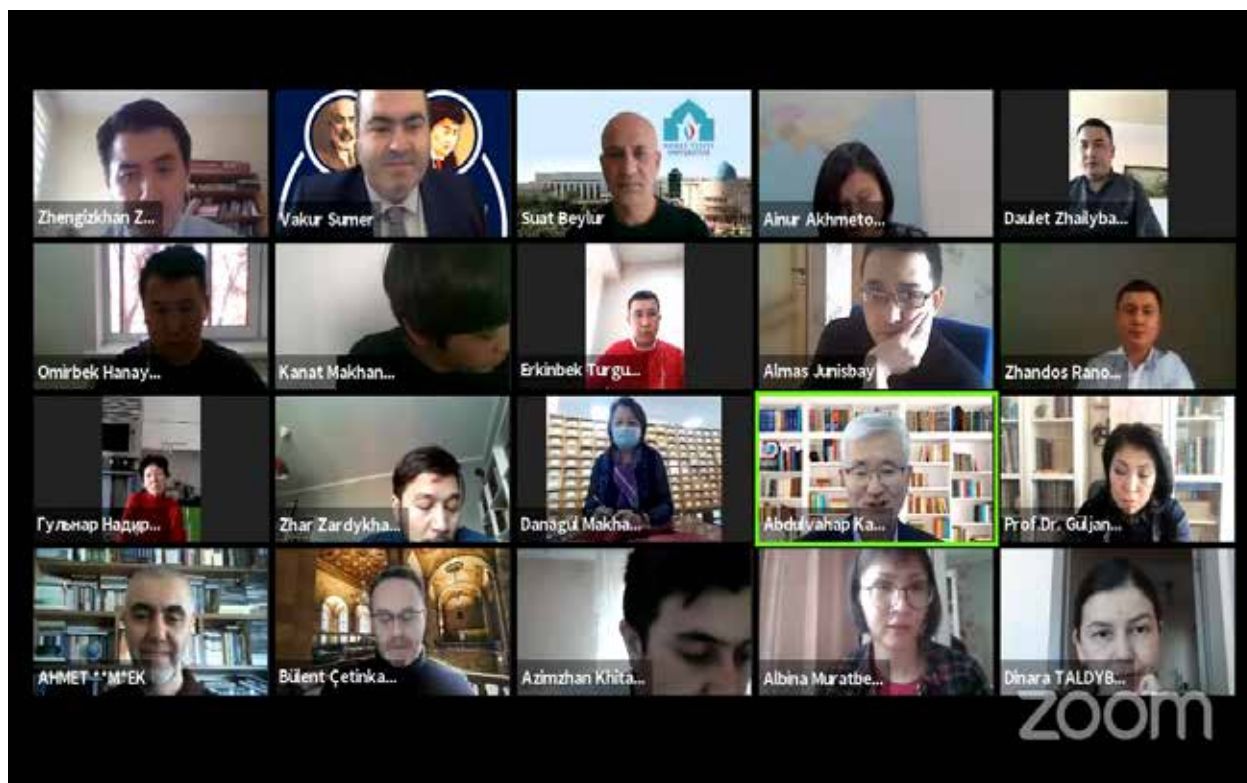

mücadelesinin en önemli edebi önderleri olduğunu ifade etti. Avrasya Araştırma Enstitüsü olarak, Mehmet Akif Ersoy ve Mağcan Cumabay gibi Türk dünyasının büyük şahsiyetlerinin daha da tanınması ve araştırılması için yapılan çalışmalardan bahseden Doç. Dr. Vakur Sümer, Avrasya Araştırma Enstitüsü tarafından desteklenen bilimsel bir projenin sonucunda yayımlanan "Türk Dünyasının Ortak Değeri" kitabından bahsederek, söz konusu kitabın Mağcan Cumabay'ın hayatı ve eserleri hakkında yapılan bilimsel çalışmaları tamamlayan bir eser olduğunu belirtti.

Panelin ilk sunumunu yapan Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi AVRASKA Merkezi Müdürü Prof. Dr. Abdulvahap Kara, içinde bulunduğumuz dönem başta Türkiye ve Kazakistan olmak üzere tüm Türk dünyasının yoğun iş birliği içinde olduğunu belirterek, böyle bir iş birliği ortamında manevi değerlerimizi ve kültürel şahsiyetlerimizi iyi tanınamız gerektiğini vurguladı. Bu bağlamda Mehmet Akif Ersoy ve Mağcan Cumabay'ın tüm Türk dünyasında tanınması gereken büyük şahsiyetler olduğunu söyleyen Prof. Dr. Abdulvahap Kara, milli istiklâl mücadelelerinin önderleri olan her iki şairin hayatının en önemli anlarından örnek-

ekendігіне баса назар аударды. Бұл тұрғыда Мехмет Акиф Эрсой мен Мағжан Жұмабаевтың барша Түркі әлемінде танылуы керек ұлы тұлғалар екенін айтқан профессор, т.ғ.д. Әбдуақап Қара, ұлт азаттық күрестерінің жетекшісі болған екі ақынның да өміріндегі маңызды сәттерге мысал келтірді. XX ғасырдың басында Ресей мен Орта Азиядағы Түркі халықтары өздерінің ұлттық мемлекеттерін құруға жолында күрес жүргізгенде, Андолы түріктері де Ататүрік бастаған Азаттық соғысы үшін күрес жүргізгенін баяндаған профессор, т.ғ.д. Әбдуақап Қара, қиын-қыстау кезеңдерде өз шығармаларымен ұлттық және рухани сананы нығайтуға қызмет еткен Мехмет Акиф Эрсой мен Мағжан Жұмабаев сияқты ұлы тұлғалар әрдайым есте сақталуы керек екенін атап өтті.

Екінші болып «XX ғасыр басындағы Түрік бірлігі идеясы» атты баяндама жасаған Еуразия ұлттық университеті «Отырар кітапханасы» ғылыми-зерттеу орталығы директоры, профессор, т.ғ.д. Данагүл Махат, ең алдымен Ахмет Ясауи университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институтына «Түркі әлемінің ортақ тұлғасы – Мағжан Жұмабаев» еңбегін шығаруға қолдау көрсет-

ler verdi. 20. yüzyılın başında Rusya ve Orta Asya'daki Türk halkları kendi milli devletlerini kurma gayret ve sıkıntısı içindeyken, Anadolu Türkleri'nin de Atatürk'ün başlattığı Kurtuluş Savaşı mücadelesinde bulunduğunu anlatan Prof. Dr. Abdulvahap Kara, sıkıntılı dönemde kendi eserleriyle millî ve manevî şuuru kuvvetlendirmeye hizmet eden Mehmet Akif Ersoy ve Mağcan Cumabay gibi büyük şahsiyetlerin her zaman anılması gerektiğini vurgulayarak sözlerini tamamladı.

İkinci konuşmacı olarak "20. Yüzyıl Başındaki Türk Birliği Fikri" başlıklı sunumunu yapan Avrasya Millî Üniversitesi "Otrar Kütüphanesi" Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Danagül Mahat, öncelikle "Türk Dünyasının Ortak Değeri – Mağcan Cumabay" kitabının yayımlanmasını destekleyen Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü'ne şükranlarını sunarak tüm katılımcıların Nevruz bayramını kutladı. Bu bağlamda Mağcan Cumabay'ın Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'da Nevruz bayramının kutlanmasını yasaklamasına karşı milli bir duruş sergilediğini ve onun milli kültürün savunucusu olduğunu da vurguladı. Mağcan Cumabay'ın eserlerindeki "Türkçülük" fikrini aslında eskiden gelen "Türk Birliği" fikrinden kaynaklandığı

keni için rızashılığını bildirip, barlık qatısuşılıqlardı Nauryz merekesemen quttyqtaadı. Osy tırғыda Mağjan Жұмабаевтың Кеңес Одағының Орталық Азияда наурызды атап өтуге тыйым салуына қарсы ұлттық ұстанымын ұстанғанын және оның ұлттық мәдениеттің қорғаушысы болғандығын атап көрсетті. Мағжан Жұмабаевтың шығармаларындағы «Түрікшілдік» идеясының негізінен ескіден келген «Түркі бірлігі» пікірінен туындағанын түсіндірген профессор, т.ғ.д. Данагүл Махат, ақынның «Түрікшілдік» идеясына байланысты Кеңес Одағы тарапынан кінәлі деп танылып, атылғанын мәлімдеді.

Дөңгелек үстелдің үшінші баяндамашы Анкара Қажы Байрам Вели университетінің профессоры, доктор Гүлжанат Құрманғалиева Ержиласун «Мехмет Акиф Эрсой және Мағжан Жұмабаев: Ұлт азаттық идеясының негізгі қолдаушылары» атты баяндама жасады. Халық ақыны Мехмет Акиф Эрсойдың Түркі сарбаздарын ағартудағы күш-жігері мен түрік гимнін жазу үдерісі туралы әсерлі естеліктер айтқан профессор, т.ғ.д. Гүлжанат Құрманғалиева Эржиласун, әр жолында терең мағына бар Түрік

ғны anlatan Prof. Dr. Danagül Mahat, şairin “Türkçülük” fikrinden dolayı Sovyetler Birliği tarafından suçlu ilan edilerek kurşuna dizildiğini belirtti.

Panelin üçüncü konuşmacısı Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, “Mehmet Akif Ersoy ve Mağcan Cumabay: Milli Kurtuluş Fikrinin Gayretli Destekçileri” başlıklı bir sunum gerçekleştirdi. Milli şair Mehmet Akif Ersoy’un Türk askerlerini aydınlatma yönündeki çalışmaları ile İstiklal Marşı’nın yazım sürecine ilişkin etkileyici hikâyesini anlatan Prof. Dr. Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, her dizesinde derin anlamlar yüklü İstiklal Marşı’nın Kurtuluş Mücadelesi tarihinin manzum bir destanı olduğunu ifade etti. Bu dönemde Anadolu’daki Kurtuluş Mücadelesi’ni yakından takip eden Kazak şairi Mağcan Cumabay’ın da “Uzaktaki Kardeşime” isimli şiiriyle Türk halkına manevi destek verdiğini ifade eden Prof. Dr. Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, Mağcan’ın eserlerindeki bağımsızlık ruhu, milli bilinç ve Türkçülük fikrinden bahsetti.

Panelin son sunumunu gerçekleştiren Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Araştırmacısı Dr. Aynur Ahmetova, Mehmet Akif Ersoy

ұлттық әнұраны Азаттық соғысы тарихынан алынған поэтикалық эпос екенін мәлімдеді. Сол кезеңдерде Анадолыдағы Азаттық күресін мұқият қадағалаған қазақ ақыны Мағжан Жұмабаев «Ұзақтағы бауырыма» атты өлеңімен Түркі халқына рухани қолдау көрсеткенін тілге алған профессор, т.ғ.д. Гүлжанат Құрманғалиева Ержиласун, Мағжанның шығармаларындағы тәуелсіздік рухы, ұлттық сана және Түрікшілдік идеясы туралы баяндады.

Дөңгелек үстелдің соңғы баяндамасын жасаған Ахмет Ясауи университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері, PhD Айнұр Ахметова, Мехмет Акиф Эрсой мен Міржақып Дулатовтың өлеңдеріндегі бостандықты ашып көрсету мақсатында салыстырмалы талдау жасады. PhD Айнұр Ахметова Мехмет Акиф Эрсой мен Міржақып Дулатовтың өмірі мен шығармашылығындағы ұқсастықтар туралы айта отырып, екі ақынды біріктіретін ең маңызды элемент – олардың шығармаларындағы бостандық пен Түрікшілдік идеясы екендігін баса көрсетті. Сонымен қатар, Мехмет Акиф Эрсойдың өмірі мен шығармашылығы туралы

ile Mirjakıp Duvlatoğlu'nun şiirlerindeki hürriyet anlayışına yönelik karşılaştırmalı bir analiz yaptı. Mehmet Akif Ersoy ve Mirjakıp Duvlatoğlu'nun hayatı ve eserlerindeki benzerliklerden bahseden Dr. Aynur Ahmetova, iki şairi birleştiren en önemli unsurun, eserlerindeki hürriyet anlayışı ve Türkçülük fikri olduğunu açıkladı. Ayrıca, Mehmet Akif Ersoy'un hayatı ve eserleri hakkında Kazakistan'da yapılan çalışmalarını değerlendiren Dr. Aynur Ahmetova, ilgili çalışmaların derinleştirilerek geliştirilmesinin önemli olduğunu dile getirdi.

Panelin sonunda katılımcılar konuyla ilgili görüş alışverişinde bulundular.

Қазақстанда жасалған зерттеулерді қарастырған PhD Айнұр Ахметова, осыған байланысты зерттеулерді тереңдету және дамытудың маңызды екенін жеткізді.

Дөңгелек үстелдің соңында қатысушылар тақырып бойынша өзара пікір алмасты.

**HOCA AHMET YESEVI
ULUSLARARASI TÜRK-KAZAK
ÜNİVERSİTESİ AVRASYA
ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ İLE
“ADASTRA” ARAŞTIRMA MERKEZİ
VE PİSA ÜNİVERSİTESİ (İTALYA) İŞ
BİRLİĞİNDE “GEOPOLITICS
AND THE ENVIRONMENT: CASES
FROM EURASIA” BAŞLIKLİ E-PANEL
25 MART 2021 TARİHİNDE
GERÇEKLEŞTİRİLDİ.**

2021 ЖЫЛЫ 25 НАУРЫЗДА ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК УНИВЕРСИТЕТІ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫ, «ADASTRA» ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫ ЖӘНЕ ПИЗА УНИВЕРСИТЕТІМЕН (ИТАЛИЯ) БІРЛЕСІП «ГЕОСАЯСАТ ЖӘНЕ ҚОРШАҒАН ОРТА: ЕУРАЗИЯДАҒЫ ЖАҒДАЙЛАР» АТТЫ ОНЛАЙН ПАНЕЛЬ ӨТКІЗДІ.

Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмер модераторлық еткен панельде Испанияның Рапеуора бас хатшысы PhD Карлос Уриарте Санчез Пиза университетінің докторанты Филиппо Верре және ADASTRA ғылыми-зерттеу орталығының зерттеушісі Ирина Запоризка өз баяндамаларын жасады.

Панель, Рапеуора ұйымының бас хатшысы PhD Карлос Уриарте Санчезин баяндамасымен басталды. PhD Карлос Уриарте Санчез баяндамасында су мен су ресурстары мәселесі біртіндеп Орталық Азия саясатының басты күн тәртібінің біріне айналғанын айтты. Баяндаманың жалғасында Орталық Азияда су ресурстары жеткілікті болғанымен, аймақтың едәуір бөлігі шөл және шөлейт жерлерден тұратындығына байланысты су тапшылығы бар аймаққа жатқызуға болатындығын жеткізді. Аймақтағы су проблемасын қозғаушы факторлардың бірі - аймақтағы өзендердің көпшілігінің трансшекаралық сипатқа ие болуы. Геосаяси қатерлер ескерілмесе де экологиялық факторлар мен климаттың өзгеруі күшейген сайын, су тапшылығының халыққа тигізетін кері әсерлері байқала бастайды. Аймақтың барлық аймақтарына қарап, үкіметтер қоршаған ортаны және су ресурстарын басқаруда тұрақты саясатты ұстанатанатынын айту мүм-

Аврasyа Араştırма Еnstitüsü Мүдүрү Доç. Dr. Vаkur Sümer'in moderatörlүгүндө жүрүтүлөн Panel'de, Paneuropa İspanya Genel Sekreteri Dr. Carlos Uriarte Sanchez, Pisa Üniversitesi doktora öğrencisi Filippo Verre ve ADASTRA Araştırma Merkezi araştırmacısı Iryna Zaporizka sunumlarını gerçekleştirdiler.

Panel, Paneuropa Organizasyonu Genel Sekreteri Dr. Carlos Uriarte Sanchez'in sunumu ile başladı. Dr. Carlos Uriarte Sanchez konuşmasında su ve su kaynakları konusunun, giderek Orta Asya siyasetinin ana gündemlerinden birisi haline geldiğini belirterek sözlerine başladı. Sunumun devamında, Orta Asya'nın yeterli miktarda su kaynaklarına sahip olmakla birlikte, bölgenin önemli bir kısmının çöl ve yarı çöl niteliğine sahip topraklardan oluşması nedeniyle su sıkıntısı çeken bir bölge olarak sınıflandırılabilceği ifade edildi. Bölgedeki su sorununu tetikleyen faktörlerin başında, bölge akarsularının büyük çoğunluğunun sınıraşan bir niteliğe sahip olması gelmektedir. Jeopolitik riskler hesaba katılmasa dahi, çevresel faktörler ve iklim değişikliği şiddetlendikçe, su kıtlığının nüfus üzerindeki olumsuz etkileri daha hissedilir bir hale gelecektir. Bölge genelinde bakıldığında hükümetlerin çevre ve su kaynaklarının yönetimi konusunda sürdürülebilir politikalar izlediklerini söylemek

kin емес. Елдер саясатты аймақтық перспективадан гөрі, өздерінің ұлттық мүдделеріне сәйкес жүргізеді және бұл кейде шиеленістің күшеюіне себеп болады. Бұл тұрғыда Рогун ГЭС-і мен Қарақұм каналын мысалға келтіруге болады. Жақында Қытайдың аймақтық су жобаларына қосылуымен аталмыш шиеленіс одан сайын арта түсуде. Орталық Азия шектен тыс индустрияланбаған аймақ екенін ескерсек, әділ және рационалды су саясатын қабылдау арқылы аталған шиеленістер мен ақтимал проблемалардың алдын алу қиын емес сияқты.

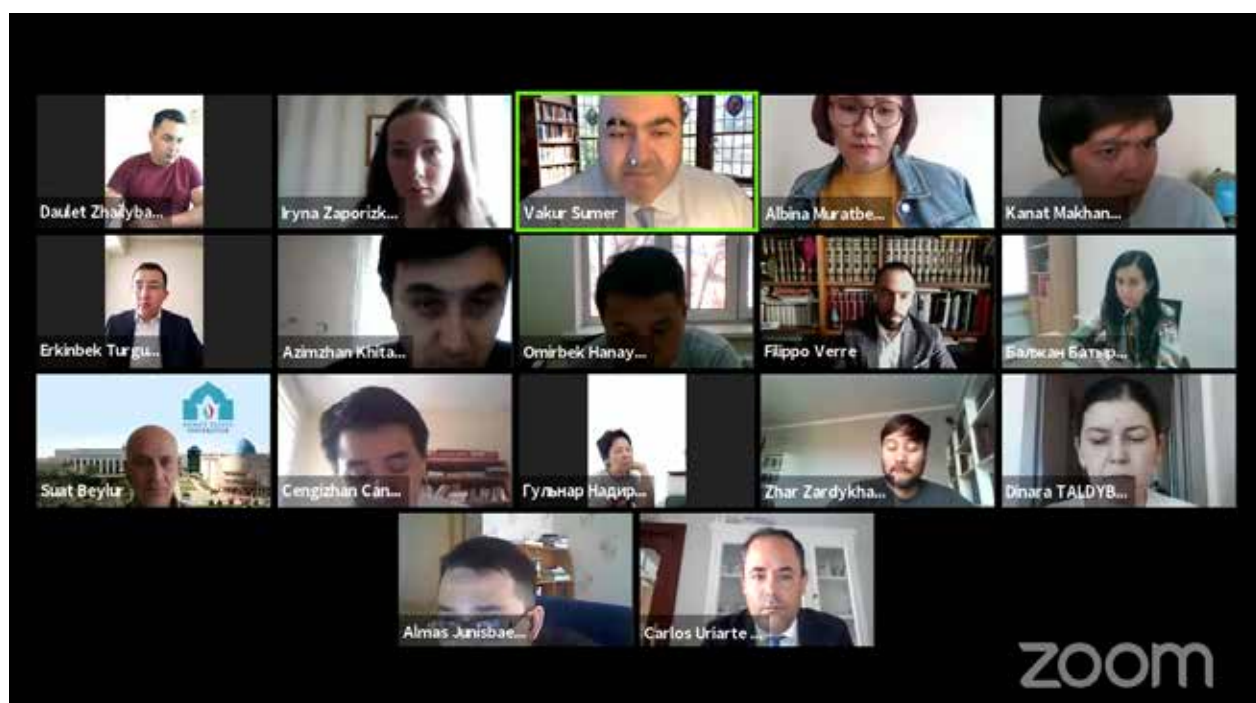
Панельдің екінші баянадамаысн Пиза университетінің докторанты Филиппо Верре жасады. Филиппо Верре Оңтүстік-Батыс Азиядағы, әсіресе, Мьянмадағы су ресурстары туралы баяндамасында Қытайдың ежелден бері аймақтың негізгі сыртқы геосаяси күші болғанын және көптеген су инфрақұрылымы жобаларына қатысқанын айтты. Баяндаманың жалғасында Мьянмадағы соңғы саяси оқиғалардың Мьянмаға жоғары геосаяси қызығушылық танытатын Қытайдың қатысуынсыз болмайтынын жән Мьянма Малакка бұғазы жабылған жағдайда Қытайға Үнді мұхитына шығуға мүмкіндік беретініне байланысты Мьянманың маңыздылығын атап өтті. Бұл мүмкіндік Қы-

мүмкін деғилдір. Үлкелер, бөлгесел бір бақш yerine tamamen kendi ulusal чкарлары доғрултusunda politikalar izlemekte, bu da zaman zaman gerilimin artmasında neden olmaktadır. Bu kapsamda Rogun HES ve Karakum Kanalı örnek olarak gösterilebilir. Son zamanlarda Çin'in bölge su projelerine dahil olmasıyla söz konusu gerilim daha da artma eğilimi göstermektedir. Orta Asya'nın aşırı sanayileşme görülmeyen bir bölge olduğu dikkate alındığında adil ve rasyonel su politikalarının benimsenmesiyle söz konusu gerginlikler ve muhtemel sorunların önüne geçilmesi zor görünmemektedir.

Panelin ikinci tebliği Pisa Üniversitesi doktora öğrencisi Filippo Verre tarafından gerçekleştirildi. Filippo Verre, Güneybatı Asya'daki, özellikle Myanmar'daki su kaynakları üzerine yaptığı sunumunda, Çin'in, uzun zamandır bölgedeki ana dış jeopolitik güç olduğu ve çok sayıda su altyapısı projesinde yer aldığı üzerinde durdu. Sunumun devamında, Myanmar'daki son siyasi gelişmelerin, Myanmar'a jeopolitik ilgisi yüksek olan Çin'in katılımı olmadan gerçekleşmeyeceği, Myanmar'ın, Malakka Boğazı'nın kapanması durumunda Çin'e Hint Okyanusu'na erişim sağlayabilecek bir konumda olduğunun önemi vurgulandı. Bu olasılık, Çin'in Batı ile ilişkilerinde jeopolitik önemini artıran bir unsurdur. Myanmar'ı Çin için önemli kılan unsurlardan bir diğeri de büyük miktarda hidrokarbon kaynaklarına sahip olmasıdır. Enerji ithalatı

тайдың Батыспен қарым-қатынасындағы геосаяси маңыздылығын арттыратын фактор болып табылады. Мьянманы Қытай үшін маңызды ететін тағы бір фактор - оның көмірсутегі ресурстарының бай болуы. Энергия импорты болмаса, Қытай өзін-өзі максимум екі апта бойы қамтамасыз ете алатыны белгілі. Бұл тұрғыда Мьянма арқылы Үнді мұхитына еркін шығу Қытайдың энергетикалық қаупін азайтады. Осындай маңыздылыққа ие болғандықтан, Қытай басқа инфрақұрылымдық инвестицияларға, әсіресе Мьянмадағы су жобаларына ондаған миллиард доллар жұмсайды. Қытайдың елдегі ықпалының күшеюі Мьянма қоғамын алаңдатып отырғанын, сондықтан көптеген наразылық акциялары болғанын да айта кеткен жөн. Тағы бір айта кететін жайт, Қытай Иравадди өзеніне салатын бөгет құрылысы төңкеріске дейін қарсылық білдіргендіктен тоқтағанымен, төңкерістен кейін де бөгет құрылысы жалғасуы әбден мүмкін. Сонымен бірге Мьянмаға төңкерістен кейінгі кезеңде қолданылатын оқшаулау саясатының елді Қытайға жақындату және оған тәуелді ету ықтималдығы болғанын ескеру қажет.

Панельдің үшінші баяндамасын ADAstra ғылыми-зерттеу орталығының ғылыми қызметкері Ирина Запоризка жасады. Ирина Запоризка өз баяндамасында Таяу Шығыстағы

olmadan Çin'in en fazla iki hafta kendine yetebileceği hususu bilinmektedir. Bu bağlamda Myanmar üzerinden Hint Okyanusu'na ücretsiz erişim, Çin'in enerji güvenliği risklerini azaltmaktadır. Bu kritik öneminden dolayı Çin, Myanmar'daki su projeleri başta olmak üzere diğer altyapı yatırımlarına on milyarlarca dolar harcamaktadır. Çin'in ülkedeki artan etkisini, Myanmar toplumunu rahatsız ettiğini ve bu nedenle çok sayıda protestonun gerçekleştiğini de ifade etmek gerekir. Burada belirtilmesi gereken diğer bir husus ise Çin'in Irrawaddy Nehri üzerinde yapacağı baraj inşaatının darbe öncesinde söz konusu protestolar sebebiyle durmasına rağmen darbe sonrasında baraj inşaatının devam ettirilmesi ihtimalinin oldukça yüksek olmasıdır. Son olarak darbe sonrası süreçte Myanmar'a uygulanacak tecrit politikalarının ülkeyi Çin'e daha fazla yakınlaştırma ve bağımlı hale getirebilme potansiyeline sahip olduğunun belirtilmesi gerekir.

Panelin üçüncü tebliği ADAstra Araştırma Merkezi'nin araştırmacısı Iryna Zaporizka tarafından gerçekleştirildi. Iryna Zaporizka sunumunda, Ortadoğu'daki su çatışmalarına odaklandı. Sunumda, Ortadoğu'da suya erişimle ilgili zorluklar nedeniyle çatışmaların giderek arttığı ifade edildi. Gezegendeki en kurak ve en sıcak bölgelerden birisi olan Ortadoğu bölgesi, heterojen kültürel yapısıyla çatışma ve gerginliklere açık bir bölgedir. Bu noktada bölge içi sıcak noktalardan birisinin Ürdün Nehri

su жанжалдарына тоқталды. Баяндамада Таяу Шығыста суға қол жеткізудегі қиындықтарға байланысты қақтығыстардың біртіндеп көбейіп келе жатқаны айтылды. Әлемнің ең құрғақ және ыстық аймақтарының бірі - Таяу Шығыс аймағы, өзінің гетерогенді мәдени құрылымымен қақтығыстар мен шиеленістерге ашық аймақ. Бұл тұрғыда аймақтағы ыстық нүктелердің бірі - Иордания өзені екенін атап өткен жөн. Иордан өзенінің айналасындағы геосаяси жағдай араб-израиль қақтығысының негізгі себептерінің бірі болып табылады. Әсіресе облыста соңғы он жылда орташа температураның едәуір жоғарылауы және жауын-шашынның төмендеуі байқалады. Екінші жағынан, аймақ тұрғындарының да көбейгенін атап өткен жөн. Таяу Шығыстағы шиеленісті нүктелердің бірі - Түркия-Сирия-Ирак желісі су ресурстарына қатысты. Бұл аймақтағы трансшекаралық сулар туралы белсенді келіссөздер оңдаған жылдар бойы жүргізіліп келеді.

Қатысушылардың сұрақ-жауаптарымен әртүрлі мәселелер талқыланды. Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмердің қорытынды сөзімен аяқталды.

olduğunu belirtmek gerekir. Ürdün Nehri etrafındaki kırılgan jeopolitik durum, Arap-İsrail çatışmasının da önemli nedenlerinden birisini oluşturmaktadır. Bölgede özellikle, son on yılda ortalama sıcaklıkta belirgin bir artış, yağışta ise azalma gözlemlenmiştir. Diğer taraftan, bölgenin nüfusunun da arttığını belirtmek gerekir. Ortadoğu'daki su kaynaklarıyla ilgili gerilim noktalarından birisi de

Türkiye - Suriye - Irak hattıdır. Bu noktadaki sınırışan sulara ilişkin aktif müzakereler on yıllardır devam etmektedir.

Katılımcıların soru ve cevaplarıyla çeşitli konuların da tartışıldığı panel, Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer'in yaptığı değerlendirme konuşmasıyla sona erdi.

Myanmar's strategic relevance for China

China is heavily dependent on African and Middle Eastern oil; still nowadays, approximately **80%** of foreign raw materials towards Beijing transit through the **Straits of Malacca** that is a natural chokepoint, through which potential enemies could cut off the majority of Chinese energy supplies. Beijing is aware of such strategic weakness and is eager to **diversify its energetic sources**.

A solid geopolitical partnership with Naypyidaw would allow a **double advantage**. Primarily, by using Burmese oil and gas China would slightly **reduce its dependence** on the Straits of Malacca. The supplies coming from Myanmar, besides reducing transport costs, would decrease the percentage of dependence from the Straits **from 80% to 72%**.

Moreover, Beijing would start relying on Myanmar also regarding the **delivery of energy supplies**. In fact, China is planning the construction of a mega port on Myanmar shores, specifically in **Kyaukpyu**, equipped with huge oil and gas pipelines.

Fig. 4: Straits of Malacca

Fig. 5: relevance of Kyaukpyu for Chinese interests

29-31 MART 2021 TARİHLERİ ARASINDA "ULUSLARARASI TÜRK ENERJİ BİRLİĞİ KONGRESİ" DÜZENLENDİ.

29-31 НАУРЫЗ 2021 «ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТҮРКІ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ҰНТЫМАҚТАСТЫҒЫ КОНГРЕСІ» ӨТКІЗІЛДІ.

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü ile Türkiye Enerji Stratejileri ve Politikaları Araştırma Merkezi'nin (TESPAM) ortaklaşa düzenlediği "Uluslararası Türk Enerji Birliği Kongresi" 29-31 Mart 2021 tarihleri arasında gerçekleştirildi.

TESPAM Genel Sekreteri, gazeteci Neşat Gündoğdu'nun açılış programının moderatörü olduğu etkinlikte sırasıyla TESPAM Başkanı Oğuzhan Akyener, Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer ve Türk Konseyi Genel Sekreter Yardımcısı Ömer Kocaman açılış konuşmalarını yaptılar.

29-31 наурыз күндері арасында 2021 жылы Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институты мен Түркияның Энергетикалық стратегиялары және саясатын зерттеу орталығы (TESPA) бірлесіп ұйымдастырған «Халықаралық түркі энергетикалық ынтымақтастығы конгресі» өтті.

TESPAM Бас хатшысы, журналист Нешат Гүндөғдуның модераторлығында өткен ашылу салтанатынан кейін, TESPAM төрағасы Оғузхан Ақйенер, Ахмет Ясауи университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмер және Түркі Кеңесі Бас хатшысының орынбасары Өмер Кочаман кіріспе сөздерін сөйледі.

Ашылу сессиясының алғашқы спикері болған TESPAM төрағасы Оғузхан Ақйенер әлемдегі маңызды проблемалардың бірі болып табылатын ғаламдық энергияны пайдалану, халықтың энергияны тұтынуы, әлемнің маңызды мәселелерінің бірі энергиямен қамтамасыз ету екенін және TESPAM энергетика саласында халықаралық зерттеулер жүргізу арқылы әдебиетке жаңа идеялар әкелгенін айта отырып, Ахмет Ясауи университеті Еуразия ғылы-

Аçılıш отурумунун илк конушмачисы олан TESPAM Башканы Оғузхан Акйенер, өнелікке күресел дүзедеки енержи кулланымы, нүфусун енержи түкетими, дүнианын ен өнелімі сорунларындын биринин олан енержи арзы олдуғуну, TESPAM оларак енержи аланында улусларарасы чалышмалар япарак литератүре yeni fikirler kazandırdıklarını dile getiren Оғузхан Акйенер, Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü ve TESPAM ile beraber düzenlenen bu uluslararası etkinliğinin de söz konusu чалышмаларға өнелімі katkı sağlayacağını umut ettiğini belirtti.

Аçılıш отурумунун İkinci конушмачисы, Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer, 21. yüzyılda enerjinin daha önce hiç olmadığı kadar өнелімі bir mesele haline geldiğini belirterek, bu çerçevede en temel kavramlardan biri оларак енержи güvenliğini yalnızca siyasi ve stratejik ilişkilerin ana eksenini oluşturmakla kalmayıp, aynı zamanda küresel ticaretin de temel boyutlarından birini teşkil ettiğini vurguladı. Türk dünyasının, dünya enerji coğrafyasının gerek üretim, gerekse nakil boyutlarında merkezi bir konumda bulunduğunu ifade eden Doç. Dr. Vakur Sümer, başta Türk dünyasında olmak üzere, tüm dünyadaki enerji iş birliğine yönelik imkânları bilimsel bir bakış açısıyla ele almak, enerji verimliliği konusunda toplumsal duyarlılığı desteklemek ve konuyla ilgili bilimsel literatüre katkıda bulunmak amacıyla düzenlenен söz konusu etkinliğini çok өнелімі olduğunu ifade etti.

Etkinliğini üçüncü açılıш конушmasını yapan Türk Konseyi Genel Sekreter Yardımcısı Ömer Kocaman, 21. yüzyılda tüm insanlığı karşı karşıya bulunduğы en өнелімі sorununun, çok büyük ihtimalle enerji olacağını belirterek, sorununun merkezinde ise enerji güvenliği meselesinin yer aldığını açıkladı. Özellikle, Türkiye ve Kazakistan başta olmak üzere Türk Dünyası'nın enerji alanında iş birliği geliştirmesinin ve giderek önem kazanan küresel enerji müzakerelerinde ortak bir tutum benimsemesinin büyük önem taşıdığını ifade etti. Bu çerçevede Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü ve TESPAM ile iş birliği içinde düzenlenен Kongre'nin enerji konularına daha fazla dikkat çekmek, konunun tüm өнелімі veçhelerini bilimsel düzlemde tartışmak ve karar alıcılara bir bilgi dağarcığı sunmak amacını taşıdığını açıklayan Ömer Kocaman, Kongre'nin aynı zamanda enerji meselelerine олан akademik ilgiyi artırmaynı yanı sıra, genel kamuoyundaki farkındalığа da katkı sunmasını diledi.

ми-зерттеу институты мен TESPAM-ның ұйымдастырған халықаралық іс-шараның да осы зерттеулерге үлкен үлес қосатынына үмітті екендігін айтты.

Ашылу сессиясының екінші спикері Ахмет Ясауи университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмер, XXI ғасырда энергияның бұрынғыдан да маңызды мәселеге айналғанын айта отырып, осы тұрғыдан алғанда, энергетикалық қауіпсіздік ең негізгі ұғымдардың бірі ретінде тек саяси және стратегиялық қатынастардың негізін құрап қана қоймай, сонымен бірге бұл әлемдік сауданың негізгі өлшемдерінің бірі болып табылатындығын баса айтты. Түркі әлемі, әлемдік энергетикалық географиясының өндірісте болсын, тасымалдауда болсын орталық позицияға ие екенін айта отырып, әсіресе түркі әлемін қосқанда бүкіл әлемде, энергетикалық ынтымақтастықтың мүмкіндіктерін ғылыми тұрғыдан қарастыру, энергия тиімділігі туралы әлеуметтік сананы қолдау және осы тақырыптағы ғылыми әдебиеттерге үлес қосу мақсатында ұйымдастырылған шараның өте маңызды екенін мәлімдеді.

Іс-шараның үшінші ашылу сөзін сөйлеген Түркі Кеңесі Бас хатшысының орынбасары Өмер Кочаман, XXI ғасырда бүкіл адамзаттың алдында тұрған ең маңызды мәселенің ең алдымен энергетика болатынын және бұл мәселенің орталығында энергетикалық қауіпсіздік мәселесі тұратынын мәлімдеді. Атап айтқанда, әсіресе, Түркия мен Қазақстанды қосқанда түркі әлемінің энергетикалық салада ынтымақтастығының дамуы мен барған сайын күшейіп келе жатқан жаһандық энергетикалық келіссөздерде бірыңғай позицияны ұстанудың маңызы өте зор екенін баяндады. Осы тұрғыда Ахмет Ясауи университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институты мен TESPAM-ның бірлесіп ұйымдастырған конгрестің энергетикалық мәселелеріне көбірек назар аудару үшін, бұл мәселенің барлық маңызды аспектілерін ғылыми деңгейде талқылауға және шешім қабылдаушыларға білім қорымен қамтамасыз етуге бағытталғанын баяндай отырып, сонымен қатар конгрестің энергетикалық мәселелерге академиялық қызығушылықты арттырудан басқа,

3 gün süren Uluslararası Türk Enerji Birliği Kongresi'nde dünyanın çeşitli ülkelerinden akademisyenler ve uzmanlar genel olarak küresel enerji dinamikleri ve enerji politikalarını ele alarak, özelde Türk dünyasındaki enerji iş birliği imkânlarını değerlendiren analizler sundu.

Ayrıca, küresel enerji fiyatındaki değişimlerin gelişmekte olan ülkelere siyasi ve sosyo-ekonomik etkileri, gelişmekte olan ülkelerdeki enerji üretimi ve yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi konuları incelendi. Özelde Türk dünyası, genelde dünya genelindeki enerji gelişimi için gerekli temel araçlar ve reformlar hakkında geniş bilgiler verilen kongrede, enerji alanında meydana gelen gelişmeler değerlendirildi. Orta Asya ve Türk dünyasındaki enerjinin gelişmesindeki önemli adımlar ve kilit faktörler not edilerek, dünyadaki enerji üretimi ve giderek artan enerji tüketimi ile ilgili en güncel istatistik veriler sunuldu. Buna ek olarak enerji çerçevesindeki bölgesel etkileşimler ile jeopolitik kaymaların gelişmekte olan piyasalara etkilerinin yanı sıra, Türk dünyasındaki enerji iş birliği konularında analizler ve geleceğe dair değerlendirmeler yapıldı. Orta Asya'daki ekonomik kalkınma analizinde bölge ekonomisinde enerjinin ana konu olduğu kaydedilerek, bölge ülkelerindeki enerji tüketiminin finansal, ekonomik ve politik risklerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesiyle birçok sorunun önle-

kөпшіліктің хабардар болуына ықпал етуін тіледі.

3 күндік Халықаралық түркі энергетикалық конгресінде әлемнің әртүрлі елдерінен келген академиктер мен сарапшылар жалпы әлемдік энергетикалық динамика мен энергетикалық саясатты талқылап, негізінен түркі әлеміндегі энергетикалық ынтымақтастық мүмкіндіктерін бағалайтын талдаулар ұсынды.

Сонымен қатар, әлемдік энергия бағаларының өзгеруінің дамушы елдердегі саяси және әлеуметтік-экономикалық әсерлері, дамушы елдердегі энергия өндірісі және жаңартылатын энергия көздерін игеру мәселелері зерттелді. Әсіресе түркі әлемінде және жалпы әлемде энергияны дамытуға қажетті негізгі құралдар мен реформалар туралы толық ақпарат берілген конгресте, энергетика саласындағы әзірлемелер бағаланды. Орталық Азия мен түркі әлемінде энергетиканы дамытудың маңызды қадамдары мен шешуші факторлары атап көрсетіліп, әлемдегі энергия өндірісі мен энергияны тұтынудың артуы туралы ең жаңа статистикалық мәліметтер ұсынылды. Бұған қоса, дамушы нарықтарға аймақтық өзара әрекеттесу мен энерге-

nebileceği belirtildi. Bilimsel tebliğlerde ekonomik kalkınma açısından insan potansiyelinin yanı sıra doğal enerji kaynaklarının çok önemli olduğu belirtilerek, yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve verimli kullanılmasının, kalkınmanın ön koşulu olduğu üzerinde duruldu.

Açılış oturumundan sonra 27 farklı oturum çerçevesinde devam eden Kongre'nin "Türk Dünyasında Enerji İş Birliğinin Geleceği" (Future of Energy Cooperation in Turkic World) başlıklı 1A Oturumu'nun moderatörlüğünü Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer yaptı. Doç. Dr. Vakur Sümer'in takdim konuşmasından sonra söz alan Türk Enerji Birliği Araştırma Merkezi (TEBAM) Başkanı Prof. Dr. Mustafa İlbaş, günümüzdeki enerji kaynakları hakkında önemli bilgiler paylaşılarak, enerjinin devletlerin varlıklarını devam ettirebilmek ve artan nüfuslarının taleplerini karşılayabilmek için en önemli unsur olduğunu belirtti.

Oturumun ikinci sunumunu yapan Kültür Eski Bakanı Namık Kemal Zeybek, öncelikle enerji güvenliği ile ilgili birçok konuda ortaya çıkan tehditlerin önlenmesi gerektiğine vurgu yaparak, yaşlanan dünyamızdaki enerji kaynaklarının da hızla tükenmek üzere olduğunu ifade etti. Fakat mevcut durumda dünyanın enerji tüketiminde fosil yakıtların kullanımının liderliğini koruduğuna, güneş, rüzgâr ve su enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından yeterince faydalanılmadığına değinen Namık Kemal Zeybek, Türk dünyasının enerji tüketimi ve enerji güvenliği alanındaki iş birliğine odaklanmasının büyük önem taşıdığını altını çizdi.

Oturum'un üçüncü sunumunu yapan TESPAM Başkanı Oğuzhan Akyener, Türk dünyasının enerji kaynakları, enerji üretimi, enerji koridoru ve enerji merkezi olma konusundaki potansiyelini değerlendirecek, Türk ülkeleri arasında etkin ve tutarlı bir iş birliğinin oluşturulması gereğini vurguladı. Türk dünyasında iş birliği süreçlerini tetikleyecek ve diğer tüm alanlarda, özellikle finansman talebi için yeni yetenekler sağlayacak en önemli kaldıraç enerji olduğunu açıklayan Oğuzhan Akyener, Türk ülkeleri arasındaki enerji entegrasyonu politikalarında kabul edilebilir bir tablo çizilebilmek için bu tür bilimsel platformların önemli olduğunu belirtti.

"Türk Dünyasında Enerji Jeopolitiği" başlığıyla TESPAM Ekonomi Çalışmaları Koordinatörü Dr. Abdullah Altun'un moderatörlüğünde gerçekleşen 1B Oturumu'nda, sırasıyla Zonguldak Bülent Ecevit

тикалық құрылымдағы геосаяси өзгерістердің әсерінен басқа, түркі әлеміндегі энергетикалық ынтымақтастық бойынша талдаулар мен болашақтағы бағалаулар жасалды. Орталық Азиядағы экономикалық дамуды талдауда энергетика аймақтық экономикадағы басты мәселе болып табылатыны, аймақ елдеріндегі энергияны тұтынудың қаржылық, экономикалық және саяси тәуекелдерін егжей-тегжейлі қарастыру арқылы көптеген проблемалардың алдын алуға болатындығы айтылды. Ғылыми еңбектерде, сондай-ақ, экономикалық даму тұрғысынан адамның әлеуеті табиғи энергетикалық ресурстардың өте маңызды екендігі, жаңартылатын энергия көздерін дамыту мен тиімді пайдалану дамудың алғышарты екендігі баса айтылды.

Ашылу сессиясынан кейін 27 сессия аясында жалғасқан конгрестің «Түркі әлеміндегі энергетикалық ынтымақтастықтың болашағы» атты 1А сессиясының модераторлығын Ахмет Ясауи университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмер жүргізді. Доцент, доктор Вакур Сүмердің ашылу сөзінен кейін сөз сөйлеген Түрік энергия ынтымақтастығы зерттеу орталығының (TEBAM) төрағасы, профессор, доктор Мұстафа Илбаш, бүгінгі энергетикалық ресурстар туралы маңызды ақпаратпен бөлісе отырып, энергия мемлекеттердің өмірін жалғастыра алатынын және бұл оның өсіп келе жатқан халқының сұраныстарын қанағаттандырудың ең маңызды факторы екенін мәлімдеді.

Сессияның екінші баяндамасын жасаған Түркияның бұрынғы мәдениет министрі Намык Кемал Зейбек, энергетикалық қауіпсіздікке қатысты көптеген мәселелерде туындайтын қауіп-қатердің алдын-алу керектігін баса айта отырып, ескірген әлемдегі энергетикалық ресурстардың да тез сарқылуға жақын екенін мәлімдеді. Алайда, әлемдегі энергияны тұтынуда қазбалы отынды пайдалану бойынша өзінің көшбасшылығын сақтағанын, күн, жел және су энергиясы сияқты жаңартылатын энергия көздерінің жеткілікті деңгейде пайдаланылмайтынын айта отырып, түркі әлемі үшін энергия тұтыну және энергия қауіпсіздігі саласындағы ынтымақтастыққа

Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. İshak Turan, Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nden Mert Ökten, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Ali Oğuz Diriöz, Osservatorio Russia ve IARI Uzmanı Vincenzo D'Esposito ve Giresun Üniversitesi'nden Şadiye Kurt sunumlarını yaptılar.

"Enerji Kaynakları ve Dinamikleri" başlığıyla gerçekleşen 2A Oturumu'na TESPAM Genel Sekreteri Neşat Gündoğdu moderatörlük yaptı. Oturumda sırasıyla BP Azerbaijan Genel Müdür Yardımcısı Bahtiyar Aslanbeyli, Uluslararası Diplomatlar Birliği Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Uğur Özgöker ve TESPAM Danışmanlar Kurulu Üyesi Ümit Kayrak sunum yaparak, enerji kaynaklarının dağılımı, yenilenebilir enerjide küresel ölçekteki önemli gelişmeler ve küresel enerji politikalarındaki değişen trendler hakkında önemli değerlendirmelerde bulundular.

2B Oturumu, "Türk-İslâm Dünyasında Siyaset, Güvenlik ve Politik Trendler" başlığıyla TESPAM Danışmanlar Kurulu Üyesi Cemalettin Tüney'in moderatörlüğünde gerçekleşti. Oturumda sırasıyla TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu Başkanı Cevdet Yılmaz, Azerbaijan Milletvekili Ramil Hasan ve İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK) Genel Müdürü Fatih Ünlü sunumlarını yaptılar.

"Enerji Kaynakları ve Dinamikleri-2" başlığıyla gerçekleşen 3A Oturumu'na Avrasya Araştırma Ens-

naзар аударудың маңызы зор екенін атап өтті.

Сессияның үшінші баяндамасын жасаған, TESPAM төрағасы Оғузхан Ақйенер, түркі әлемінің энергия ресурстары, энергия өндірісі, энергетикалық дәліз және энергетикалық орталықтағы әлеуетін бағалай отырып, түркі елдері арасындағы тиімді және дәйекті ынтымақтастықтың қажеттілігін мәлімдеді. Түркі әлеміндегі ынтымақтастық үдерістерін іске қосатын және барлық басқа салаларда, әсіресе сұранысты қаржыландыру үшін жаңа мүмкіндіктер беретін ең маңызды тетіктің энергия екенін баяндаған Оғузхан Ақйенер, мұндай ғылыми платформалардың түркі елдері арасындағы энергетикалық интеграция саясатында қолайлы көріністі қалыптастыру үшін маңызды екенін жеткізді.

TESPAM экономикалық зерттеулер үйлестіруші PhD Абдулла Алтун модераторлығында өткен 1B сессиясында, Зонгулдак Бюлент Эжевит университетінің оқытушысы PhD Исхак Туран, Маниса Желал Баяр университетінен Мерт Өkten, TOBB Экономика және технологиялар университетінің оқытушысы PhD Али Оғуз Дириөз, Osservatorio Ресей және IARI сарапшысы Винченцо Д'Эспозито және Гиресун уни-

titüsü Müdür Yardımcısı Zhengizkhan Zhanaltay moderatörlük yaptı. Oturumda sırasıyla Avrasya Araştırma Enstitüsü uzmanı Kanat Makhanov, Bakü Yüksek Petrol Okulu Rektörü Prof. Dr. Elmar Gasimov, Özbekistan Ekonomik Araştırma Merkezi uzmanı Dr. Bahtiyor Eshchanov, Özbekistan Ekonomik ve Reform Araştırma Merkezi uzmanı Dr. Obidjon Khakimov, Avrasya Araştırma Enstitüsü uzmanı Dinara Taldıbayeva ve Çankırı Karatekin Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Burçin Demirbilek sunum yaptılar.

3B Oturumu, "Enerji Hukuku, Diplomasi ve İhtilaflı Hususlar" başlığıyla TESPAM Danışmanlar Kurulu Üyesi Faruk Küçük'ün moderatörlüğünde gerçekleşti. Oturumda sırasıyla Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi öğretim üyesi Dr. İlhan Sağsen, Enerji Hukuku Araştırma Enstitüsü Başkanı Süleyman Boşça, Caucasus-Asia Center Araştırmacısı Leonardo Zanatta ve DEHUKAM Müdürü Mustafa Başkara tebliğlerini sundular.

"Türk Dünyası Enerji Haritası (TESPAM-BAŞAR-SOFT Özel Oturumu)" başlığıyla gerçekleşen 4A Oturumu'na TESPAM Lisans Alanları uzmanı Muhammet Ali Yalçın moderatörlük yaptı. Oturumda TESPAM Başkanı Oğuzhan Akyener ve TESPAM Saha Analizi Uzmanı Esra Göztaş "CBS Tabanlı Enerji Veri Tabanı Uygulaması Tanıtımı" yaptı. Oturumda sırasıyla TESPAM Saha Analizi Uzmanı

versitetінен Шадие Курт өз баяндамаларын жасады.

TESPAM Бас хатшысы Нешат Гүндөғду «Энергетикалық ресурстар және оның динамикасы» атты 2А сессиясының модераторы болды. Сессияда, BP Azerbaijan компаниясы Бас директорының орынбасары Бахтияр Асланбейли, Халықаралық дипломаттар қауымдастығының вице-президенті, профессор, доктор Уур Өзгөкер және TESPAM Консультативтік кеңесінің мүшесі Үміт Кайрак баяндама жасап, энергия ресурстарының таралуы, жаңартылатын энергия саласындағы маңызды әлемдік оқиғалар мен әлемдік энергетикалық саясаттың өзгеру тенденциялары туралы маңызды бағалаулар жасады.

2В отырысы TESPAM Консультативтік кеңесінің мүшесі Жемалеттин Тунейдің модераторлығымен «Түрік-Ислам әлеміндегі саясат, қауіпсіздік және саяси тенденциялар» тақырыбы аясында өтті. Сессияда Түркия Парламентінің жоспарлау және бюджеттік комитетінің төрағасы Жевдет Йылмаз, Әзірбайжан депутаты Рамиль Хасан және Исламдық ынтымақтастық ұйымы экономикалық және коммерциялық ынтымақтастығы тұрақты комитетінің бас

Esra Göztaş, TESPAM Kuyu Analiz uzmanı Furkan Güven, TESPAM Rafineriler ve Petro Kimya Tesisleri uzmanı Veli Kemal Aslan, TESPAM Boru Hatları uzmanı Oğuzhan Kınay, TESPAM Sahra Analizi uzmanı Fatih Marangoz ve BAŞARSOFT'tan Hasan Beyhan ve Gizem Eren sunumlarını yaptılar.

"Türk Dünyası Enerji Projeksiyonları" (TESPAM Özel Oturumu) başlığıyla 4B1 Oturumu'nda TESPAM Başkanı Oğuzhan Akyener "Yeni Bir Enerji Güvenliği Modeli Önerisi" konulu sunumunda, enerji güvenliği alanında değişen dinamikler hakkında değerlendirmelerde bulundu.

"Türk Dünyası Su Kaynakları" (ERI Özel Oturumu) başlığıyla gerçekleşen 5A Oturumu'na Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer moderatörlük yaptı. Oturumda sırasıyla Avrasya Araştırma Enstitüsü Uzmanı Omirbek Hanayı, Kazakh-German University öğretim üyesi Dr. Alexey Kobzev, Türkiye Su Enstitüsü Uzmanı Dr. Tuğba Evrim Maden ve University of Sindh-Siraj Nizamani University of Sindh'den Bakhtsawr Talpur sunumlarını yaptılar.

5B Oturumu, "Verimlilik, Elektrikli Araçlar ve Teknolojik Trendler" başlığıyla TESPAM Energy Policy Turkey Dergisi Editörü Mesut Karta'nın moderatörlüğünde gerçekleşti. Oturumda sırasıyla ZY Teknoloji AŞ Yönetim Kurulu Başkanı Önder Yol, ARZUM Yönetim Kurulu Başkanı Murat Kolbaşı ve Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Erdal Irmak sunumlarını yaptılar.

"Türk Dünyası Kömür Kaynakları" başlığıyla gerçekleşen 6A Oturumu'na TESPAM Danışmanlar Kurulu Üyesi Dr. Abdurrahman Murat moderatörlük yaptı. Oturumda sırasıyla Al-Farabi Kazak National University doktora sonrası araştırmacısı Dr. Ayımgul Kerimray Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Strateji ve Dış İlişkiler Müdürü Dr. Metin Aktan ve Tashkent State University öğretim üyesi Rano Khusainova sunum yaptılar.

6B Oturumu, "İklim Değişikliği, Çevre ve Trendler" başlığıyla, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. İlhan Sağsen'in moderatörlüğünde gerçekleşti. Oturumda sırasıyla Ataer Madencilik Genel Müdürü Dr. Çağatay Dikmen, TESPAM Çevre Çalışmaları Koordinatörü Fatih Temiz, TESPAM Enerji Çalışmaları Koordinatörü Mesut Aksoy, TESPAM Uzmanı Ali Kemal Yakut ve Manisa Celal Bayar Üniversitesi Öğretim Görevlisi Orkun Teke sunumlarını yaptılar.

менеджері Фатих Унлу өз баяндамаларын жасады.

Еуразия ғылыми-зерттеу институты директорының орынбасары Жеңізхан Жаналтай «Энергетикалық ресурстар және оның динамикасы-2» атты 3А сессиясына модератор болды. Сессияда Еуразия ғылыми-зерттеу институтының сарапшысы Қанат Маханов, Баку жоғары мұнай мектебінің ректоры профессор доктор Эльмар Гасимов Өзбекстан экономикалық зерттеулер орталығының сарапшысы PhD Бахтияр Есжанов, Өзбекстан экономикалық және реформаларды зерттеу орталығының сарапшысы PhD Обиджон Хакимов, Еуразия ғылыми-зерттеу институтының сарапшысы Динара Талдыбаева және Чанкыры Каратекин университетінің оқытушысы PhD Бурчин Демирбилек баяндама жасады.

«Энергетикалық заң, дипломатия және даулы мәселелер» атты 3В сессиясын TESPAM Консультативтік кеңесінің мүшесі Фарук Күчүк жүргізді. Сессияда Болу Абант Иззет Байсал университетінің оқытушысы PhD Илхан Сагсен, Энергетика құқығы ғылыми-зерттеу институтының басшысы Сүлейман Бошча, Кавказ-Азия орталығының зерттеушісі Леонардо Занатта және DEHUKAM директоры Мұстафа Башкара өз баяндамаларын ұсынды.

«Түркі әлемінің энергетикалық картасы (TESPAM-BAŞARSOFT)» атты 4А сессиясының модераторы TESPAM бакалавриат саласының маманы Мухаммет Али Ялчын болды. Сессияда TESPAM төрағасы Оғузхан Ақйенер және TESPAM далалық талдау маманы Эсра Гөзташ «ГАЗ-ға негізделген энергетикалық мәліметтер базасын қолдану туралы» баяндама жасады. Сессия барысында TESPAM далалық талдау маманы Эсра Гөзташ, TESPAM ұңғымалық талдаушысы Фуркан Гювен, TESPAM мұнай өңдеу зауыттары мен мұнай-химия зауыттары бойынша сарапшы Вали Кемал Аслан, TESPAM құбыр желісінің сарапшысы Оғузжан Кынай, TESPAM далалық талдау сарапшысы Фатих Марангоз, Хасан Бейхан және Гизем Эрен өз баяндамаларын жасады.

«Түрік әлемінің энергетикалық проекция-

“Türk Dünyası Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları” başlığıyla gerçekleşen 7A Oturumu’na İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Dr. Ali Etthadi, Avrasya Araştırma Enstitüsü araştırmacısı Dr. Azimzhan Khitakhunov, TESPAM Azerbaycan temsilcisi Kenan Aslanlı ve Ca’ Foscari University of Venice & OACC’den Paolo Sobello ve TESPAM Başkanı Oğuzhan Akyener sunumlarını yaptılar.

7B Oturumu, “KBRN Tehditleri, Pandemi ve Enerji Piyasalarında Yeni Trendler” başlığıyla TESPAM Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Levent Kenar moderatörlüğünde gerçekleşti. Oturumda sırasıyla Bilkent Üniversitesi Enerji Politikaları Araştırma Merkezi’nden (EPAM) Barış Sanlı, TESPAM Ekonomi Çalışmaları Koordinatörü Dr. Abdullah Altun ve Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Elif Hatun Kılıçbeyli sunumlarını yaptılar.

“Türk Dünyasında Nükleer Enerji” başlığıyla gerçekleşen 8A Oturumu’na Karadeniz Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi Savunma Sanayi Başkanlığı’ndan Prof. Dr. Uğur Çevik moderatörlük yaptı. Oturumda sırasıyla araştırmacı Dauren Aben, Gaziantep Üniversitesi’nden Ayşe Çoban, Gaziantep Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Orhan Çoban, Kastamonu Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Atif Çetiner, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Saleh Sultan-

сы» (TESPAM Special) деген атаумен өткен 4B1 сессиясында TESPAM төрағасы Оғузхан Ақйенер, «Жаңа энергетикалық қауіпсіздік моделі ұсынысы» тақырыбындағы баяндамасында энергетикалық қауіпсіздік саласындағы өзгеріп отырған динамикаға баға берді.

«Түркі әлемінің су ресурстары» (ERI Special) деген атаумен ұйымдастырылған 5A сессиясында Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмер модератор болды. Сессияда Еуразия ғылыми-зерттеу институтының маманы Өмірбек Қанай, Қазақ-неміс университетінің оқытушысы PhD Алексей Кобзев, Түркия минералды су институтының сарапшысы PhD Туба Эврим, Синд-Сираж Низамани университетінен Бахцавр Талпур өз баяндамаларын жасады.

«Тиімділік, электрлік машиналар және технологиялық үрдістер» атты 5B сессиясы TESPAM Energy Policy Turkey журналының редакторы Месут Картаның модераторлығымен өтті. Сессияда ZY Teknoloji AŞ Директорлар кеңесінің төрағасы Өндер Йол, ARZUM басқарма төрағасы Мұрат Колбашы және Гази университетінің профессоры, доктор Ердал Ирмак өз баяндамала-

soy ve Department of Scientific and Technological Projects of NAC Kazatomprom JSC Direktörü Omirgali Armanbek Kasımulı sunumlarını yaptılar.

8B Oturumu, “Enerji Ekonomisi, Finansmanı ve Trendler” başlığıyla TESPAM Danışmanlar Kurulu Üyesi Dr. Kubilay Kavak’ın moderatörlüğünde gerçekleşti. Oturumda sırasıyla İstanbul Aydın Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Sedat Aybar, Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası Genel Müdür Yardımcısı Satı Balcı, Uluslararası K.Ş. Toktomamatov Üniversitesi öğretim görevlisi Büşra Doğan, Gaziantep Üniversitesi’nden Ayşe Çoban ve Gaziantep Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Orhan Çoban sunumlarını yaptılar.

9A Oturumu, “Türk Dünyası Yenilenebilir Enerji Kaynakları” başlığıyla Doç. Dr. Serhat Karyeyen’in moderatörlüğünde gerçekleşti. Oturumda sırasıyla Development Strategy Center Araştırmacısı Eldor Tulyakov, Development Strategy Center Uzmanı Farrukh Khakimov, Pisa Üniversitesi’nden doktora öğrencisi Filippo Verre, Zayed Üniversitesi’nden Dr. Farkhod Aminjonov ve Manisa Celal Bayar Üniversitesi öğretim görevlisi Orkun Teke ve İskenderun Teknik Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Ergül Yaşar sunumlarını yaptılar.

9B Oturumu, “Elektrik Şebeke Entegrasyonu ve Verimlilik” başlığıyla Enerjide Dijitalleşme Derneği Başkanı Prof. Dr. Kamil Çağatay moderatörlüğünde gerçekleşti. Oturumda sırasıyla Gazi Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. İbrahim Sefa, Gazi Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Ramazan Bayındır, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi’nden Dr. Tuncay Belen, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi’nden Prof. Dr. Saleh Sultansoy, Bakü Devlet Üniversitesi’nden Aqıl Mustafayev, Azərbaycan Devlet Neft ve Sənayi Üniversitesi’nden Medine Fermanova, Azərbaycan Devlet Neft ve Sənayi Üniversitesi’nden Murad Kadirli, Université de Bretagne Occidentale’den Könül Beşirova sunumlarını yaptılar.

“Avrasya Enerji Teknolojileri Entegrasyonu (TEBAM Özel Oturumu)” başlığıyla gerçekleşen 10A Oturumu’na Türk Enerji Birliği Araştırma Merkezi (TEBAM) Başkanı Prof. Dr. Mustafa İlbaş moderatörlük yaptı. Oturumda sırasıyla TÜBİTAK Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Ahmet Yozgatlıgil, BAŞARSOFT Genel Müdür Yardımcısı Ahmet Dabanlı ve Koç Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. İrşadi Aksun sunumlarını yaptılar.

рын жасады.

«Түркі әлемінің көмір ресурстары» атты 6А сессиясының модераторы TESPAM консультативтік кеңесінің мүшесі PhD Абдурахман Мұрат болды. Сессияда Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің постдок зерттеушісі Айымгүл Керімрай, Түркиядағы көмір кәсіпорындарының стратегиясы және сыртқы байланыстар жөніндегі директоры PhD Метин Актан және Ташкент мемлекеттік заң университетінің оқытушысы Рано Хусаинова баяндама жасады.

«Климаттың өзгеруі, қоршаған орта және тенденциялар» атауымен өткен 6В сессиясының модераторлығын Болу Абант Иззет Байсал университетінің профессорлық-оқытушылық құрамынан PhD Илхан Сагсен болды. Сессияда Ataer Madencilik бас менеджері PhD Чағатай Дикмен, TESPAM қоршаған ортаны зерттеу үйлестірушісі Фатих Темиз, TESPAM Энергетикалық зерттеулер жөніндегі үйлестіруші Месут Аксой, TESPAM зерттеушісі Али Кемал Якут және Маниса Желал Баяр университетінің оқытушысы Оркун Теке өз баяндамаларын жасады.

«Түркі әлемі мұнай және табиғи газ ресурстары» атты 7А сессиясында Измир Кәтип Челеби университетінен PhD Али Эттади, Еуразия ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері PhD Азимжан Хитахунов, TESPAM Әзірбайжан өкілі Кенан Асланлы және Ca’Foscari University of Venice & OACC-тан Паоло Собелло және TESPAM төрағасы Огузхан Акйенер өз баяндамаларын жасады.

«CBRN қауіптері, пандемия және энергетикалық нарықтардағы жаңа тенденциялар» 7В сессиясы модераторлығын TESPAM төрағасының орынбасары, профессор, доктор Левент Кенар жүргізді. Сессияда Билкент университетінің Энергетикалық саясатты зерттеу орталығынан (EPAM) Барыш Санлы, TESPAM Экономикалық зерттеулер үйлестірушісі PhD Абдуллах Алтун, және Адана Алпарслан Түркеш ғылым және технология университетінің оқытушысы доцент доктор Элиф Хатун Кылычбейли өз баяндамаларын жасады.

10B Oturumu, “Türk Dünyası Enerji Entegrasyonu Sürecinde Bölgesel Dinamikler” başlığıyla ODTÜ öğretim üyesi Prof. Dr. Oktay Tanrısever’in moderatörlüğünde gerçekleşti. Oturumda sırasıyla Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Vâris Çakan, TESPAM Başkanı Oğuzhan Akyener, EEIG Başkanı Dr. Ali Kerim Rıza, Sahipkaran Stratejik Araştırmalar Merkezi (SASAM) Başkanı Mesut Emre Karaköse ve Science Primakov’s Institute of World Economy and International Relations Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Stanislav Zhukov sunum yaptılar.

11A Oturumu, “Türk Dünyasında Enerji ve Toplum” (ERI Özel Oturumu) başlığıyla Manas Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Mustafa Orçan’ın moderatörlüğünde gerçekleşti. Oturumda sırasıyla Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdür Yardımcısı Dr. Suat Beylur ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Uzmanı Dr. Hacı Murat Terzi sunumlarını yaptılar.

“Petrol Fiyatları Tahminleri” başlıklı 11B Özel Oturumu’ndan sonra “İş birliği ve Yatırım Fırsatları-1” başlıklı oturum, Emekli Büyükelçi Hulusi Kılıç’ın moderatörlüğünde gerçekleşti. Oturumda sırasıyla Azerbaycan Milletvekili Elman Nasirov, Afganistan Ankara Büyükelçisi Amir Mohammad Ramin, Pakistan Ankara Büyükelçisi Muhammad Syrus Sajjad Qazi, Türk Dünyası Parlamenterler Vakfı Başkanı Abdullah Çalışkan, TESPAM Danışmanlar Kurulu Üyesi Cemalettin Tüney, Kazakistan Ankara Büyükelçisi Abzal Saparbekuly ve Kırgız Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Kubanychbek Omuraliev konuyla ilgili konuşmalarını yaptılar.

“Siber Güvenlik” başlığıyla gerçekleşen 12B Oturumu’na Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Elşen Bağırzade moderatörlük yaptı. Oturumda sırasıyla Manas Üniversitesi’nden Doç. Dr. Mehmet Emin Erendor, Gaziantep Üniversitesi’nden Doç. Dr. Yunus Emre Tansü, Gaziantep Üniversitesi’nden Fadime Sariaslan ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi’nden Melisa Arslan sunumlarını yaptılar.

13A Oturumu, “İş Birliği ve Yatırım Fırsatları-2” başlığıyla Avrasya Araştırma Enstitüsü Uzmanı Dr. Jandos Ranov’un moderatörlüğünde gerçekleşti. Oturumda sırasıyla Avrasya Araştırma Enstitüsü Araştırmacısı Erkinbek Turgunov, TESPAM Danışmanlar Kurulu Üyesi Emete Gözügüzelli, Avrasya Araştırma Enstitüsü Uzmanı Dr. Albina Muratbekova, ADASTRA Başkanı Viktor Karvatskiy, Al-Fa-

«Türkі әлеміндегі атом энергиясы» тақырыбындағы 8A сессиясының модераторы Қара теңіз техникалық университетінің профессоры, қорғаныс өнеркәсібі төрағалығынан профессор, доктор Угур Чевик болды. Сессияға зерттеуші Дәурен Әбен, Газиантеп университетінің профессоры, доктор Айше Чобан, Кастамону университетінің оқытушысы профессор, доктор Мехмет Атыф Четинер, TOBB Экономика және технологиялар университетінің профессоры, доктор Салех Сұлтансой және «Қазатомпром» Ғылыми-технологиялық жобалар департаментінің директоры Өмірғали Арманбек Қасымұлы өз баяндамаларын жасады.

«Энергетикалық экономика, қаржыландыру және тенденциялар» атты 8B сессиясының модераторлығын TESPAM консультативтік кеңесінің мүшесі PhD Кубилай Кавак жүргізді. Сессияда Стамбул Айдын университетінің оқытушысы профессор доктор Седат Айбар, Түркия Инвестициялар және даму банкі бас директорының орынбасары Саты Балджы, Халықаралық Токтомаматов университетінің оқытушысы Бүшра Доган, Газиантеп университетінің оқытушысы Айше Чобан және Газиантеп университетінің оқытушысы профессор доктор Орхан Чобан өз баяндамаларын ұсынды.

«Түркі әлемінің жаңартылатын энергия көздері» атты 9A сессиясының модераторы доцент доктор Серхат Карийейен болды. Сессия барысында Даму стратегиясы орталығының зерттеушісі Эльдор Туляков, Даму стратегиясы орталығының маманы Фаррух Хакимов, Пиза университетінен докторанты Филиппо Верре, Зайд университетінен PhD Фарход Аминжонов және Маниса Желал, Баяр университетінің оқытушысы Оркун Теке және Искендерун техникалық университетінің профессоры, доктор Ерғұл Яшар өздерінің баяндамаларын жасады.

«Электр желісінің интеграциясы және тиімділігі» тақырыбымен 9B сессиясының модераторлығын профессор доктор Камил Чағатай жүргізді. Сессияға Гази университетінің оқытушысы профессор доктор Ибрахим Сефа, Гази университетінің проректоры, профессор, доктор Рамазан Байындыр, Эскишехир Осман Гази уни-

rabi Kazak Milli Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Mirzahan Egamberdiyev ve Avrasya Araştırma Enstitüsü Araştırmacısı Dinara Taldıbayeva sunumlarını yaptılar.

“Türk Yurdu Karabağ-Ekoloji, Enerji ve Güvenlik” başlığıyla gerçekleşen 13B Oturumu’na TESPAM Türk Dünyası Uzmanı Osman Doğan Karakuş moderatörlük yaptı. Oturumda sırasıyla Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi’nden Dr. Ali Berkul, Emekli Tuğgeneral Yücel Karauz, Selçuk Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Demet Şefika Mangır, Selçuk Üniversitesi’nden Zeliha Hodaloğulları Vatansever, Azerbaycan Milletvekili İltizam Yusifov, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Uzmanı Dr. Musa Budak, Bakü Avrasya Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Elnur Kelbizade ve Azerbaycan Çevre, Enerji ve Ekoloji Komitesi Başkanı Sadıq Qurbanov sunumlarını yaptılar.

Kapanış Oturumu

Uluslararası Türk Enerji Birliği Kongresi’nin Kapanış Oturumu, TESPAM Genel Sekreteri Neşat Gundogdu’nun moderatörlüğünde gerçekleşti. Kapanış konuşmalarını Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer ve TESPAM başkanı Oğuzhan Akyener yaptılar.

Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer, öncelikle kongrenin düzenlenmesinde

versitetiñen PhD Тунжай Белен, ТОВВ Экономика және технологиялар университетиñен профессор, доктор Салех Сұлтансой, Баку мемлекеттік университетиñен Акилл Мұстафаев, Әзірбайжан мемлекеттік мұнай және индустрия университетиñен Медине Ферманова және Мурад Кадирли және Occidentale Bretagne университетиñен Кенүл Беширова өз баяндамаларын жасады.

«Евразия энергетикалық технологиялары интеграциясы» атты 10А сессиясының модераторлығын Түркі энергетикалық ынтымақтастығы зерттеу орталығының (TEBAM) төрағасы, профессор, доктор Мұстафа Илбаш жүргізді. Сессияда TÜBİTAK вице-президенті, профессор, доктор Ахмет Йозгатлыгил, BAŞARSOFT бас директорының орынбасары Ахмет Дабанлы және Коч университетиңің проректоры, профессор, доктор Иршади Аксун өз баяндамаларын жасады.

«Түркі әлемінің энергетикалық интеграциялану үдерісіндегі аймақтық динамикасы» тақырыбымен 10В сессиясының модераторлығын ODTÜ профессоры, доктор Октай Танрысевер жүргізді. Сессияда Анкара Хажы Байрам Вели университеттің профессоры, доктор Варис Чакан, TESPAM

emeği geçen bütün ekibe ve kongreye sunumları ile katkıda bulunan tüm katılımcılara Avrasya Araştırma Enstitüsü adına teşekkür etti. Bu kongrenin tarihi bir kongre olduğunu düşündüğünü söyleyen Doç. Dr. Vakur Sümer, çok çeşitli ve disiplinlerarası panellerin olduğunu belirterek bu kongrenin bir anlamda bir ilk olduğunu söyledi. Bu bağlamda Türk dünyası ülkelerinin bünyelerinde var olan enerji potansiyelinin değerlendirilmesi ve enerjinin ana gündem maddesi olarak belirlenmesi gerektiği hususunu vurguladı.

TESPAM Başkanı Oğuzhan Akyener kongre sürecinin gayret gerektiren bir süreç olduğunu ifade ederek, ortaya bir hayal atıldığını ve bu hayalin somutluğa doğru yoğun bir gayretle ilerlediğini söyledi. Bu kongrenin bir vizyon ve fikir demeti olduğunu ileten Oğuzhan Akyener, Türk Konseyi kapsamında enerji odaklı bir alt çalışma grubu oluşturulmasının önemli olduğunu belirtti. Konuşmasının sonunda Oğuzhan Akyener, kongreye katılan tüm katılımcılara teşekkürlerini ve iyi dileklerini iletti.

İlk kez düzenlenen Uluslararası Türk Enerji Birliği Kongresi'ne, sadece enerji alanındaki uzmanlar değil, aynı zamanda Türk dünyasının önemli bilim insanları, uluslararası enerji kuruluşlarının, araştırma enstitülerinin, danışmanlık kuruluşlarının ve enerji sektörünün önde gelen devlet şirketlerinin temsilcileri olmak üzere 100' den fazla konuşmacı katıldı. Dünyanın en büyük ve en etkili sektörü olan enerji alanındaki çok sayıda önem-

төрағасы Оғузхан Ақйенер, ЕЕІГ төрағасы, PhD Али Керим Риза, Sahipkiran стратегиялық зерттеулер орталығының төрағасы Месут Эмре Каракөсе және Примаковтың әлемдік экономика және халықаралық қатынастар институтының директор орынбасары профессор, доктор Станислав Жуков баяндама жасады.

«Түркі әлеміндегі энергия және қоғам» 11А сессиясында Манас университетінің проректоры, профессор, доктор Мұстафа Орчан модератор болды. Сессияға Еуразия ғылыми-зерттеу институты директорының орынбасары PhD Суат Бейлур мен YTB маманы PhD Хаджи Мұрат Терзи қатысты.

«Мұнай бағасының болжамдары» атты 11В арнайы сессиясынан кейін «Ынтымақтастық және инвестициялық мүмкіндіктер-1» сессиясын модератор ретінде отставкадағы елші Хулуси Кылыч жүргізді. Сессия барысында Әзірбайжан депутаты Элман Насиров, Ауғанстан Анкара елшісі Амир Мохаммад Рамин, Пәкістанның Түркиядағы елшісі Мухаммад Сирус Саджад Кази, Түркі әлемі парламенттік қорының төрағасы Абдуллах Чалышкан, TESPAM консультативтік кеңесінің мүшесі Жемалеттин Туней, Қазақстанның Түркиядағы Төтенше және өкілетті елшісі Абзал Сапарбекұлы және Қырғыз Түркиядағы елшісі Кубанычбек Омуралиев осы тақырып бойынша пікір алмасты.

Dr. Ömer Kocaman - TÜRK KONSEY Genel Sekreter Yardımcısı

li güncel konunun ele alındığı, küresel ve bölgesel enerji piyasası gündeminin tüm yönlerini kapsayan tebliğler sunulan Kongre'de, Türk dünyasının enerji alanındaki potansiyeli ve iş birliği imkânları değerlendirildi.

«Киберқауіпсіздік» атты 12В сессиясының модераторлығын Әзірбайжан Мемлекеттік экономикалық университетінің оқытушысы, доцент, доктор Эльшен Бағырзаде жүргізді. Сессияға Манас университетінен доцент доктор Мехмет Эмин Эрендор, Газиантеп университетінен доцент, доктор Юнус Эмре Тансу мен Фадиме Сарыаслан және Мугла Сыткы Кочман университетінен Мелиса Арслан қатысты.

«Ынтымақтастық және инвестициялық мүмкіндіктер-2» атты 13А сессиясының модераторлығын Еуразия ғылыми-зерттеу институтының маманы PhD Жандос Ранов жүргізді. Сессияда Еуразия ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері Еркінбек Тұрғынов, TESPAM консультативтік кеңесінің мүшесі Эмете Гөзүгүзелли, Еуразия ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері PhD Альбина Муратбекова, ADAstra төрағасы Виктор Карвацкий, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры, доктор Мырзахан Эгамбердиев пен Еуразия ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері Динара Талдыбаева баяндама жасады.

«Түрік Отаны, Қарабах-Экология, энергия және қауіпсіздік» атты 13В сессиясының модераторы TESPAM Түркі әлемінің сарапшысы Осман Доган Каракуш болды. Сессияда PhD Али Беркул, отставкадағы генерал Южел Карауз, Селчук университетінің оқытушысы, доцент, доктор Демет Сефика Манғыр, Селчук университетінен Зелиха Ходалоғұллары Ватансевер, Әзірбайжан депутаты Илтизам Юсифов, YTB маманы Мұса Будак, Баку Еуразия университетінің оқытушысы, доцент, доктор Эльнур Келбизаде және Әзірбайжанның қоршаған орта, энергетика және экология комитетінің төрағасы Садық Құрбанов өз баяндамаларын жасады.

Жабылу сессиясы

Халықаралық түркі энергетикалық ынты-

мақтастығы конгресінің жабылу сессиясын TESPAM Бас хатшысы Нешат Гүндөғду жүргізді. Қорытынды сөзді Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмер және TESPAM төрағасы Оғузхан Ақйенер жасады.

Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмер, конгресті ұйымдастыруға үлес қосқан барлық ұжымға және конгреске өз баяндамасымен үлес қосқан барлық қатысушыларға Еуразия ғылыми-зерттеу институтының атынан алғыс айтты. Бұл конгрестің тарихи конгресс болғанын айта келе, конгресте әр түрлі және пәнаралық панельдердің болғанын ескерте отырып, бұл конгрестердің белгілі бір мағынада бірінші болғанын айтты. Осы тұрғыда ол түркі әлемі елдерінің энергетикалық әлеуетін бағалау керектігін және энергияны күн тәртібіндегі басты мәселе ретінде анықтау керектігін баса айтты.

TESPAM төрағасы Оғузхан Ақйенер конгресс үдерісі күш жұмсауды қажет ететін үдеріс екенін мәлімдей отырып, бірінші арманның болғанын және бұл арманның нақтырақ алға ұмтылатынын айтты. Бұл конгрестің көзқарас пен идеялар жиынтығы екенін айта отырып, түркі кеңесі аясында энергетикаға бағытталған кіші жұмыс тобын құру маңызды екенін мәлімдеді. Сөзінің соңында Оғузхан Ақйенер барлық қатысушыларға өзінің алғысы мен ізгі тілегін жеткізді.

I Халықаралық түркі энергетикалық ынтымақтастығы конгресіне, тек энергетика саласындағы мамандар ғана емес, сонымен қатар түркі әлемінің маңызды ғалымдары, халықаралық энергетикалық ұйымдардың, ғылыми-зерттеу институттарының, консультациялық ұйымдардың және энергетика саласындағы жетекші мемлекеттік компаниялардың өкілдерін қосқанда 100-ден астам спикерлер қатысты. Әлемдегі ең ірі және ықпалды сектор - энергетика саласындағы көптеген өзекті мәселелер талқыланған, әлемдік және аймақтық энергетика нарығының күн тәртібінің барлық аспектілерін қамтитын баяндамалар ұсынылған конгрессте, түркі әлемінің энергетика саласындағы әлеуеті мен ынтымақтастық мүмкіндіктері бағаланды.

ERI Infographic No. 37

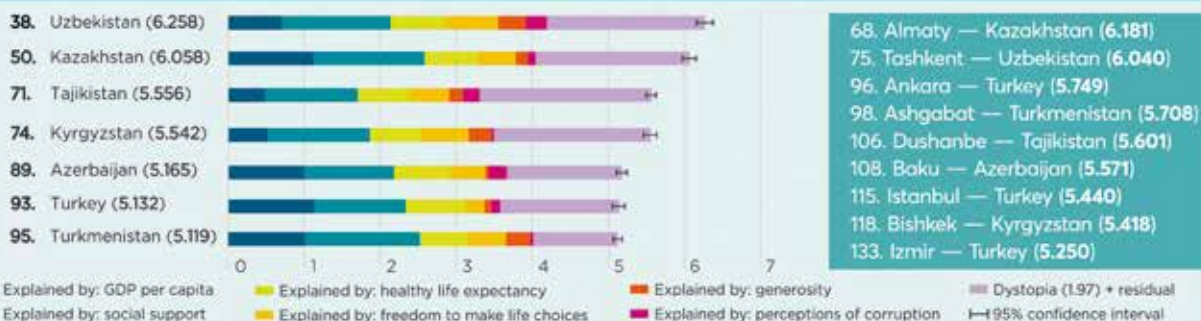
Түркі Мемлекеттеріндегі өмір сүру деңгейі

Türk Devletlerinde Yaşam Kalitesi

Quality of Life in Turkic Countries

Ranking of Happiness 2017–2019

www.worldhappiness.report

Social Progress Index 2020

www.socialprogress.org

Social Progress Summary			Basic Human Needs			Foundations of Wellbeing			Opportunity		
Rank	Country	Score	Rank	Country	Score	Rank	Country	Score	Rank	Country	Score
67	Kazakhstan	72.66	64	Kazakhstan	85.60	63	Kazakhstan	76.13	87	Kazakhstan	56.24
89	Kyrgyzstan	68.65	67	Turkey	85.20	78	Kyrgyzstan	72.72	99	Kyrgyzstan	53.04
92	Turkey	68.27	76	Azerbaijan	83.40	104	Azerbaijan	67.62	105	Turkey	52.14
102	Uzbekistan	64.98	80	Turkmenistan	83.18	105	Turkey	67.47	113	Uzbekistan	49.94
104	Azerbaijan	64.11	92	Uzbekistan	80.35	114	Uzbekistan	64.65	143	Azerbaijan	41.32
113	Turkmenistan	58.35	94	Kyrgyzstan	80.17	130	Tajikistan	59.94	157	Tajikistan	34.22
116	Tajikistan	56.99	104	Tajikistan	76.81	132	Turkmenistan	59.84	162	Turkmenistan	32.05

The Legatum Prosperity Index 2020

www.prosperity.com

Rank	Country	Safety and Security	Personal Freedom	Governance	Social Capital	Investment Environment	Enterprise Conditions	Market Access and Infrastructure	Economic Quality	Living Conditions	Health	Education	Natural Environment
62	Kazakhstan	81	131	83	29	59	76	80	55	54	72	37	104
78	Azerbaijan	89	148	110	68	50	39	78	83	68	57	73	136
90	Kyrgyzstan	71	103	98	66	94	116	112	92	90	76	80	65
94	Turkey	147	154	118	141	57	59	54	70	52	70	89	97
97	Uzbekistan	52	147	136	20	90	124	105	78	98	43	85	157
109	Turkmenistan	64	102	155	14	122	149	121	71	74	58	83	150
112	Tajikistan	83	151	139	24	117	105	128	133	100	71	90	131

1-30 31-60 61-90 91-120 121-150 151-167

Gender Development Index 2020

www.hdr.undp.org

Human Development Index		Life expectancy at birth	
Azerbaijan	0.774	Azerbaijan	70.5
Kazakhstan	0.823	Kazakhstan	69.2
Kyrgyzstan	0.707	Kyrgyzstan	67.4
Tajikistan	0.712	Tajikistan	68.9
Turkey	0.848	Turkey	74.7
Turkmenistan		Turkmenistan	64.7
Uzbekistan	0.740	Uzbekistan	69.6

Gender Development Index	
Country	Value
Azerbaijan	0.990
Kazakhstan	0.957
Kyrgyzstan	0.943
Tajikistan	0.939
Turkey	0.924
Turkmenistan	0.823
Uzbekistan	

Human Development Index		Life expectancy at birth	
Azerbaijan	0.730	Azerbaijan	75.5
Kazakhstan	0.807	Kazakhstan	77.7
Kyrgyzstan	0.677	Kyrgyzstan	75.6
Tajikistan	0.586	Tajikistan	73.4
Turkey	0.784	Turkey	80.6
Turkmenistan		Turkmenistan	71.7
Uzbekistan	0.695	Uzbekistan	73.8

Source: Compiled by Eurasian Research Institute through different sources.

How to Cite: Eurasian Research Institute, (2021). Quality of Life in Turkic Countries. ERI Infographics No. 37

Asya Avrupa / Азия Еуропа
(Haber – Yorum) / (Ақпараттық сараптама)

Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınıdır
Еуразия ғылыми-зерттеу институты басылымы

Cəyir 2021 Sayı: 61
Nisan 2021 жыл №61